

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ

THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı, 2020 Aralık, ISSN 2147-0790

Sahibi(Owner)

Prof. Dr. Aziz Kutlar

Editör(Editor)

Prof. Dr. Ekrem Gül

Editör Yardımcıları

Prof.Dr. Şuayyip ÇALIŞ

Doç.Dr. Hayrettin ZENGİN

Y.Doç.Dr. Adnan DOĞRUYOL (Yazı İşleri Müdürü)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mustafa Akal

Prof. Dr. M. Kemal Aydın

Prof. Dr. Fuat Sekmen

Doç. Dr. Ali Kabasakal

İletişim

Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Esentepe Kampüsü (Contact)

54187 Serdivan / SAKARYA

Tel: +90 (264) 295 62 23

sakaryaiktisat@sakarya.edu.tr

Yılda dört kez yayınlanan Sakarya İktisat Dergisi hakemli bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Dergimiz EBSCO İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASI İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASOS İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz Akademik Dizin İndeksi tarafından taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr.Erinç Yeldan - Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr.Eser Karakaş - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Yıldırım - Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Ömer Anayurt - Yüksek Öğretim Kurulu
Prof.Dr. Salih Şimşek -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Duman -Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Musa Eken -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Sami Güçlü -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Barca -Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Çoşkun Çakır -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Aziz Kutlar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Salih Barışık -Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Akal -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Gül - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. M.Kemal Aydın -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Bilgiç -Güvenlik Akademisi
Prof.Dr. Halis Çetin -Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr. Recai Çoşkun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi Altunışık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Delican -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih Dođanođlu -Adıyaman Üniversitesi
Prof.Dr. Davut Dursun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Erdem -Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. B. Zafer Erdoğan -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim Güngör -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Tevfik Güran -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Alper.E Güvel -Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal İnat -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet İncekara - İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Kala -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Kartal -Bartın Üniversitesi
Prof.Dr. Cüneyt Koyuncu -Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Özer -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Onur Özsoy -Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Sarı -Beykent Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Yılmaz - İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Recep Tarı -Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Torlak -Eskişehir Osmaniye Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Tuna -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Ulusoy -İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Vergil -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal Yıldırım -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Gültekin Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Rasim Yılmaz -Namık Kemal Üniversitesi

Prof.Dr. Halil Kalabalık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Adem Uğur - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Muzaffer Aydemir -Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İbrahim Aydınllı - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Yüksel Birinci – Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Çeştepe -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kazım Develioğlu -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Burhanettin Duran -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Cem Saatçioğlu -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Naci Tolga Saruç -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fuat Sekmen -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Tutar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Habib Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Seyit Köse -Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Abdullah Yılmaz - Balıkesir Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Çalışır -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Sezgin Açıkalin -Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Fehim Bakırcı -Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr. Tahsin Bakırtaş -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Mahmut Bilen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yaşar Bülbül -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Şuayyip Çalış -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Aykut Ekinci -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Bekir Gövdere -Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay Güloğlu - Yalova Üniversitesi
Doç.Dr. Temel Gürdal -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan Haşit -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. İsa İpçioğlu -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Nagihan Oktayer -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Keskin -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Handan Yolsal -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim G. Yumuşak -İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

İPEK YOLU'NUN CANLANMASI BAĞLAMINDA ULUSLARARASI TİCARETİN YENİDEN DİZAYNI

Selim İnançlı/Barış Ayhan

1-19

İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYLE OLAN İLİŞKİSİ

Adnan DOĞRUYOL/Zeliha POLAT/ Nevzat BALIKÇIOĞLU

20-38

FİNANSAL ÖZGÜRLÜĞE GİDEN YOLDA HARCAMA VE BÜTÇELEME PRENSİPLERİ

Mustafa Şeref AKIN

39-51

EKONOMİK BÜYÜME, CARİ AÇIK VE BÜTÇE AÇIĞI İLİŞKİSİ

Hüseyin Ercan/Mahmut Küçükoglu

52-65

SİVİL TOPLUM VE HUKUK

Ümit MÜDERRİSOĞLU/Hamza AL

66-89

YOLSUZLUĞUN ÖNLENMESİNDE ETKİLİ BİR ARAÇ: İHBARCILIK

Doç. Dr. Mustafa Lütfi ŞEN

90-109

BALTA LİMANI'NDAN MONDROS'A OSMANLI'DA EKONOMİK YAPI VE DIŞ TİCARET (1838- 1918)

Ramazan AVDAR/Reyhan AVDAR

110-124

**TOPLUMUN SİYASETSİZLEŞTİRİLMESİ AÇISINDAN BÜROKRATİK-OTORİTERYENİZM VE
POPÜLİZM**

Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç , Doç. Dr. İrfan HAŐLAK

125-138

İPEK YOLU'NUN CANLANMASI BAĞLAMINDA ULUSLARARASI TİCARETİN YENİDEN DİZAYNI

Selim İnançlı¹, Barış Ayhan²

Özet

İpek Yolu, iktisadi, ticari, sosyal ve kültürel alanlarda doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü görevi görmüştür. Ticaretin akım yönü doğudan batıya, teknolojik ürünlerin ihracatı ile artmıştır. Birçok merkezin birleşmesiyle genişleyen İpek Yolu 17. yüzyıldan itibaren batının alternatif bir yol bulması ile dünya ticareti içindeki ağırlığını kaybetmiştir. Günümüzde İpek Yolu, Çin'in teknolojik ürün üretme ve dünya ticaretinde payının artmasıyla tekrar canlanmaya başlamıştır. Ticaret yollarının çeşitlenmesi ile İpek Yolu üzerindeki ülkelerin nüfusları, üretimleri ve yatırımlarının artması, doğunun artık kendi teknolojisini ve sanayi ürünlerini üretme başlaması, bölge ticaretinin tekrar canlanması açısından önemli faktörlerdir. Bu çalışmada tarihi İpek Yolu ticareti değerlendirilerek, günümüz İpek Yolu koridorundaki ülkelerin üretim, rekabet ve dünya ticareti içinde payları çeşitli verileri kullanarak tablolar üzerinde analiz edilmektedir. Sonuçta; Çin' in ekonomik açıdan itici gücü, ticaret koridoru üzerinde bulunan ülkelerin dinamik ekonomik yapıları, diğer ticaret yollarına yakınlıkları ve taşıma maliyeti avantajları gibi nedenler İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasında önemli rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Doğu – Batı Ticareti, Doğunun Yükselişi

Jel Sınıflandırması: F10, F21, F44, F62

Summary

The Silk Road acted as a bridge that connected east and west in economics, commercial, social and cultural fields. As the direction of the stream, coming from east to west, increased with the export of technological goods. The Silk Road that enlarged by joining many centers lost its weight in the world trade in 17 th century with which west found an alternative way. Nowadays The Silk Road has started to vitalize by reason that the share of China in producing technological goods and the rise in world trade. As well as the diversification of trade routes, the populations of the countries on The Silk Road, the rise of production and investment, the onset of producing of industrial goods and its own technology of east are important factors for the vitalization of the trade of the region. In this paper, by evaluating the trade of the historical Silk Road, it is analyzed using various datas with the tables of production, competition and the share in world trade of the economies on the corridor of today's Silk Road. In conclusion, the factors such as the pushing economic power of China, the dynamic economic structures of the countries on the corridor of The Silk Road, closeness to the other trade routes and the advantages of transportation costs will play an important role to vitalize The Silk Road.

Keywords: Silk Road, Trade between East – West, Rise of East

Jel Codes: F10, F21, F44, F62

¹ Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Sakarya/ Türkiye, sinancli@sakarya.edu.tr

² Kars Yatırım Destek Ofisi Koordinatörü, Serhat Kalkınma Ajansı, Kars/Türkiye, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat EABD, Doktora Adayı, barisayhan76@gmail.com

Giriş

Doğudan batıya gerçekleştirilen ticaret genel olarak talep ve fiyat ölçekli gelişmiş ve zamanla ticaretin kapsamı genişlemiştir. O dönemde doğuda, batıya göre daha teknoloji yoğun mallar üretilmektedir.¹ Malların batıya aktarılması kara yoluyla olmaya ve zaman içinde farklı güzergâhların birleşmesi ile İpek Yolu ortaya çıkmış ve dış ticaret gelişmeye başlamıştır. Ticaret sadece ipek ile sınırlı kalmamış, ipeğin yanı sıra teknolojik diğer malların da ticarete konu olduğu görülmüştür (Brown 2014:17).

İpek Yolu'nun başlangıç tarihini M.Ö. ikinci yüzyılın son dönemine kadar geriye götürmek mümkündür (Kuzmina 2008:108, Millward 2013). İpek Yolu bir kara ticareti ağı şeklinde gelişmiştir. Bu ağ üzerinde doğu Afrika kıyılarına giden deniz yolu ticareti olmakla birlikte İpek Yolu ticaretindeki payı nispeten daha azdır (Waugh 2010:18). Avrupa'ya yönelik yapılan ticaret, İpek Yolu üzerinde birçok bölgenin zenginleşmesine neden olmuştur. İpek Yolu güzergâhında genel olarak kuzey ve güney rotaları ile bu rotaların çeşitli yollara ayrılması söz konusudur. Kavimler Göçü ile başlayan süreçte İpek Yolu'nun özellikle Ortadoğu bölgesi el değiştirmiştir. Roma'nın güç kaybedip ikiye bölünmesi, Batı Roma'nın bölünmeden sonra kısa sürede dağılması ile Avrupa'da birçok devlet ortaya çıkmıştır (Çapan vd. 2017:637). Müslüman ve Türk coğrafyasının batıya doğru genişlemesi ile birlikte Osmanlı'nın Avrupa'nın içlerine kadar ilerlemesi özellikle İpek Yolu'ndan elde edilen gelirden batının faydalanmasını azaltmıştır. Bunun yanı sıra Avrupa'da 13. ve 14. yüzyıllarda görülen çevre şartları, salgınlar ve bitmek bilmeyen kilise baskıları Avrupa'nın alternatif aramasına neden olmuştur (Hanılçe 2010).

İpek Yolu'nun ticaret etkisini coğrafi keşifler sonrasında ortaya konulan ticaret akımlarında da görmek mümkündür. Coğrafi keşifler sonrasında hem yeni karasal bölgeler keşfedilmiş hem de yeni ticari yolları oluşturulmuştur (Özcan 2012:101-110). Zamanla İpek Yolu'na alternatif olarak gelişen deniz yolu ticaretinin de etkisiyle doğunun gelirlerinin büyük bir kısmı İpek Yolu'nun etkinliğini kaybetmesiyle Avrupa'ya yönelmiştir. İpek Yolu'ndan elde edilen ticari gelirler artık yol güzergahı üzerindeki devletlerce elde edilememektedir. Bu devletler zaman içinde güçten düşmüşler, Batılılar ise aksine güçlenerek yeni yolların etkisini daha da arttırmışlardır. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, özellikle batı ile doğu arasındaki teknoloji farkını arttırmıştır (Brynjolfsson vd. 2015: 15-16; More 2014:2-3²). Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren batının teknoloji yoğun ürünleri doğuya sattığını ve doğuyu hammadde kaynağı olarak kullandığı görülmektedir.³ Teknik ilerlemenin elde ettiği düzey ve imparatorlukların güç kaybetmeye başlaması ile sanayileşmeye başlayan yeni devletler ortaya çıkmıştır. Batı, yoğun üretim aşamasına geçmiş ve yeni pazarlar ticarete dâhil olmuştur. Batının hızlı sanayileşip pazar elde etme çabası savaşların sürekliliğini ve

şiddetini de arttırmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti olma yolunda önemli ekonomik politikalar uygulamışlardır(Kurşun vd. Bakıcı 2016:135-156). Elde edilen başarı ve üstünlük, bilgi ve enformasyon teknolojisinin gelişmesini sağlamıştır. Üretim ise gelişmiş ekonomilerden az gelişmiş ekonomilere doğru kaymış, petrol krizleri sonrası dünyada uygulanmaya başlanan serbestlik, küreselleşme süreçleri ile desteklenerek üretim ve ticarete artışların sağlanmasına neden olmuştur.

Bu dönemde nüfusu artan eski ve yenedünyanın geri kalmış bölgeleri altyapı ve özellikle eğitim alanlarında ilerlemeler sağlamışlardır. Dünya nüfusunun önemli bir kısmı Asya kıtasında bulunmaktadır. Küresel piyasa ve coğrafya şartlarındaki değişimler nedeniyle doğunun bir toparlanma sürecine girmesi zaten beklenmektedir. Özellikle doğunun uzak sınırındaki Çin'de görülen üretim artışları ve deniz ticaretinin de giderek maliyetli hale gelmesiyle eski İpek Yolu'nun canlandırılması projesi tekrar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle Çin'den başlayıp İngiltere'ye kadar ulaşacak Güney Demir İpek Yolu projesi uygulamaya geçirilmek istenmektedir (Üzümcü vd. Akdeniz 2014). Kuzey yolu Sovyetler döneminde gerçekleştirilmiş olmasına rağmen daha uzun bir yol seçeneğidir (Çotur vd. 2015).⁴ Güney yolu ile birlikte doğudan batıya gerçekleştirilecek ticaret daha hızlı ve daha az maliyetli olacağı tahmin edilmektedir (Özpay 2018:105).⁵

Doğudan batıya ticaretin kara yolu ile gerçekleştirilmesi Amerika kıtası için genel olarak bir anlam taşımamaktadır. Çünkü Asya ile Amerika arasında bir kara yolu bağlantısı bulunmamaktadır. Asya'nın ve Avrupa'nın Amerika ile ticareti deniz yolu ile gerçekleşmektedir. Yine de kuzey geçitlerinin imkân vermesi ile Asya ile Amerika arasında bir kara yolu ticareti gerçekleştirilebilir⁶. Bu da Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Pasifik Okyanusu'nun oluşturduğu ticari ağın etkisini azaltabilir ancak, Birleşik Devletler birkaç yıl önce stratejik önceliğini Pasifik Okyanusu'na kaydırıldığını ilan etmiştir (Bahadır 2017). Bu durum İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması için bir engel oluşturmamaktadır. Çünkü Çin'in üretiminin ve ticaretinin giderek artması ve dünya ticaretindeki payının yüksek düzeyde gerçekleşmesi, planlanabilir ve maliyeti az alternatif pazarların oluşturulması için avantaj teşkil etmektedir. Bu nedenle özellikle İpek Yolu hattı boyunca yeni yatırım olanakları oluşmaya başlamakta, Afrika'da yeni yatırım imkânları artmaktadır(Donou-Adonsou vd. Lim 2018:63-73⁷).

Karayolu ticaret yolunun yeniden harekete geçirilmesinde demir yolunun da önemi vardır. Demiryolu enerjiye ihtiyaç duyan ve üretimi için önemli miktarda enerji talep eden Çin için bir alternatiftir. Çin, Orta Asya ve yakın çevresiyle enerji anlaşmaları yaparken, bu ekonomiler ile ticaret bağlarını güçlendirmek istemektedir. Tarih boyunca İpek Yolu'ndaki ticaretten genel olarak yol güzergâhındaki ekonomiler kazanç sağlamıştır. Bu durum günümüzde ise Çin'e eski ticaret ve karlılığın tekrar oluşması için olanak sağlamaktadır. Ayrıca eski dünyanın bu bölgeleri genel olarak bakır

topraklardır ve milli gelir düzeyi düşüktür. Dolayısıyla ticaretin üretim, yatırım ve gelişme boyutu doğu batı arasındaki ticaretin etkinliğini artıracaktır.

İpek Yolu Ticaretinin Coğrafi Keşifler Öncesinde Dünyada Görünümü

Eski Dünya, kürenin çok küçük bir bölümünü teşkil etmektedir. Yerleşim alanlarının genelde 30 derece kuzey enlemlerinde kurulduğu görülmektedir (Atasoy 2010:2).⁸ Eski Dünya'nın doğu bölgeleri Pasifik ve Hint Okyanusuna bakmaktadır. Bu bölgelerden batıya ticaretin daha ziyade karayolu ile olduğu görülse de Afrika'nın doğusu ile deniz ticaret yolları da bulunmaktadır (Guan 2016:1-30).⁹ Fakat ticaretin esas geçtiği yol kuzeyde yani Orta Asya diye adlandırılan bölge üzerinden sağlanmaktaydı.¹⁰ Orta Asya tanımlamasında olduğu gibi İpek Yolu'nun tanımlanmasında da farklılıklar bulunmaktadır.¹¹ İpek Yolu üzerinde karayolu ticaretinin gelişimi sürekli artan bir trend göstermemiştir.

Tablo 1. *İpek Yolu ve Ticaret*

Zaman Aralığı	Karayolu Ticaretinin Gelişimi	Toplam Zaman
1500–105 MÖ	Avrupa – Çin Ticareti	1395
105 MÖ-675	İlk Altın Çağ	780
675-1245	İkinci Altın Çağ	570
1245-1500	Üçüncü Altın Çağ	255
1500 başları	Deniz Taşımacılığı	75
1575-1825	Merkantilist Rönesans	250
1825 sonrası	İpek Yolu'nun Ortadan Kalkması	193

Kaynak: Barisitz, 2017, s.63

Tablo 1'de İpek Yolu'nun dönemleri ve ticaretin gelişim dönemleri ve toplam zaman görülmektedir. Dönemler itibariyle karayolu ticareti incelendiğinde inişli çıkışlı bir trend ortaya çıkmaktadır. İpek Yolu'nun ortaya çıkışı, gelişimi ve sona ermesi genel hatlarıyla ortaya konulmaktadır. İpek Yolu'nun yaklaşık 3 asır dünya ticaretinde etkili olduğu görülmektedir.

İpek Yolu'nun gelişmesinde Roma İmparatorluğu'nda ipeğe gösterilen talep İpek Yolu'nun başlangıcını oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu'nda Çin'de üretilen ipeğe Çin iç piyasasında verilen fiyatın üç katı fiyat veriliyordu (Findlay vd. 2007:108). İlk altın çağ, esasen Roma İmparatorluğu'nun güçlü olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Asya kıtası Avrupalılarca çok fazla bilinmemekle birlikte Roma ikiye bölünmüş, İslam ara coğrafyada gelişmeye başlamıştır. İkinci altın çağda göçebe gücün ara coğrafyada etkin olduğu ve giderek yerleşik hayata geçmeye başladığı görülür. Üçüncü altın çağda ise ara coğrafya etkin bir reel politik güç olarak ortaya çıkmaktadır. 1500'lü yıllardan sonra ise batının öne çıkmaya başladığı görülür. Batı bu dönemde deniz ticaretinde yeni yollar keşfetmiş ve deniz ticaretinde etkin güç olarak yerini sağlamlaştırmıştır. 1825 yılı sonrası ise batı ile doğu arasındaki güç dengesi batı yönüne doğru

kayma sürecini tamamlamıştır.¹² Tüm bu evrelerde Çin ticarete önemli bir aktör olmuştur. Aslında Çin, İpek Yolu ile batı ticaretine alternatif bir ticaret yolu bularak etkinliğini arttırmaya çalışmış, ticaretin gerçekleştirilmesi için alternatif olan bir ulaşım ağını dünyaya sunmuştur. Yine bu yolun üzerinde Afrika kıtası ile bağlantı sağlayan deniz ticareti yolu da bulunmaktaydı ama bu ticaretin temel aktörü Çin'di. Günümüzde ise İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ve tekrar bir yükselme evresine doğru geçirilmesi yönünde çabalar artmaya başlamıştır. İpek Yolu coğrafyası, alan, nüfus ve milli gelir büyüklükleri açısından ele alındığında dünya ticaretinde etkili olabileceği görünümü sergilemektedir. Pek çok ülke için İpek Yolu yeni pazar ve ticaretin artırılması ve çeşitlendirilmesi anlamına gelmektedir.

Tablo 2. *Nüfus, Alan ve Milli Gelir Büyüklüğü Açısından İpek Yolu*

Ülke / Bölge	Alan	Nüfus	KBMG	Ülke / Bölge	Alan	Nüfus	KBMG
Kazakistan	2.724,9 ^{1,6}	17,8 ⁵	7.714,8 ⁶	Gansu Prov.	454,4 ^{2,7}	26,1 ³	3.973,96 ^{3,4}
Kırgızistan	199,9 ^{1,6}	6,08 ⁵	1.120,7 ⁶	Ningxia A.R.	62,8 ^{2,7}	6,75 ³	6.761,94 ^{3,4}
Tacikistan	141,4 ⁶	8,74 ⁵	795,8 ⁶	Shaanxi Prov.	205,6 ^{2,7}	38,13 ³	7.328,83 ^{3,4}
Türkmenistan	488,1 ⁶	5,66 ⁵	6.389,3 ⁶	Xinjiang Uygur	1.655,8 ^{2,7}	23,98 ³	5.796,6 ^{43,4}
Özbekistan	447,4 ^{1,6}	31,85 ⁵	2.105,9 ⁶	İpek Yolu	6.380,3	165,09	4.665,31

Kaynak: UNCTAD, 2009, s.8., ¹: UNCTAD, 2009, s.8 ²: UNCTAD, 2009, s.9 ve [www.china.org.cn](http://www.china.org.cn/english/features/china/203735.htm), ³:<http://www.st.ats.gov.cn/tjsj/nds/2017/indexeh.htm>, [Buradan, nominal Yuan olarak yıllık KBMG değerleri alınmıştır.], ⁴: 1 US\$= 6,9421 Çin Yuanı, yani, 1 Yuan= 0,1440486 düzeyindedir. https://www.exchange-rates.org/Rate/USD/CN_Y/12-31-2016 adlı internet sitesinden elde edilen nominal Yuan KBMG değerleri ABD\$ dönüştürülmüştür. ⁵: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, ⁶:<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2017&start=2016&view=chart> ⁷: <http://www.china.org.cn/english/features/china/203735.htm>. Yüzölçümü, 1.000 km², milyon ve kişi başına milli gelir (KBMG) ise cari ABD\$ şeklindedir. KBMG toplam değeri, basit ortalama olarak alınmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere coğrafik genişlik yaklaşık 5,9 milyon m² düzeyindedir. 2016 yılı verilerine göre nüfus ise yaklaşık 165 milyon ve kişi başına milli gelir ise ortalama 4.665 ABD \$'ı dolayındadır. UNCTAD (2009:8) raporuna göre Çin'de kişi başına milli gelir yüksek ekonomik büyüme oranları ile birlikte hızlı bir artış seyri göstermektedir. İpek Yolu'nun önemi aslında ticaretin yoğun olarak deniz üzerinden yapılmaya başlaması ile alternatif ticaret yolu arayışı olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. *Nüfus, GSMH ve Kişi Başına GSMH (KGSMH) Büyüme Hızı Düzeyi ve Oranı Dünya ve Ana Bölgeler: 0-1998 Dönemi*

Dönem ve Bölge		0	1000	1820	1998	0-1000	1000-1820	1820-1998
		Milyon ve Milyar				Büyüme Oranı ²		
Batı Avrupa	Nüfus	24,7	25,4	132,9	388	0	0,2	0,6
	GSMH	11,1	10,2	163,7	6.961	-0,01	0,34	2,13
	KGSMH	450	400	1232	17.921	-0,01	0,14	1,51
Batı Sürgünleri	Nüfus	1,2	2	11,2	323	0,05	0,21	1,91
	GSMH	0,5	0,8	13,5	8456	0,05	0,35	3,68

Selim İnançlı/Barış Ayhan

	<i>KGSMH</i>	400	400	1201	26.146	0	0,13	1,75
Japonya	Nüfus	3	7,5	31	126	0,09	0,17	0,79
	GSMH	1,2	3,2	20,7	2582	0,1	0,23	2,75
	<i>KGSMH</i>	400	425	669	20.413	0,01	0,06	1,93
Latin Amerika	Nüfus	5,6	11,4	21,2	508	0,07	0,08	1,8
	GSMH	2,2	4,6	14,1	2942	0,07	0,14	3,05
	<i>KGSMH</i>	400	400	665	5.795	0	0,06	1,22
Doğu Avrupa & SSCB	Nüfus	8,7	13,6	91,2	412	0,05	0,23	0,85
	GSMH	3,5	5,4	60,9	1793	0,05	0,29	1,92
	<i>KGSMH</i>	400	400	667	4.354	0	0,06	1,06
Asya ¹	Nüfus	171,2	175,4	679,4	3.390	0	0,17	0,91
	GSMH	77	78,9	390,5	9953	0	0,2	1,84
	<i>KGSMH</i>	450	450	575	2.936	0	0,03	0,92
Afrika	Nüfus	16,5	33	74,2	760	0,07	0,1	1,32
	GSMH	7	13,7	31	1039	0,07	0,1	1,99
	<i>KGSMH</i>	425	416	418	1.368	0	0	0,67
Dünya	Nüfus	230,8	268,3	1.041,1	5.908	0,02	0,17	0,98
	GSMH	102,5	116,8	694,4	33726	0,01	0,22	2,21
	<i>KGSMH</i>	<i>444</i>	<i>435</i>	<i>667</i>	<i>5.709</i>	<i>0</i>	<i>0,05</i>	<i>1,21</i>

Kaynak: Angus Maddison, The World Economy, OECD, 2006, s.30,48

¹Japonya hariçtir. ² Yıllık ortalama birleşik büyüme oranı ifade etmektedir. GSMH verileri, 1990 Yılı \$ olarak verilmektedir.

İpek Yolu'nun dönemleri ve ekonomik göstergeleri Tablo-3'te incelendiğinde; 1000 yılında Asya (Japonya hariç) Batı Avrupa'nın yaklaşık 7,74 katı GSMH ürettiyordu. Bu oran 1820 yılında yaklaşık 2,39 kat düşmüştür. 1998 yılında ise yaklaşık 1.43 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Bu karşılaştırma Batı Avrupa ve Sürgünlerini bir araya getirerek yapıldığında 1000 yılı için yaklaşık 7,17, 1820 için 2.20 ve 1998 yılı için ise yaklaşık 1,55 düzeyinde olduğu görülmektedir. Genel olarak Batı Avrupa ve Sürgünleri ile Asya'nın GSMH'ye oranla nüfusları incelendiğinde, Asya'nın her zaman daha yüksek nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Batı Avrupa ile Sürgünleri ise daha az nüfusa sahiptir ancak GSMH büyüklüğü olarak Asya'yı geçmektedir. Yine, ortalama büyüme oranları incelendiğinde ise 1000 – 1820 arasında Batı Avrupa ve Sürgünlerinin ulaştığı GSMH ortalama değerlerine (Japonya hariç) göre Asya kıtası yaklaşık iki kat daha az performans sergilemektedir. Yine, Batı Avrupa ve Sürgünleri, KGSMH olarak Asya'nın 4,67 katı kadar daha fazladır. Bu oran, 1820 – 1998 için KGSMH açısından 1,64 – 1,90 katı daha yüksek düzeyde gerçekleşmiş ve açık giderek azalmıştır. Yine, GSMH açısından bu oran 1,16 - 2 kat düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Dünya Açısından GSMH Büyümesi, Kişi Başına ve Toplam GSMH ve Nüfus

Ana Bölgeler İtibariyle Kişi Başına GSMH Büyümesi, 1000–1998¹					
	1000– 1500	1500– 1600	1600– 1700	1700– 1820	1820– 1998
A Grubu Ortalama	0,11	0,13	0,12	0,18	1,67
B Grubu Ortalama	0,04	0,02	0	0,03	0,95
A ve B Grubu Kişi Başına GSMH Düzeyi 1000–1998²					

	1000	1500	1600	1700	1820	1998
A Grubu Ortalama	405	704	805	907	1.130	21.470
B Grubu Ortalama	440	535	548	551	573	3.102
A ve B Grubu Nüfusu, 1000–1998³						
A Grubu Toplam	35	76	95	110	175	838
B Grubu Toplam	233	362	461	493	866	5.069
A ve B Grubu GSMH, 1000–1998⁴						
A Grubu Toplam	14,1	53,2	76,1	100	198	17.998
B Grubu Toplam	102,7	194	252,9	271,8	496,5	15.727

Kaynak: Angus Maddison, The World Economy, OECD, 2006, s.48.

¹Yıllık Bileşik Büyüme Oranı Ortalaması, ²1990 ABD dolarını, ³ milyon ve ⁴1990 ABD \$ 1 milyar şeklindedir. A Grubu; Batı Avrupa, Batı Sürgünleri ve Japonya biçimindedir. B grubu Latin Amerika, Doğu Avrupa ve SSCB, Japonya haricinde Asya ve Afrika biçimindedir.

Tablo 4’te ana bölgeler itibariyle GSMH artışı, toplam ve kişi başına GSMH ve nüfus değişimleri görülmektedir. Gruplar açısından incelendiğinde ise ekonomik göstergeler açısından olumlu bir artış gerçekleştiği görülmektedir. A grubunun yüz yıllık dönemde elde ettiği büyüklükler açısından 1820 yılı bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu tarih ciddi sıçramaların ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı döneme işaret etmektedir. Özellikle sanayi devrimi ile ülkelerin gelişme düzeylerindeki hızlı artış açıkça görülmektedir.

Tablo 5. GSMH, KGSMH ve Nüfus Büyüklüklerinin Zaman Açısından Değişimi

	Grup / KGSMH 1000–1998 ¹				Gruplar Nüfus 1000–1998 ²				Gruplar GSMH 1000–1998			
	Δ_1	Δ_2	Δ_3	Δ_4	Δ_1	Δ_2	Δ_3	Δ_4	Δ_1	Δ_2	Δ_3	Δ_4
A _G	14,3	12,6	24,5	1.800	25	15,7	59,1	378,8	43,0	31,4	98	8.989
B _B	5	7	9			9		6	5	1		
B _G	2,43	0,55	3,99	441,3	27,3	6,94	75,6	485,3	30,3	7,47	82,6	3.067,5
B _B				6	5		6	4	6		7	7

Bu tablo Tablo 4’teki veriler dikkate alınarak hesaplanmıştır.

¹ 1990 Uluslararası doları ² milyon ve ³ 1990 uluslararası doları, milyar şeklindedir. A Grubu; Batı Avrupa, Batı Sürgünleri ve Japonya biçimindedir. B grubu ise Latin Amerika, Doğu Avrupa ve SSCB, Japonya haricinde Asya ve Afrika biçimindedir. Δ_1 : 1500 yılına göre 1600 yılında değişim, Δ_2 : 1600 yılına göre 1700 yılında değişim, Δ_3 : 1700 yılına göre 1820 yılında değişim ve Δ_4 : 1820 yılına göre 1998 yılında değişim şeklindedir. GB: Grubu ortalaması anlamındadır. KGSMH: Kişi Başına Gayri Safi Milli Hâsıla, GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla şeklindedir. Tablodaki rakamlarda virgülden sonra yuvarlama yapılarak, virgülden sonda yüzlük tamamlama gerçekleştirilip, yaklaşık olarak alınmıştır. Bu tabloda 1.000 yılı zaman diferansı yüksek olduğundan değişim oranları hesabına dâhil edilmemiştir.

Tablo 5’te ise milattan sonra 1000 yılından itibaren gayri safi milli hâsıla, kişi başına gayri safi milli hâsıla ve nüfus büyüklüklerinde görülen değişim oranları verilmektedir. Bu oranlar, dünya çapında iki grup halinde verilmektedir. Genel olarak nüfus artışının gelişmemiş bölgeler açısından baskın bir karakter olduğu görülmektedir. Yaklaşık 180 yıllık değişim oranları karşılaştırıldığında GSMH büyüklükleri açısından gelişmiş dünyanın gelişmemiş dünyanın önüne geçtiği görülmektedir. Fakat diğer değişkenler için gelişmemiş dünya önde gözükmemektedir. Ancak yaklaşık 500 yıllık dönem karşılaştırmalarında farklı trendler oluşmaktadır. En ilginç olanı ise 180 yıllık dönem için nüfus artış oranları ortalama olarak aynı düzeyde artış göstermiştir. Gelişmemiş dünya, 1600-1820 dönemleri arasında ise gelişmiş dünyanın önünde bulunmaktadır. Ancak bu oran son 180 yıllık dönemde değişmektedir.

İpek Yolu güzergâhı 30 derece kuzey enlemlerindeki bilgi aktarımını hızlandırdı ama aynı zamanda kuvvetli bir yıkım mekaniğini de genelleştirdi(Liu,2010:62)¹³.Yine de ticaret tüm kargaşa içinde varlığını devam ettirdi. Devam eden ticaret birçok medeniyetin bir arada olmasını, birçok zenginlik ve fırsat algısının yaratılmasına olanak sağladı. Üstünlük, birçok alt bölgede sürekli bir çaba içinde değişimler gösterdi. Bu süreç, hızlı bir değişimin gerçekleştirilmesine neden olmaktadır.

Kavimler Göçü ile doğudan batıya doğru bir akım sözkonusuydu. Doğu toplumları istilacı olarak görüldü ve ilkçağdaki Avrupa düşüncesinin oluşturulmasına olanak sağladı (Eğilmez 2002:191-199). Fakat direnç de vardı. Batı için önce bir daralma sonra bir genişleme evresi birbirini takip etti. Ticaret açısından yolların değişmesi bir zorlama unsuru idi. Doğu, bolluk içinde idi. Doğudaki zengin kaynaklar¹⁴ batıya sunuluyordu. Batının toprak köleliği, kilisenin baskısı, bitmek bilmeyen savaşlar, egemenliğin artması vs. gibi faktörler ile zenginliğin kesintiye uğraması sonuçta alternatiflerin oluşturulmasına neden oldu. Böylelikle zenginlik kaynakları kullanılmadan batıya akmaya başladı. Sonuçta, coğrafi keşifler yolları eskitiverdi.

O dönemde doğunun batı ile gerçekleştirdiği ticaretin genel özelliklerini ve mal/hizmet ticaretini üç dönem olarak karşılaştırmak mümkündür. İpek Yolu’nun ilk altın çağında Çin özellikle teknolojik mal ihracını gerçekleştirilmiştir. Batıya doğru yol alındığında teknolojik mal düzeyi düşmektedir ve daha çok işlenmemiş mal ticareti yoğun olarak gerçekleşmiştir. İkinci altın çağda ise Çin değerli mamul mal üretiminde hâlâ etkindir ve batıya doğru gidildikçe işlenmemiş mal ticareti ağırlığını korumaktadır. Fakat batıda mamul mal üretiminde bir artış görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde batıdan doğuya ticaret genel olarak mamul mal şeklinde gerçekleşmiştir. Üçüncü altın çağda da ipeğin ve porselenin ağırlıklı ticareti ön plana çıkmıştır. Bu dönemde ticari aktör sayısı artmakta ve teknoloji düzeyi yüksek olan ve olmayan mal/hizmet demetleri çeşitlenmeye ve artmaya başlamıştır. İkinci altın çağda cam imalatı, kömürün yakıt olarak kullanılması, barut ve havai fişek, sırlı seramik ve damıtılmış alkol doğudan batıya gelen teknolojik ürünler arasındadır (Barisitz 2017:127-128).

İpek Yolu Ticaretinin Coğrafi Keşifler Sonrası Dünyada Görünümü

Christophorus Colombus'un yenedünyayı keşfetmesiyle birlikte doğuya giden bir diğer yol ise Afrika'nın güneyinden hareketle Vasko Dö Gama tarafından bulunmuştur (Miksic 2013:27, Erol 2013:112). Bulunan bu yollar ile coğrafi keşifler başlamıştır. Coğrafi keşifler ise zaman içerisinde kurulan deniz yolları ağını oluşturmuştur. Ticaretin artması ile kara yolu ticareti zaman içerisinde azalmıştır. Zenginleşme ve teknik ilerlemeler, sürekli ilerlemecilik kavramını içselleştirmiştir.¹⁵ Abu-Lughod (aktaran: Frank 2010:81) çalışmasında şehirleri merkez alan, birbiriyle bağlantılı sekiz bölgenin 13. yüzyıl Afro-Avrasya dünya sistemi ve işbölümü ile birleşmiş olduklarını ifade etmektedir.¹⁶ Sorun bu bölgelere ulaşma meselesiydi. Doğunun batı ile olan ticari ilişkisinin kesintiye uğraması, suyun kullanımını artırdı ve ticaret yeni yollar üzerinden yapılmaya başlandı (Haksöz vd. 2012:9).

Fakat zamanla teknik ilerlemenin sağlanması ile birlikte mülkiyet ve refah yoğun bir şekilde el değiştirmeye zorlandı. Yeni yolların kullanımı daha da artan bir şekilde kendisini hissettirmeye başladı. Birçok faktörün bir arada ortadan kalktığı, değiştiği veya olduğu bu dönemde yenedünyanın sisteme adapte olması sadece bir oyuncu olarak kalması ile sınırlı olmadı ve yeni yollar ile yenedünyanın kesişmesi ticareti farklı bir hale getirdi. Yolların çeşitlenmesi teknik ilerleme ile sürekli değişmeye başladı. Eski yollar ile yeni yolların kesişmesinin yanında farklı ve zamanına göre konvansiyonel olmayan yeni yol biçimleri geliştirildi ve uygulandı. Teknolojik etkinin zaman ve planlama üzerinde oluşturduğu pozitif etki, etkileşim düzeyini artırdı ve eski dünyanın yenedünyaya entegre olması sürecini kolaylaştırdı. Ancak yerleşik ve göçebe toplumlar, Orta Asya ve dünyanın geri kalanı ve İpek Yolu ticareti ile deniz yolu ticareti arasındaki ilişkiler İpek Yolu'nun iktisadi ve politik gerilemesinde ortaya çıkan uzun dönemli faktörler olmuştur (Barisitz 2017:203).

Sanayi Devrimi, birçok değişikliği beraberinde getirdi. Bu değişim batıda hızlı bir şekilde gerçekleşirken, Asya'da ise gerileme süreci yaşandı. Teknik ilerleme açısından geri kalan Asya artık bir merkez etki gücünden daha çok tali bir mekanik içinde yer almaktaydı. Batının dünya ticaretinde elde ettiği yoğunluk aslında hızlı bir değişimle birlikte paylaşma problemlerini de beraberinde getirdi. Bu yeni paylaşım süreci pazardan daha fazla pay alma adına hızlı bir değişimin yaşanmasına neden oldu. Bu hızlı değişimin sonucunda olgusal alanın oluşturduğu adapte olma sorunlarını da arttırdı. Ayrıca hızlı değişim rekabeti de arttırıyordu. Bu da birçok oluşumun değişmesine ve rekabette zorlanmalarına neden oldu. Batıda yaşanan yoğun rekabet doğuyu olumsuz etkilemiştir. Fakat 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle 1970'li yıllardan başlayarak ortaya batı dışında bir toparlanma sürecine girilmiştir. Bu noktada Çin'in 1978

tarihinde gerçekleştirdiği değişimin önemli rolü bulunmaktadır. Bu değişim sektörel üretim, dağıtım, küresel ticaret konusunda kendisini göstermektedir (Alpay 2009:3).

İpek Yolu artık tek yönlü bir ticaret yolundan öte çok yönlü özelliklere sahip çeşitli ticaret yollarını birbirlerine bağlayan bir ticaret güzergâhı olacaktır. Fakat bu özellik bölgenin canlandırılmasını kuvvetlendirici bir etki yapacaktır. Tarihte pasifik ticareti belki son beş yüzyıllık bir geçmişe sahiptir ama yeniden kara yolunun kurgulanmasında önemli aktör olarak ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla buradan hareketle eskinin tamamen terk edilip yeninin kurgulanacağı bir düşünce günümüz ticaret ve teknoloji düzeyi ile mümkün gözükmemektedir. Böylelikle, geçmiş ve gelecek ticaret ilişkileri birlikte hareket edecektir.¹⁷ Çin'in 1978 yılında gerçekleştirdiği reform hareketinden sonra geçen 40 yılın sonunda iktisadi düzey, özellikle kara yolu ticaretinin yeniden kurgulanmasına ve süregiden ticaret yapısının yeniden canlanması çabalarını ortaya çıkarmaktadır (<https://data.worldbank.org>).¹⁸ Esasen tarihte gördüğümüz doğudan batıya ticaretin belki tamamıyla üretim perspektifinden olmasa da batıdan doğuya doğru bir akıma döndüğü görülebilecektir. Çin'in yükselişi tamamıyla bir doğu batı akım mekaniği oluşturmayacak, pasifik dünyasındaki yapı sürdürümü çabalarını etkileyecektir (<http://www.cinhh.com/ipek-yolu-ekonomik-kusagi-ve-21-yuzyil-deniz-ipek-yolu-girisimi/>).

Asya kıtasının nüfusu dünyanın geri kalan nüfusundan fazla olmaya devam etmektedir. Benzer şekilde Afrika'nın nüfusu da artmaktadır. Oysa Avrupa kıtasında nüfus azalmaktadır. Dolayısıyla Asya hem batıya hem de doğuya doğru ticareti gerçekleştirerek çift taraflı bir etkinin oluşturulmasına olanak sağlayacaktır. Ticaretin 19. Yüzyıla kadar olan ve özellikle Çin Denizi ve Hint Okyanusu arasındaki canlılığı tekrar geri gelmesi muhtemeldir. İpek Yolu pasifikteki deniz yollarının kuvvetlenmesine ve dolayısıyla ticaretin artmasına neden olacaktır. Dünya milli gelirindeki artışın önemli bir kısmı bu bölgelerde olacağından Amerika kıtasının da tekrar bir bütün olarak kuvvetlenmesi (özellikle Güney Amerika) mümkün olabilecektir. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Pasifikteki doğu ve batı eksenli ticaretin ana eksen olmaktan çıkacağı fakat karayolunun ve Afrika'nın ana yol olarak ön plana çıkması söz konusu olacaktır.

İpek yolu Üzerindeki Ülkelerin Makro Ekonomik Görünümü ve Ticaret Potansiyeli

İpek Yolu'nun canlandırılmasında Çin'in etkin rol almasının yanı sıra uygulanmasını istediği ve bu amaçla önerdiği yeni İpek Yolu rotalarının iki karakteristiği bulunmaktadır. Söz konusu yeni İpek Yolları irdelendiğinde Çin'in sadece kara yolunu ön plana almadığı görülmektedir. Çin'in sahil şehirlerini ve dolayısıyla bunların hinterlandını kapsayacak şekilde Hint Okyanusu'nda bulunan Hindistan ve Doğu Afrika kıyılarını da bir yeni deniz İpek Yolu da önermektedir.

Kaynak: <https://www.cfr.org/backgrounder/building-new-silk-road>

Tablo 6. Dünya ve İpek Yolu Ekonomilerinde Seçilmiş Makro Büyüklükler (1998-2017)

Ülkeler Bölgeler	NÜFUS		GSYH		KGSYH		İHRACAT		İTHALAT	
	ORT ₁ (ΔORT ₁)	ORT (ΔORT)	ORT ₁ (ΔORT ₁)	ORT (ΔORT)	ORT ₁ (ΔORT ₁)	ORT (ΔORT)	ORT ₁ (ΔORT ₁)	ORT (ΔORT)	ORT ₁ (ΔORT ₁)	ORT (ΔORT)
D.Asya ve Pasifik	2,09 (0,82)	2,17 (0,75)	12,20 (4,51)	15,62 (4,4)	5.828 (3,66)	7.143 (3,62)	3,45 ¹⁰ (8,34 ⁹)	4,57 ¹⁹ (5,93 ¹⁷)	3,32 ¹⁰ (7,39 ⁹)	4,28 ¹⁹ (5,45 ¹⁸)
G.Asya	1,45 (1,75)	1,57 (1,55)	1,23 (6,79)	1,82 (6,71)	844 (4,96)	1.133 (5,08)	0,20 ¹⁹ (15,24 ⁹)	0,35 ²⁰ (10,1 ¹⁸)	0,24 ¹⁰ (12,41 ⁹)	0,42 ²⁰ (9,03 ¹⁹)
K. Amerika	0,32 (0,98)	0,34 (0,89)	14,84 (2,9)	16,19 (2,13)	46.250 (1,90)	48.16 7 (1,23)	1,84 ¹⁰ (4,01 ⁹)	2,17 ¹⁹ (3,1 ¹⁷)	2,39 ¹⁰ (5,91 ⁹)	2,72 ¹⁹ (3,83 ¹⁸)
L. Amerika ve Karayip	0,54 (1,35)	0,58 (1,24)	4,17 (3,11)	4,91 (2,54)	7.674 (1,74)	8.443 (1,28)	0,95 ¹⁰ (4,5 ⁹)	1,10 ²⁰ (3,15 ¹⁸)	0,73 ¹⁰ (5,73 ⁹)	0,98 ²⁰ (4,53 ¹⁹)
O.Avrupa ve Baltık	0,11 (-0,38)	0,11 (-0,32)	1,04 (4,5)	1,22 (3,27)	9.671 (4,90)	11.60 4 (3,60)	0,41 ¹⁰ (10,679)	0,61 ²⁰ (7,77 ¹⁸)	0,44 ¹⁰ (10,79 ⁹)	0,62 ²⁰ (7,25 ¹⁹)
Avrupa ve O.Asya	0,87 (0,23)	0,88 (0,33)	18,51 (2,96)	20,17 (1,98)	21.322 (2,72)	22.81 1 (1,65)	6,19 ¹⁰ (6,19 ⁹)	7,55 ²⁰ (4,39 ¹⁸)	5,82 ¹⁰ (6,56 ⁹)	7,08 ²⁰ (4,45 ¹⁹)
O.Doğu ve K.Afrika	0,33 (1,98)	0,37 (2,0)	2,03 (4,46)	2,52 (3,8)	6.054 (2,42)	6.706 (1,77)	0,98 ⁷ (6,73 ⁶)	1,18 ¹⁶ (4,27 ¹⁴)	0,61 ⁸ (11,84 ⁷)	0,87 ¹⁷ (6,59 ¹⁶)
Sahraaltı Afrika	0,72 (2,7)	0,83 (2,73)	0,91 (5,53)	1,21 (4,67)	1.263 (2,75)	1.433 (1,89)	0,28 ¹⁰ (7,31 ⁹)	0,38 ²⁰ (5,01 ¹⁸)	0,22 ¹⁰ (8,98 ⁹)	0,34 ²⁰ (6,44 ¹⁹)
Çin	1,28 (0,66)	1,32 (0,58)	2,96 (10,24)	5,24 (9,2)	2.296 (9,51)	3.916 (8,57)	- (-)	1,60 ¹ (-)	- (-)	1,38 ¹⁶ (-)
Hindistan	1,10 (1,67)	1,18 (1,46)	0,96 (7,27)	1,47 (7,15)	869 (5,51)	1.205 (5,60)	0,16 ¹⁰ (16,74 ⁹)	0,30 ²⁰ (11,19 ¹⁸)	0,18 ¹⁰ (14,1 ⁹)	0,34 ²⁰ (10,05 ¹⁹)
Kazakistan	0,02 (0,3)	0,02 (0,95)	0,09 (9,33)	0,13 (6,55)	5.964 (9,00)	7.929 (5,57)	0,05 ¹⁰ (9,93 ⁹)	0,06 ¹⁹ (4,58 ¹⁷)	0,04 ¹⁰ (7,76 ⁹)	0,04 ¹⁹ (4,16 ¹⁸)
Kırgızistan	0,01 (1,11)	0,01 (1,39)	0,00 (4,43)	0,00 (4,44)	706 (3,29)	833 (3,01)	0,00 ¹⁰ (5,2 ⁹)	0,00 ²⁰ (1,32 ¹⁸)	0,00 ¹⁰ (9,94 ⁹)	0,00 ²⁰ (4,94 ¹⁹)
Rusya	0,15 (-0,37)	0,14 (-0,11)	1,12 (7,09)	1,37 (3,98)	7.721 (7,48)	9.479 (4,02)	0,31 ¹⁰ (8,86 ⁹)	0,39 ²⁰ (5,61 ¹⁸)	0,16 ¹⁰ (17,04 ⁹)	0,26 ²⁰ (9,35 ¹⁹)
Tacikistan	0,01 (1,93)	0,01 (2,09)	0,00 (8,42)	0,01 (7,53)	510 (6,37)	675 (5,33)	0,00 ¹⁰ (6,55 ⁹)	0,00 ¹⁶ (7,15 ¹⁴)	0,00 ¹⁰ (8,18 ⁹)	0,00 ¹⁶ (8,32 ¹⁵)
Türkmenistan	0,00 (1,1)	0,00 (1,41)	0,01 (7,77)	0,02 (8,71)	2.620 (6,59)	4.125 (7,19)	- (-)	0,02 ¹ (-)	- (-)	0,01 ¹ (-)
Türkiye	0,07 (1,42)	0,07 (1,46)	0,58 (4,46)	0,76 (4,79)	8.788 (3,00)	10.60 0 (3,28)	0,11 ¹⁰ (6,58 ⁹)	0,16 ²⁰ (5,53 ¹⁸)	0,13 ¹⁰ (9,83 ⁹)	0,18 ²⁰ (6,87 ¹⁹)

Selim İnançlı/Barış Ayhan

Özbekistan	0,03 (1,24)	0,03 (1,58)	0,02 (5,82)	0,04 (6,92)	910 (4,53)	1.262 (5,25)	0,00 ¹⁰ (12,47 ⁹)	0,01 ²⁰ (8,13 ¹⁸)	0,00 ¹⁰ (11,75 ⁹)	0,01 ²⁰ (9,23 ¹⁹)
Düşük ve Orta Gelir	5,19 (1,41)	5,56 (1,36)	13,08 (6,04)	18,10 (5,48)	2.509 (4,57)	3.196 (4,06)	4,10 ⁸ (7,1 ⁷)	4,89 ¹⁵ (4,94 ¹³)	3,10 ¹⁰ (8,89 ⁹)	4,36 ¹⁹ (6,08 ¹⁸)
Orta Gelir	4,69 (1,26)	4,98 (1,21)	12,82 (6,07)	17,75 (5,49)	2.722 (4,75)	3.503 (4,24)	4,03 ⁸ (7,14 ⁷)	4,80 ¹⁵ (4,93 ¹³)	3,02 ¹⁰ (8,99 ⁹)	4,23 ¹⁹ (6,05 ¹⁸)
Üst Orta Gelir	2,31 (0,82)	2,40 (0,79)	9,95 (6,07)	13,73 (5,4)	4.303 (5,20)	5.658 (4,57)	-	4,20 ¹ (-)	-	3,78 ¹ (-)
Yüksek Gelir	1,13 (0,7)	1,18 (0,67)	40,81 (2,67)	44,35 (1,93)	35.919 (1,96)	37,64 3 (1,26)	10,05 ¹⁰ (6,07 ⁹)	12,49 ²⁰ (4,35 ¹⁸)	10,06 ¹⁰ (6,41 ⁹)	12,27 ²⁰ (4,42 ¹⁹)
Arap Dünyası	0,30 (2,22)	0,34 (2,24)	1,52 (4,54)	1,93 (3,96)	5.046 (2,27)	5.608 (1,68)	0,81 ⁷ (7,23 ⁶)	1,00 ¹⁶ (4,42 ¹⁴)	0,49 ⁷ (15,6 ⁶)	0,75 ¹⁶ (8,13 ¹⁵)
AB	0,49 (0,3)	0,50 (0,27)	15,50 (2,54)	16,52 (1,64)	31.482 (2,23)	33,03 8 (1,36)	5,12 ¹⁰ (6,2 ⁹)	6,25 ²⁰ (4,45 ¹⁸)	5,01 ¹⁰ (6,32 ⁹)	6,00 ²⁰ (4,36 ¹⁹)
OECD	1,18 (0,71)	1,22 (0,68)	40,18 (2,61)	43,50 (1,9)	33.986 (1,89)	35,49 4 (1,21)	8,93 ¹⁰ (5,75 ⁹)	10,94 ²⁰ (4,2 ¹⁸)	9,28 ¹⁰ (6,16 ⁹)	11,13 ²⁰ (4,22 ¹⁹)
Dünya	6,32 (1,28)	6,73 (1,24)	53,90 (3,49)	62,45 (2,92)	8.508 (2,19)	9.215 (1,66)	13,98¹⁰ (6,26 ⁹)	17,51²⁰ (4,5 ¹⁸)	13,37¹⁰ (6,85 ⁹)	16,84²⁰ (4,78 ¹⁹)

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2017&start=2016&view=chart>
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH), İhracat ve İthalat verileri Sabit Fiyatlarla ABD\$ (2010) ve 1 Katrilyon \$ şeklindedir. KBGSYH: Kişi Başına GSYH anlamındadır ve ABD\$ şeklindedir. Nüfus verisi milyar kişi şeklindedir. ORT: 1998-2017 yıllarının ortalaması ve ΔORT: 1998-2017 yılları için yıllık değişim oranının ortalaması iken ORT₁: 1998-2007 yıllarının ortalaması, ΔORT₁: 1998-2007 yılları için yıllık değişim oranının ortalaması şeklindedir. ΔORT₁ parantezler içinde verilmektedir. Üstel büyüklükler zaman aralığındaki frekansı göstermektedir.

Bu ikili ticari yol yapısı eski yol ve yeni deniz İpek Yolu şeklinde görülmektedir. Eskiye nazaran İpek Yolu hem çeşitlilik göstermekte hem de coğrafi alan olarak genişlemektedir. Tablo 6'dan 1998 – 2017 yılları arasında Asya ve Pasifik bölgesinde dünyanın diğer bölgelerine göre daha fazla nüfus yoğunluğunun arttığı görülmektedir. Dünya ortalamasına göre daha yüksek nüfus büyümesi gerçekleşirken, yıllık değişim oranlarının ortalaması ise dünya ortalamasından düşüktür. Güney Asya ekonomileri nüfus değişim oranları ortalaması dünya ortalamalarının üzerindedir. Tasnif edilen diğer gruplarda da benzer bir durum bulunmaktadır. Sadece gelir düzeyi orta ve düşük düzeydeki ekonomilerde nüfus artışı ortalaması dünya ortalamasına göre daha fazladır. Bu dönemde Orta Avrupa ve Baltık ekonomileri yatay bir seyir göstermektedir. GSYH ve KGSYH büyüklükleri açısından Asya'nın bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir. Fakat batı dünyası hâlâ daha yüksek GSYH büyüklüklerine sahiptir ve böylece doğudan batıya doğru bir ticaret akımının genel karakteristiği kurulmaktadır. Asya dünyasının nüfusu dünya nüfusunun yaklaşık 1/3 düzeyindedir ve bu ekonomilerde ihracat ithalattan daha fazladır. Çin, Rusya ve Kazakistan ihracatı ithalatından büyüktür. Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ithalatı kadar ihracat yapmaktadır. Türkmenistan'ın ihracatı ithalatından fazla olmakla birlikte birbirine çok yakındır. Hindistan ve Türkiye, ihracatından fazla ithalat gerçekleştirmektedir. Düşük ve orta gelir gruplarında ihracat ithalattan küçüktür fakat orta ila üst gelir gruplarında ihracat ithalattan büyüktür. Arap Dünyası ve AB, dış ticaret fazlası verirken OECD ülkeleri dış ticaret açığı vermektedir. Dünyanın ticaretine bakıldığında ihracatın ithalattan büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 7. İpek Yolu Ülkelerinin Harcama ve Üretim Verileri (1998-2017)

Ülkeler	GSYH (ΔORT)	Tüketim (ΔORT)	Ülkeler	GSYH (ΔORT)	Tüketim (ΔORT)	Ülkeler	GSYH (ΔORT)	Tüketim (ΔORT)
Çin	5,24 (9,2)	2,62 ²⁰ (8,93 ¹⁹)	Kırgızistan	0,00 (4,44)	0,00 ²⁰ (4,53 ¹⁹)	Türkmenistan	0,02 (8,71)	0,00 ¹ (-)
Hindistan	1,47 (7,15)	0,99 ²⁰ (6,67 ¹⁹)	Rusya	1,37 (3,98)	0,91 ²⁰ (4,41 ¹⁹)	Türkiye	0,76 (4,79)	0,58 ²⁰ (4,46 ¹⁹)
Kazakistan	0,13 (6,55)	0,07 ¹⁹ (7,43 ¹⁸)	Tacikistan	0,01 (7,53)	0,00 ¹⁶ (5,17 ¹⁵)	Özbekistan	0,04 (6,92)	0,03 ²⁰ (5,49 ¹⁹)
Dünya							62,45 (2,92)	45,8¹⁹ (2,74 ¹⁸)

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.TOTL.KD?end=2017&start=2016&view=chart>. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) ve Tüketim verileri Sabit Fiyatlarla ABD\$ (2010) ve 1 Katrilyon \$ şeklindedir. ORT: 1998-2017 yıllarının ortalaması ve ΔORT: 1998-2017 yılları için yıllık değişim oranının ortalamasıdır. Üstel büyüklükler zaman aralığındaki frekansı göstermektedir.

Tablo 7, İpek Yolu üzerindeki ekonomilerin üretim ve tüketim büyüklüklerini vermektedir. Sözkonusu ekonomiler, genel olarak ürettiğinden daha az tüketmektedir. Bu açıdan bakıldığında Çin, üretiminin ancak yarısını tüketmektedir. Bu oran, Hindistan için %67, Rusya için %66 ve Türkiye için %76 düzeyindedir.

2050 yılında dünya ekonomisinin görünümü şeklinde gerçekleştirilen bir projeksiyonda dünyada gelirin iki kat artacağı tahmin edilmektedir. Gelişen 7¹⁹ ekonominin 2016 yılına göre 2050 yılında milli gelir içindeki payının %35'den %50'ye çıkacağı öngörülmektedir. Gelişmiş (G7) ülkelerin milli gelirden elde ettiği payı %20'ye düşeceği, 2050 yılında güneydoğu Asya ve diğer Asya ekonomilerin elde ettikleri gelirin artması beklenmektedir. 2050 yılında Çin ve Hindistan'ın milli gelir açısından ilk iki sırayı alacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca 2050 yılında AB-27 milli gelir payı %10 oranında düşerek Hindistan'dan daha az olacağı öngörülmektedir. Gelişen ekonomiler yaklaşık 35 yıllık dönemde ortalama %3,5 oranında büyüyeceği, gelişmiş ekonomilerin ise yıllık ortalama %1,8 oranında büyüyeceği beklenmektedir. (PwC, 2016: 1-14). Güney Doğu Asya, Hindistan ile birlikte ele alındığında Asya kıtasının genel olarak makroekonomik büyüklükler açısından gelişme sürecini hızlandırdığı görülmektedir.

Sonuç

İpek Yolu, tarihte iktisadi, sosyal, kültürel, teknolojik vb. açısından mihenk taşı olmuştur. Doğudan batıya doğru gelişip ve Çin ile başlayıp Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Ticaretin oluşmasındaki en önemli etken ticarete konu olan malların farklı özellikler taşıması idi. Doğu teknolojik girdisi yüksek olan malları ihraç ediyordu. İpek Yolu üzerinde çeşitli malların satılması aslında birçok ticaret yolunun birleşmesi ile mümkün olmuştu. Bu yollar genişledi ve ticaret İpek Yolu üzerindeki birçok bölgeyi kapsadı. Çin, bu ticaretin merkezindeydi ve coğrafi keşiflerin yapılmasında da yine merkezdeydi. Batının elde ettiği söz konusu lüks mallar özellikle ipek ile bağdaştırıldı ve

ticaretin adı bu şekilde verildi. Bu ticaret öyle bir özellik kazandı ki doğunun mucizeleri batıda dolaşmaya başladı. Batıdan doğuya ticarete temsilci rolü ile gönderilen araçlar, doğu ile bilgi aktarımında önemli rol oynadılar.

Bölgelerin sahip oldukları üstünlükler zaman içerisinde azalmaya başladı ve Doğu, sahip olduğu ticaret fazlasını ve teknolojik düzeyini zaman içerisinde batıya kaptırdı. Bunun sebeplerinden biri coğrafi keşifler ve sözkonusu keşifler nedeniyle değişen ticaret yollarıdır. Diğerleri ise Kondratiev dalgaları şeklinde literatürde yer alan doğal bir gelişim sürecindeki üstünlüğü kaybetme – kazanma şeklindeki teorik açıklamadır. Bu açıklamalarda bölgesel üstünlüğün süreksizliği ortaya atılmaktadır. Doğu ile batı arasındaki gelir farkının ikinci bin yıl içinde tedricen batıya doğru döndüğü görülmektedir.

İpek Yolu'nun Sanayi Devrimi başlangıcı dönemlerinde tamamen ortadan kalkması, teknolojik etkinin büyüklüğünü göstermektedir. Bu dönemlerde Asya toplumları genel bir gerileme devresindedir. Fakat iki büyük dünya savaşının oluşması ve pasifik gücünün ortaya çıkması Avrupa'nın gücü elinde bulunduran tekli yapısının kırılmasına ve dünya genelinin ticaret dengeleri içerisinde yer almasına neden olmuştur. Günümüzde ise doğu, ticaret dengesini ve dolayısıyla teknolojik girdi düzeyini tekrar kendi lehine çevirmeye başlamıştır.

Asya Pasifik Bölgesi ve Orta Asya üzerinden hareket edecek olan yeni küresel ticaret mekanı, yaklaşık beş asır süren ticaret mekanıyı tekrar canlandırmaya başlamıştır. Hint ve Pasifik Okyanusu'nun doğu bölgeleri sahip oldukları potansiyeli harekete geçirerek dünya tarihinde tekrar ticari, sosyal, kültürel ağırlık kazanmaya başlayacaktır. İpek Yolu'nun salt kullanımı Pasifik Okyanusu'nun ve Atlantik Okyanusu'nun tamamını yadsıyan bir mekaniğe doğru dünya ticaretini itecektir ki bu husus esasen İpek Yolu'nun da etkisini azaltıcı bir yapının oluşmasına neden olacaktır.

İpek Yolu'nun gerilemesinde ve sona ermesinde nasıl ki Sanayi Devrimi'nin ve Atlantik ticaretinin etkisi yüksektir. Benzer mekanik Pasifik ve Hint Okyanusu ticaretinin kurgulanması ile batı dünyasını etkileyecektir. Bu değişmelerin doğal sonuçlar olduğu şeklindeki literatür dünya iktisat tarihinde görülen değişmeler üzerinden bakıldığında anlam kazanmaktadır. Fakat zamanı konusunda kesin bir süreç ifade edilmesi zordur. Asya ve Pasifik dünyası dünyanın diğer bölgelerine göre nüfus, GSYH ve KGSYH büyüklükleri açısından Asya'nın hızlı bir gelişme sürecine girdiğini göstermektedir. Bölgenin büyük ekonomilerine sahip Çin ve Rusya'nın ihracatı ithalatından büyüktür. Gelir grupları açısından ihracat ithalattan fazladır. Bölgenin çoğu ülkelerinde de benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır. Bölge üzerindeki ülkelerin dinamik ekonomik yapıları ve hızlı ekonomik büyüme sürecine girmeleri ticaretin çeşitlendirilmesi ve artırılması açısından İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasında önemli rol oynayacaktır.

Açıklamalar

¹ “...Çin’den ünlü Çin seramikleri (zarif desenli kar beyazı vazolar, kâseler, bardaklar ve tabaklar) karavanlarla taşınmıştır. En ince ve yansıtıcı porselen yapımının sırrına Çinliler sahipti. Bu nedenle Avrupa pazarlarında çok pahalıydılar. Bronz süs eşyaları ve bronzdan yapılmış diğer ürünler, süslü bronz aynalar, şemsiyeler, çok bilinen Çin cilasından ürünler, ilaçlar ve parfümler yine oldukça rağbet görüyordu. Çin teknik dehasının en çok göze çarpan buluşlarından bir tanesi olan Çin kâğıdı oldukça beğeniliyordu. Altın, deri ve diğer ürünler ihraç ediliyordu. Tüccarlar, ayrıca, çay, pirinç, yünlülük ve keten mefruşat, mercan, amber ve asbest taşıyordu. Tüccarların çuvalları, fildişi, gergedan boynuzu, kaplumbağa kabuğu, baharat, seramik ve demir malzemeler, sır ve tarçın, zencefil, bronz silahlar ve aynalar ile doluydu...” (<https://www.advantour.com/silkroad/goods.htm>)

²Sanayi Devrimi ile ilgili kesin bir tarih verilememektedir. More, bununla ilgili olarak, “... Sanayi Devrimi’nin başlangıç tarihini belirlemek daha zordur... 1750 – 1850 dönemini, yazar[More], sadece sihirli bir dönüm noktaları olarak düşünmemekte tam olarak tersini de düşünmektedir. Oldukça geniş bir dönemi seçmek belirgin tarihleri dönüm noktaları olarak belirlemenin önüne geçer...”

³Yine, daha farklı bir perspektiften, Frank (2010:305), “...Avrupa bizzat Asya’nın yanısıra Amerika ve Afrika üzerinden güç toplarken Asya’daki ekonomi ve yönetimlerinin onsekizinci yüzyılda zayıfladıkları ve yollarının sonunda Rhoades Murphey’nin (1977) grafiğinde yer aldığı üzere, 1815 yılı dolaylarında keşiştiği şeklinde olacaktır...” şeklinde bir belirleme ile batıdaki teknolojik gelişmenin küresel değişim üzerindeki belirgin etkisini ifade etmektedir.

⁴ Kore ve Japon Hattı; 10.090 km, Kuzey Çin Hattı, 8.600 km ve Batı Çin Hattı 8.950 km uzunluğundadır.

⁵ Asya’nın dünya ticaretinde elde ettiği büyüme ve Asya limalarındaki yoğunluğun artmasının yanı sıra hava yolunun ekonomik olmaması nedeniyle demiryolu taşımacılığı ön plana çıkmaktadır. Güney hattı kuzey hatlarına göre 7 bin km daha kısa olması ile Çin’den AB ülkelerine süren 45-62 günlük taşıma süresinin 15 güne ineceği ifade edilmektedir. Yine, 2034 yılında beklenen kapasite 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük olacağı beklenmektedir. Hattın gelişmesi ile birlikte Türkiye lojistikte cazibe merkezi olacaktır. (<https://t24.com.tr/haber/demir-ipek-yolu-acildi-londra-pek-in-arasi-33-gun-kisaldi.478425>)

⁶ Bahis konusu kara yolunun Bering Boğazı üzerinden gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Fakat kara yolunun haricinde küresel ısınma olgusundan hareketle düşünülen bir deniz yolu olasılığı daha vardır. Eğer bu olasılıklar gerçekleşebilirse, dünyadaki deniz yolu ticareti ile kara yolu ticareti arasında yeni denge(ler)nin oluşacağı öngörülebilir.

⁷ Yazarlar, çalışmalarında Çin’in iktisadi olarak büyürken Birleşik Devletler ile rekabete girdiğini ve Çin’in Afrikadaki doğrudan yatırımlarının Birleşik Devletler’in doğrudan yatırımlarını dışladığını ifade etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Çin İpek Yolu’nun Afrika ile karşılıklı bir üretim ilişkisi kurarak, geliştirmek istemektedir.

⁸ İpek Yolu güzergâhında Asya, Ortadoğu ve Anadolu tarihte en görkemli medeniyetlerin geliştiği bir bölgedir. Dünya tarihi büyük oranda bu bölgeye dayanarak şekillenmişti. Bu şekillenmede tarihi yolların büyük önemi vardı. (Atasoy 2010:2).

⁹ İpek Yolu’nda kullanılan güzergâhlar İpek Yolu’nun tarihi boyunca değişimler göstermiştir. Güzergâhlar genel olarak Uzak Kuzey Rotası (Moğol Stepleri Rotası), Kuzey Rotası, Orta Rota ve Güney Rotası şeklindedir (Barisitz 2017:214-215).

¹⁰ Orta Asya kavramı, 19.yüzyılın ortalarında Alman coğrafyacı Alexander von Humboldt tarafından belirgin bir bölge olarak tanımlanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bir diğer coğrafyacı olan Ferdinand Von Richthofen, Orta Asya’yı okyanuslara doğru su drenajından yoksun geniş bir kıta içi bölge olarak tanımlamaktadır. Coğrafya ölçekli tanımlamaların yanı sıra birçok politik – kültürel tanımlamalar bulunmaktadır. Günümüzde Orta Asya denilince Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan anlaşılmaktadır. Yine, daha geniş bir tanımla zikredilen bu beş ülkeye Çin’in bölgesi dâhil edilmektedir. Bu geniş tanımlama ile birlikte 19.yüzyılın sonundan itibaren bölgenin Türkistan olarak adlandırıldığı görülmektedir. Benzer şekilde daha da geniş bir tanımlama bölgeye Sibiryaya, Afganistan, Kuzey Pakistan, Kuzeydoğu İran, Tataristan, Başkurdistan, Rusya’nın sınırları içerisinde bulunan Kuzey Kafkasya ve Kalmukya, Transkafkasya Cumhuriyetleri, Tibet, Çinghay, Moğolistan, Çin İç Moğolistan’ı ve Mançurya bölgelerini eklemektedir (Barisitz, 2017:2-3;9-10; Millward 2013:20). Yine, UNCTAD (2009:ix) Orta Asya tanımından daha hızlıca bir tanımla, İpek Yolu şeklinde bir tanım vererek, Orta Asya’yı Batı Çin Bölgelerini çeviren Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ülkeleri şeklinde sınırlandırarak tanımlamaktadır.

¹¹ İpek Yolu'nun tanımlanması ile ilgili olarak en belirgin vurgu "... Avrupa, Orta Asya, Hindistan ve Çin arasında antikiteden erken modern çağa kadar süren ticari, kültürel ve teknolojik etkileşim sağlayan kıtalararası ve bölgesel ticaret rotaları ağı..." (Barisitz 2017:10-11) şeklindedir. Yine Orta Asya tanımlamasında olduğu gibi İpek Yolu tanımlamasında da farklılıklar bulunmaktadır.

¹³ "... Çin (Han), Kuşan, Pers ve Roma İmparatorlukları'nın ürünleri ve pazarları, İpek Yolu'nu yaratmış olabilirlerdi ama gerçekleştirilen ticaret ve kültürel alış veriş bahis konusu bu imparatorlukların yıkılmasına kadar olgunluğa ve ihtişama ulaşamayabilirdi. Üçüncü yüzyılın ilk evrelerinde bu imparatorluklar, güçten düştüler. Göçebe unsular, Han ve Roma İmparatorlukları üzerinden baskı oluşturdu. Ayrıca Romalılar kuzeyde ormanlarda yaşayan kabileler ile uğraşmak zorundaydı. Üçüncü yüzyılın başlarında sivil savaşlar ile zayıflayan Han Çin'i göçebelere istilaya uğradı ve böylece Çin'in demografik karakteristiği haylice değişti. Bir yüzyıldan daha uzun bir süre, Romalılar Germen kabilelerini kuzeye ve Persler ile Sasanileri de doğuya sürdü. Fakat tüm bunlar Romalıları zayıflattı. Germen kabileleri Akdeniz'e ulaştı ve yerel nüfus ile karıştı ki Çin'de de göçebe toplumlari da Çinliler ile karıştı..."

¹⁴ Bu düşünce aslında kısmi dönemler için anlam taşıyabiliyordu. Örneğin Marco Polo ve İbn-i Battuta Çin'in zenginliği övmektedir ama daha sonra bu zenginliğin azaldığı görülmektedir. (Findlay vd. 2007:101).

¹⁵ Frank, Yeniden Doğu adlı eserinde "Kitabın ana tezi yaygın şüphe ve yadsımaya karşın 1500'lü yıllardan itibaren dünya çapında bir işbölümü ve çoklu ticarete sahip küresel bir ekonominin var olduğu yönündedir. (s.77)" şeklinde bir tez ile ticaretin bütüncül olduğunu ve bir kopukluğun olmadığını ifade etmektedir. Gerçi, ilkçağlarda bu şekilde bir önermenin varlığını ancak bilinen dünya perspektifinden yapma imkânı vardır ki esasen 16. Yüzyıl öncesinde de bilinen dünyanın genişleyeceğini tahmin etmeyi yaygın bir kanı olarak ortaya atmak düşük bir olasılık değerine sahip olacaktır.

¹⁶ Bu sekiz bölge; "... üç alt bölgeye ayrılır: (1) Champagne fuarları ve sanayi bölgesi Flanders ile birlikte ticari alanlardan oluşan ve Cenova ile Venedik'i kapsayan Avrupa alt sistemi; (2) Bağdat ve Basra Körfezi ile Kahire ve Kızıldeniz'den geçerek ulaşılan Ortadoğu'daki merkez bölge ve Moğol Asya'sının doğu-batı güzergahları; (3) Hindistan'ın merkezde yer aldığı Hint Okyanusu-Doğu Asya alt sistemi, Güneydoğu Asya ve Çin..." (s.81).

¹⁷ Bu husus resmi bir görüş olarak da sunulmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD 2009:xi), İpek Yolu'nun geleceğinin geçmişinde oldu gibi "parlak ve müreffeh" olabileceğine işaret ediyor.

¹⁸ Çin, 1978 yılındaki milli gelirini cari ABD \$ olarak 81 kata, 2010 sabit fiyatlarıyla yine ABD \$ olarak 35 katına çıkarmıştır.

¹⁹ Bu ekonomiler; Almanya, Birleşik Devletler, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada şeklindedir. Gelişen ekonomiler ise Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye şeklindedir.

Kaynakça

Alpay, Yalın (2009). "Çin Afrika'da Ne Yapıyor?". *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 14:3-18

Atasoy, Fahri (2010). "Küreselleşme Çağında Yeniden İpek Yolu". *Bir Kültür Koridoru Olarak İpek Yolu Sempozyumu*. Antalya

Bahadır, Tural (2017). "ABD'nin Asya-Pasifik Ekseninde Büyük Stratejisi ve Çin'in Dengelenmesi". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4.11:614-642

Barisitz, Stephan (2017). *Central Asia and The Silk Road Economic Rise and Decline Over Several Millenia*. Cham:Springer

-
- Brown, Peter. (2014). *The Silk Road in Late Antiquity. Reconfiguring The Silk Road New Research on East-West Exchange in Antiquity*. Ed. Victor H. Mair ve Jane Hickman
- Brynjolfsson, Erik ve Andrew McAfee (2015). *The Second Machine Age Akıllı Teknolojiler Devrinde Çalışma, İlerleme ve Ferah*. Çev. XXX YYY. İstanbul: Türk Hava Yolları Yayınları
- Çapan, Fatma ve Baran Güvenç (2017). “Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. 6.18: 629-640
- Çotur, Özlem Koçtaş ve F.Onur Uysal (2015). “Building Blocks of Iron Silk Road and Suggestions for Turkey”. *XIII. International Logistics and Supply Chain Congress*.
- Donou-Adansou, Ficawoyi ve Sokchea Lim (2018). “On The Importance of Chinese Investment in Africa”. *Review of Development Finance*. 8:63-73
- Eğilmez, Savaş (2002). “Hun-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2.28-29:191-199
- Erol, Burak Gani (2013). “Coğrafi Keşifler ve Memlûkler ile Portekizliler Arasındaki Mücadeleler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6.24:109-122
- Findlay, Rolan ve Kevin H. O’Rourke (2007). *Power and Plenty Trade War and The World Economy in The Second Millennium*. Princeton: Princeton University Press
- Frank, Andre Gunder (2010). *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*. Çev. Kâmil Kurtul. Ankara: İmge Yayınları
- Guan, Kwa Chong (2016). *The Maritime Silk Road History of An Idea*. Nalanda – Sriwijaya Centre, Working Paper Series No.23
- Haksöz, Çağrı vd. (2012). *Managing Supply Chains on The Silk Road Strategy Performance and Risk*. Boca Raton: CRC Press Taylor & Francis Group
- Hanilçe, Murat (2010). “Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak”. *Tarih Okulu*. 7:47-70
- Kurşun, Arzu ve Cemil Rakıcı (2016). “Sosyal Refah Devletinin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*. 2.2: 135-156
- Kuzmina, Elena Efimovna (2008). *The Prehistory of The Silk Road*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Liu, Xinri (2010). *The Silk Road in World History*. New York: Oxford University Press
- Maddison, Angus (2006). *The World Economy*. OECD

Miksic, John Norman (2013). *Singapore and The Silk Road of The Sea 1300 – 1800*. Singapore: National University of Singapore Press

Millward, James A. (2013). *The Silk Road A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press

More, Charles (2014). *Understanding The Industrial Revolution*. New York: Routledge

Özcan, Ufuk (2013). “1492, Coğrafi Keşifler ve Günümüze Yansımaları Küresel İspanyol Hâkimiyetinin Yükselişi ve Çöküşü”. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*. 3:101-110

Özpay, Gülpınar Akbulut (2018). Bakü Tiflis Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 37:103-111

Price Water House Coopers (2017). *The Long View: How Will The Global Economic Order Change by 2050 – Summary Report*

Üzümcü, Adem ve Sıdıka Akdeniz (2004). “Yeni İpek Yolu TRACECA ve Bakü Tiflis Kars Demiryolu Projesi”. *Avrasya Etütleri*. 45:171-199

Waugh, Daniel C. (2010). “The Silk Roads in History”. *Expedition*. 52.3: 9-22

UNCTAD (2009). *Investment Guide to the Silk Road*

<https://www.advantour.com/silkroad/goods.htm>

www.china.org

<http://www.china.org.cn/english/features/china/203735.htm>

<http://www.cinh.com/ipek-yolu-ekono-mik-kusagi-ve-21-yuzyil-deniz-ipek-yolu-girisimi/>

<https://www.cfr.org/backgrounder/building-new-silk-road>

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2017&start=2016&view=chart>

<https://data.worldbank.org>

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2017&start=2016&view=chart>

<https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.TOTL.KD?end=2017&start=2016&view=chart>

<https://www.exchange-rates.org/Rate/USD/CNY/12-31-2016>

<http://www.stats.gov.cn/tjsj/nds/2017/indexeh.htm>

<http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexeh.htm>

<https://t24.com.tr/haber/demir-ipek-yolu-acildi-londra-pek-in-arasi-33-gun-ki-saldi,478425>

İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYLE OLAN İLİŞKİSİ

Adnan DOĞRUYOL¹, Zeliha POLAT², Nevzat BALIKÇIOĞLU³

Özet

Ekonomik büyümeyi tetikleyen bir mekanizma olarak savunulan dış ticaret, iktisat literatüründe birçok çalışmaya konu olmuştur. Küreselleşen dünyanın gerekleri doğrultusunda ülkeler arası ticaret etkileşimlerinde artışlar yaşanmış ve dış ticarete serbestleşme yoluna gidilmiştir. Dış ticaret kalemleri ihracat ve ithalat işlemlerinden oluşmaktadır. Dış ticarete temel hedef ihracatı arttırmak ve ithalatı kıstırmaktır. Bu doğrultuda dış ticaret politikaları oluşturulmuştur. Türkiye ekonomisinde dış ticaret politikaları 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı döneme ayrılmaktadır. 1980 sonrası dönemde ise ihracata dayalı liberal politikalar uygulanmıştır. Bu çalışmada ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisine değinilmiş ve Türkiye ekonomisinin 2000-2019 yılları arasındaki ihracat ve GSYH verileri kullanılarak ekonometrik analiz yapılmıştır. Veriler arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Büyüme, İhracat, GSYH, Granger nedensellik testi

Abstract

Foreign trade, which is advocated as a mechanism that triggers economic growth, has been the subject of many studies in the economics literature. In line with the requirements of the globalizing world, trade interactions between countries have increased and foreign trade has been liberalized. Foreign trade items consist of export and import transactions. The main goal in foreign trade is to increase exports and reduce imports. In this direction, foreign trade policies have been established. foreign trade policies in Turkey's economy is divided into two different periods, including before and after 1980. In the post-1980 period, liberal policies based on exports were implemented. This study addresses the export and economic growth in Turkey's economy and relations are made using econometric analysis of export and GDP data for the years between 2000-2019. Granger causality test was conducted to determine the direction of causality among data.

Keywords: Froign Trade, Growth, Export, GDP, Granger Causality Test

¹ Sakarya Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, e-posta: adogruiyol@sakarya.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , e-posta: zeliha.polat@ogr.sakarya.edu.tr

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, balikcioglu@cumhuriyet.edu.tr

GİRİŞ

Dış ticaret kalemlerinden biri olan ihracatın, ekonomik büyüme ile olan ilişkisi literatürde birçok araştırmanın konusu olmuştur. İkinci dünya savaşı sonrasında değişen dünya koşullarıyla ticari serbestleşme önem kazanmış ve dış ticaretin önündeki gümrük tarifeleri ve kotalar gibi korumacı politikalar kaldırılmıştır. Dış ticarete serbestleşme yaşanmış ve ihracata dayalı, dışa dönük politikalar benimsenmeye başlanmıştır.

Türkiye ekonomisinde, dış ticarete 1980 yılına kadar uygulanan korumacı politikalar 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte değişime uğramış ve serbestleşme yoluna gidilmiştir. Çeşitli uluslararası anlaşmalar ile dış ticaret önündeki engeller kaldırılmış ve Türkiye ekonomisi için liberalleşme süreci hızlanmıştır. Böylelikle Türkiye ekonomisinin ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminde artışlar gözlenmiştir.

İhracatın ekonomik büyümeye etkisi yapılan literatür çalışmaları doğrultusunda kullanılan veri seti, analiz yöntemi, değişkenler ve benzeri birçok etki dolayısıyla farklılaşmaktadır. Ülkenin GSYH'sinde yaşanan artışlarda ihracatın gösterdiği etki önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada etkinin analizi yapılmıştır.

İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYLE OLAN İLİŞKİSİ

Bir ülkede üretim kapasitesinde bir önceki döneme kıyasla meydana gelen artışlar o ülkenin ekonomik büyüme hızını gösterir. Ülkeler ekonomik büyümeyi gerçekleştirerek refah artışını sağlamak isterken kaynak kıtlığı yaşarlar ve durumda dışardan kaynak sağlama yoluna yönelmektedirler. Dolayısıyla günümüzde ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin başında dış ticaret yer almaktadır. Ekonomik büyümeyi tetikleyen bir mekanizma olarak savunulan dış ticaret, klasik iktisatçılardan günümüze kadar üzerinde tartışılan, modeller geliştirilen bir konu olmuştur (Şahin ve Durmuş, 2018: 1114).

Serbest ticaret koşullarıyla dışa açılmanın karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, rekabet imkanları, bilgi ve teknoloji transferi gibi nedenlerle büyümeyi arttırdığı ileri sürülmüştür. Dış ticarete liberalleşmenin en önemli unsuru dışa açıklıktır. OECD'ye göre dışa açık ekonomiler, dışa kapalı ekonomilere göre daha başarılıdırlar ve dış ticarete serbestleşme ile birlikte ekonomik büyümede artış yaşanacaktır.

Dışa açıklık terimi, ihracat ile ithalat rakamlarının toplamının GSYH' ya oranı olarak ifade edilmiştir. İhracat ve ithalat toplamı da dış ticareti ifade etmektedir. Bir ülke için ihracat, yurtiçi üretimin dışarıya açılmasıyla ülkeye gelir kapısı oluşturmaktadır. Dış ticaretin ekonomik göstergeler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki öneminin

arttırılması açısından, ihracatın ithalat miktarından fazla olması olumlu etki yapmaktadır (Şahin, 2004a: 6).

Büyümenin esas belirleyicisi olarak, 1960'lı yıllarda dış ticaret benimsenmiş ve ihracata dayalı ticaret politikaları uygulanmıştır. Fakat dış ticaret, modern büyüme teorilerinde büyümenin çeşitli kaynaklarından yalnızca biri olarak görülmüştür. Genel olarak bakıldığında dış ticaret ile büyüme arasında iki taraflı bir ilişki söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, dış ticaret büyüme üzerinde etki yaratırken büyüme de dış ticaret üzerinde etki yaratmaktadır (Gül, Kamacı ve Konya, 2013: 3).

24 Ocak 1980 Kararlarıyla ekonominin dışa açılması ve ihracata dayalı yapısal değişikliklere gidilmesi hedeflenmiştir. Kararların uygulamaya alınmasıyla birlikte %48,62'ye ulaşan büyük çaplı devalüasyonu sürekli günlük kur uyarlamaları takip etmiştir. Dış ticarete ülkenin rekabetini güçlendirmek adına devalüasyon ve ihracat teşvikleri yapılmıştır (Hatipağaoğlu, 2016: 42).

Dış ticarete karlılığı artırmak için kullanılan döviz kurları 1980- 2001 döneminde kısmen, 2001 sonrası dönemde ise gerçek boyutta ihracata yönelik büyüme stratejisinde uygulanmaktadır (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 72).

İhracata dayalı büyüme modelinin büyümeye etkileri şu şekildedir (Uçan ve Koçak, 2014: 52):

- Dışa açılan firmalar ihracatla beraber büyük çaplı ekonominin fiyatlarından fayda sağlama imkanı elde edecektir. Üretim maliyetlerinde düşüş olacak ve verimlilik artışı yaşanacaktır. Verimlilik artışı da dış ticaret kazancına sebep olacaktır.
- Kısıtlı olan iç piyasadan geniş dış piyasalara geçiş yapmak verimliliğin akabinde teknolojik gelişmeyi ve ihracat bölüşümünün ülkeler arasında gerçekleşmesini sağlayacaktır.
- Firmalar arasında bulunan rekabeti canlandıracaktır.
- Döviz gelirlerinde artış sağlayarak dış ticaret hadlerinde iyileşmeye neden olur.
- Fayda ve maliyet unsurları ile dış ticaret, dış ekonomik dengeyi ve büyümeyi ileriye yönelik olarak etkisi altına alacaktır.

İhracat İşlemleri

İhracat yönetmeliğine göre ihracat, bir malın geçerli ihracat mevzuatı ve gümrük mevzuatına özgün olarak Türkiye Gümrük Bölgesi dışarısına yada serbest bölgelere çıkarılmasıdır. Bakanlıkça belirtilen sair çıkış işlemleri de ihracat sayılmaktadır.

İhracatçı olarak nitelendirilebilmek için ihraç edilecek mala ilişkin İhracatçı Birliği Genel Sekreterliğine üye olmak, vergi numarası bulunan gerçek yada tüzel kişi

olmak gereklidir. Ayrıca tüzel kişiliği olmadığı halde geçerli mevzuat hükümlerinin sağladığı hukuki tasarruf yapabilme izni verilen, ortaklıklara da ihracatçı denilmektedir. İhracatçıların ihracat birliğine üye olmaları zorunludur (Çelik, Kalaycı ve Sandalcılar, 2016: 113). Uluslararası anlaşmalar, kanunlar ve kararnameleleri gereği bazı malların ihracatı yasaklanmıştır.

Tablo 1: İhracatı Yasak Olan Mallar

MADDE	YASAL DAYANAK
1-Kültür ve tabiat varlıkları (Eski eserler)	23/07/1983 tarih ve 18113 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"
2-Hint keneviri	24/06/1933 tarih ve 2435 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 2313 sayılı "Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun"
3-Tütün tohumu ve fidesi	04/12/2002 tarih ve 24956 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan "Tütün Üretimi, Üretici Tütünlerinin Pazarlanması, İç ve Dış Ticareti, Denetimi ve Tütün Eksperliği ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"
4-İhracı ön izne bağlı mallar listesinde yer alan türler hariç bütün av ve yaban hayvanları (canlı ve cansız olarak ve tanımlanabilir en küçük parçaları ile bunlardan mamul konfeksiyon)	13/4/1990 tarih ve 20491 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 08/03/1990 tarih ve 90/234 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
5-Ceviz, dut, kiraz, armut, erik, porsuk, dışbudak, karaağaç ve ihlamur adlı ağaç türlerinin kütük, tomruk, kereste, kalas ve taslak olarak ihracı	11/05/1974 tarih ve 14883 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 24/4/1974 tarih ve 7/8186 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
6-Doğadan toplanan doğal çiçek soğanları	06/01/1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
7-(Değişik 10/11/2010 -27755 RG) Odun	06/01/1996 tarihli ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
8-Sığıla (liquidambar orientalis)	06/01/1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
9-Yalankoz (pterocarya carpinifolia)	06/01/1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
10-Datça hurması (Phoenix the ophrasti crenter)	06/01/1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
11-Zeytin (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içinde sertifikalandırılmış olanları hariç), incir (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içinde sertifikalandırılmış olanları hariç), fındık, antep fıstığı, asma (sultani çekirdeksiz) fidanları (Değişik 17/05/2011-27937 RG)	06/01/1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
12- (Değişik 19/09/2009-27354 RG) Salep (toz, tablet ve her türlü formda)	06/01/1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış bulunan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, ihracat tebliğleri.

İhracatçı iş kolları Türkiye genelinde 24 başlık altına alınmıştır:

- 1) Ağaç
- 2) Canlı Hayvan
- 3) Çimento
- 4) Değerli Maden ve Mücevherat
- 5) Demir Çelik
- 6) Demir ve Demir Dışı Metaller
- 7) Deri
- 8) Elektrik- Elektronik
- 9) Fındık
- 10) Gemi ve Yat
- 11) Halı
- 12) Hububat

- 13) Kimyevi Maddeler
- 14) Konfeksiyon
- 15) Kuru Meyveler
- 16) Maden
- 17) Makine ve Aksamları
- 18) Meyve Sebze Mamulleri
- 19) Süs Bitkileri ve Mamulleri
- 20) Taşıt Araçları
- 21) Tekstil
- 22) Tütün
- 23) Yaş Meyve Sebze

Zeytin- Zeytinyağı İhracatçıların, ihracat işlemlerine başlayabilmesi için İhracat Birlikleri Genel Sekreterliğinden aldıkları onaylı gümrük beyannamesini ihracat işleminin gerçekleştirileceği gümrük idaresine iletmeleri gerekmektedir (Kaya, 2017: 171).

Ödeme şekillerine bağlı olarak ihracat sınıflandırılmıştır:

- ❖ **Konsinye İhracat:** Dış alıcılara, komisyonculara veya ihracatçı firmanın yurtdışı şubelerine kesin satış işlemi daha sonra gerçekleştirilmek üzere mal sevk edilmesidir. İlişkili İhracatçı Birliği Genel Sekreterliğine konsinye ihracat başvurusu yapılmaktadır. Kesin satış faturası düzenlenmeden gönderilen mallar gönderildikleri ülkede satıldıkça, satılan kısım için ihracatçı tarafından ticari fatura düzenlenir. Konsinye olaraktan sevk edilen malların kesin satış işlemi gerçekleştikten sonra ihracatçı, 30 gün içinde kesin satış faturası ile lazım olan diğer belgeleri onay alınan İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ile aracı bankaya bildirir. Bir yıllık zaman zarfı içerisinde konsinye olarak sevk edilen malın kesin satış işleminin gerçekleşmesi zorunludur. Bu süre gerekli görüldüğü takdirde en fazla 2 yıl daha uzatılır. Eğer mal verilen süre içinde satılmazsa malın gümrük mevzuatı doğrultusunda ülkeye geri getirilir.
- ❖ **Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat:** Malların geçici bir süreliğine kira bedeli karşılığında gümrük bölgeleri dışına çıkarılmasıdır. Bu ihracat türüne ilişkin tebliğ 2008 yılında yürürlükten kaldırıldığı için bu şekilde gerçekleştirilecek ihracat gümrük mevzuatı kurallarına bağlıdır (Çelik, Kalaycı ve Sandalcılar, 2016: 117-118).
- ❖ **Ön İzne Bağlı İhracat:** Uluslararası antlaşmalar, kanunlar ve söz konusu mala ilişkin mevzuatlar gereği ihracatı belirli bir merciin ön iznine bağlı mallarda yapılan ihracattır.
- ❖ **Transit Rejimi:** Transit rejimi hükümleri; serbest dolaşım kapsamına alınmamış eşya ile ihracata dair gümrük işlemleri gerçekleşmiş eşyanın, ithalat vergileri ve dış ticaret politikası tedbirlerine bağlı olmaksızın gümrük

denetimi altında Türkiye Gümrük Bölgesi içerisinde bir noktadan diğer bir noktaya ulaştırılmasına bağlıdır. Türkiye Gümrük Bölgesi içerisinde transit rejimine bağlı eşya Türkiye’den yabancı ülkeye ve iç gümrükten diğer bir iç gümrüğe yada yabancı ülkeden yabancı ülkeye, yabancı ülkeden Türkiye’ye nakledilmektedir. Transit geçen taşıtlar ve serbest dolaşıma dahil edilmemiş eşyalar transit geçişleri esnasında gümrük vergisi kapsamına alınmaz. Fakat transit eşyalara uygulanan antrepo, mühürleme, yükleme ve boşaltma gibi eylemler karşılığında bedel talep edilir (Kaya, 2017: 176-177).

- ❖ **Kayda Bağlı İhracat:** Gümrük beyannamelerinin, malın ihracatından evvel İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından kayıt altına alındığı bir ihracat çeşididir. İhracat Yönetmeliğinde yer alan kayda bağlı ihracat listesinde bulunan malların ihracatı kayda bağlı yapılır. İhracatçı birliklerince kayıt meşruhatı düşülerek tasdik edilmiş gümrük beyannamesiyle, ihracatçılar 30 gün içinde ihracatın yapılacağı gümrük idaresine başvururlar.
- ❖ **Bedelsiz İhracat:** Yurtdışına mal çıkarılırken karşılığında bir bedel alınmaksızın yapılan ihracat şeklidir. Örneğin; gerçek veya tüzel kişilerce götürülen yada gönderilen hediyeler, afet durumlarında gönderilen insani yardım malzemeleri ile kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler ve üniversitelerin görevleri yada anlaşmalar gereği gönderecekleri mallar ve taşıtlar bedelsiz ihracat kapsamında değerlendirilmektedir (Çelik, Kalaycı ve Sandalcılar, 2016: 115-119).
- ❖ **İthal Edilmiş Malın İhracı:** Gümrük mevzuatı gereğince yeni veya daha önceden kullanılmış malın ihracı genel esaslar doğrultusunda gerçekleştirilir. Ancak gümrük mevzuatı, yatırım ve ihracatı destekleme mevzuatları gereğince yapılan iade (malın geldiği yere geri gönderilmesi) hükümleri saklıdır (Resmi Gazete, İhracat Yönetmeliği, 2006: 4).
- ❖ **Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat:** Serbest bölgeler, ticari faaliyetlere geniş teşviklerin sağlandığı, hukuki ve idari sınırlamaların mali, iktisadi ve ticari açıdan uygulanmadığı yada kısmi olarak uygulandığı bölgelerdir. Serbest bölgelerde faaliyette bulunmak için faaliyet ruhsatı alınmış olması gerekmektedir. Türkiye’deki serbest bölgelerde üretim, alım-satım ve hizmete dair her tarz faaliyetler gerçekleşmektedir. Bu bölgelerde faaliyet gerçekleştirebilmek için yapılan nihai değerlendirme yetkisi Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne aittir (Kaya, 2017: 178). Türkiye’de serbest bölgeler; dış ticareti fazlalaştırmak, firmaları ihracata yönlendirmek, ihracata özgü yatırım ve üretimi özendirmek ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ülkeye teknoloji girişini artırmak hedefiyle oluşturulmuşlardır. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunda, “Serbest bölge ile Türkiye’nin diğer yerleri arasında yapılacak ticaret, dış ticaret rejimine tabidir, serbest bölgeyle diğer ülkeler ve serbest bölgeler arasında dış ticaret rejimi uygulanmaz” kararı bulunmaktadır. Dolayısıyla yurtiçinden serbest bölgelere yönelik olarak gerçekleştirilecek

muameleler ihracat rejimine, serbest bölgelerden yurtiçine yönelik muameleler de ithalat rejimine tabi tutulur (Danacı ve Koçtürk, 2017: 357).

İhracat, bir ülke ekonomisi için büyük önem arz etmektedir. İhracatta meydana gelen artışlar ekonomide faktör verimliliği artışına neden olmaktadır. Ayrıca ölçek ekonomilerin ile pozitif dışsallıklardan sağlanan kazançlar artar, ülkeye döviz girişini sağlar ve ara ve yatırım mallarının ithalatının kolaylaştırır. İhracat artışı kapasite kullanım oranını artırır ve böylece ortalama birim maliyetlerde azalma olur. Teknolojik gelişmelere yönelik politikalar uygulanması teşvik edilir. Mal ve hizmet ihracatındaki artışlar, yeni iş olanakları doğurur ve işsizliği azaltma yönünde eğilim gösterir. İşbölümü ve kaynak dağılımında etkinliği sağlayarak ülke refahına olumlu etki yapmaktadır. İhracatta gerçekleşen artışlar dış ticaret açığının azalmasına neden olur (Acaravcı ve Kargı, 2015: 2). İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki tek yönlü nedensellik ilişkisi “ihracata dayılı büyüme” olarak adlandırılmıştır. Bu teoriye göre, ekonomik büyümenin temel nedeni olarak ihracat artışı gösterilmiştir (İzgi ve Yılmaz, 2018: 55).

İhracatın ülke ekonomisine olumlu katkıları olduğu kadar riskleri de söz konusudur, Türkiye İhracatçılar Meclisi (2014) ve bu riskleri şu şekilde sıralamıştır (Bağırtan, 2018: 37-38):

- Dış piyasada satışlar istenilen miktarın altında kalabilir veya beklenenin üstünde rekabet gerçekleşebilir. Bu durum ticari beklentiye etki edebilir.
- İhracattaki en büyük risk paranın tahsil edilememesidir. Dış pazarlara bağımlı firma için bu durum geri dönüş riski yaratabilmektedir.
- Döviz kurlarında oluşan dalgalanmalar üretimde ve ihracatta kar oranlarını indirgeyip zayıfa yol açabilmektedir.
- İhracatın, ihracat yapılan ülkenin siyasi ve ekonomik durumuna bağlı olması, diğer bir risk unsurudur.
- Uluslararası ticaret kuralları doğrultusunda gerçekleşen ihracat ve ithalatta oluşan riskleri azaltmak adına bu kuralların, risk oluşumunu önleyebilecek düzeyde uygulanması gereklidir.
- Uluslararası pazarlarda ihraç ürünü beğenilmeyebilir ya da ürünü pazara adapte etmek maliyetli veya olanaksız olabilmektedir.
- Uluslararası ticarete taraflar arasındaki uzlaşmazlığın giderilmesi zorlayıcı olabilmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin İhracat Rakamları ve Mal Ticareti Büyümesi

	2017	2018	2019
İHRACAT (MİLYAR \$)	164,6	176,9	180,5
MAL TİCARETİ BÜYÜMESİ (%)	10,2	7,5	2,0

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat 2020 Raporu.

Türkiye'nin ihracatı 2017 yılında %10,2 oranında büyüme göstererek 164,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise %7,5 oranına gerilemesine rağmen ihracat bir önceki yıla göre artmış ve 176,9 milyar dolara ulaşmıştır. 2019 yılında ise mal ticareti büyümesi daha da gerileyerek %2 oranında gerçekleşmiştir. Ancak ihracatımız 180,5 milyar dolara ulaşarak Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır.

Tablo 3: 2019'da En Çok İhracat Yapan İlk 5 Sektör

Sektör	2018	2019	DEĞ.
Otomotiv Endüstrisi	31,6 milyar \$	30,6 milyar \$	%-3,1
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	17,3 milyar \$	20,6 milyar \$	%18,6
Hazır Giyim Ve Konfeksiyon	17,6 milyar \$	17,7 milyar \$	%0,4
Çelik	15,5 milyar \$	13,9 milyar \$	%-10,6
Elektrik Elektronik	11,3 milyar \$	11,2 milyar \$	%-0,5

Kaynak: TİM.

Sektör bazında 2018 yılında en çok ihracat yapan ilk 5 sektör; otomotiv endüstrisi, kimyevi maddeler ve mamulleri, hazır giyim ve konfeksiyon, çelik, elektrik-elektronik sektörleri olmuştur. 2019 yılında bir önceki seneye göre otomotiv endüstrisi(%-3,1), çelik(%-10,6) ve elektrik-elektronik(%-0,5) sektörlerinde azalma yaşanmıştır. Kimyevi maddeler ve mamulleri sektöründe ise %18,6 oranında gerçekleşen artışla 20,6 milyar dolarlık ihracat yapılmıştır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat Raporu 2020: 16). Üretim ve dış ticaret dengesi için önemli bir paya sahip olan bu sektörlerde yaşanan mikro gelişmeler ve sektörlerin makro gelişmelere karşı geliştirdikleri uyum çabaları da dış ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Yükseler ve Türkan, 2006: 6).

Tablo 4: En Fazla İhracat Yapılan İlk 10 Ülke

ÜLKE (BİN \$)	2018 1-31 MART	2019 1-31 MART	DEĞ. %
ALMANYA	1.474.696	1.334.979	-9,5
BİRLEŞİK KRALLIK	1.029.043	849.119	-17,5
İTALYA	954.709	832.112	-12,8
İSPANYA	709.204	763.261	7,6
FRANSA	688.281	685.076	-0,5
ABD	697.964	668.909	-4,2
IRAK	637.181	628.721	-1,3
İSRAİL	387.631	449.373	15,9
HOLLANDA	488.904	403.058	-17,6
ROMANYA	357.429	387.237	8,3

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi 2019, Erişim Tarihi: 20.04.2019

TİM tarafından derlenen mart ayı yıllık ihracat rakamlarına göre Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 10 ülkenin başında Almanya ve İngiltere yer almaktadır. Mart ayı ihracat rakamlarına göre, bir önceki yılın aynı ayındaki ihracat oranlarına bakıldığında en fazla Hollanda ile olan ihracatımız yüzde 17,6 oranında gerilemiş, İsrail ile olan ihracatımız ise yüzde 15,9 oranında artış göstermiştir.

Literatür Taraması

Ekonometrik analiz yöntemleri kullanılarak birçok ülke için büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmalar sonucunda tam bir görüş birliği sağlanamamaktadır. Bazı alınan ülke, yöntem, dönem ve değişken farklılıkları sebebiyle çalışma sonuçları farklılaşmaktadır. İhracata dayalı büyüme hipotezi bir takım çalışmalarda geçerli kabul edilmişken bazı çalışmalarda hipotez geçersiz kabul edilmiştir. Literatürde ihracat ve ekonomik büyümeyi test eden çalışmaların bazılarında aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 5: Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Özetleri

Yazar	Ülke / Dönem	Yöntem	Sonuç
Riezman vd. (1996)	126 ülke/ 1950-1990	Nedensellik testleri	Ticari dışa açıklık ve ihracatla büyüme arasında iki yönlü nedensellik vardır.
Wörz (2005)	OECD Ülkeleri, bazı Asya ve Latin Amerika Ülkeleri /1981-1997	Panel analizi	OECD ülkeleri için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu ve diğer ülkelerin büyümesinde de ithalatın etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Kıran ve Güriş (2011)	Türkiye/ 1992-2006	Nedensellik testleri	Ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki; finansal dışa açıklıkla ekonomik büyüme arasında anlamsız bir ilişki vardır.
Gül, Kamacı ve Konya (2013)	Türkiye / 1994-2010	Pedroni eş bütünleşme ve Panel Granger nedensellik testi	Uzun dönemde ihracattan büyümeye doğru çift taraflı bir nedensellik mevcutken, ithalattan büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik tespit edilmiştir. Ancak kısa dönemde bu sonuca erişilememiştir.
Altıntaş ve Çetintaş (2010)	Türkiye/ 1970-2007	Eş bütünleşme ve nedensellik testleri	İhracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu kabul edilmiştir.
Takım (2010)	Türkiye / 1975-2008	Granger nedensellik testi, hata düzeltme modeli	İhracata dayalı büyüme modelinin Türkiye'de geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Bilgin ve Şahbaz (2009)	Türkiye / 1987-2007	Johansen eş bütünleşme, Granger nedensellik testi ve Wald testi	İhracata dayalı büyüme hipotezini destekleyecek şekilde, ihracattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik olgusu gözlemlenmiş ve ihracat ile dış ticaret hadleri arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.

Durağanlık Analizi

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok “sahte regresyon” şeklinde ortaya çıkabilir. Bu sebeple regresyonun gerçek bir ilişki mi, yoksa yanıltıcı bir ilişkiyi mi ifade ettiği, zaman serisi verilerinin durağan olup olmamalarıyla ilgilidir. Belli bir dönem için gözlemlenen bir seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olması şartları şunlardır:

Sabit Aritmetik Ortalama : $E(Y_t) = \mu$

Sabit Varyans : $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Gecikme Mesafesine Bağlı kovaryans : $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

Bütün t değerleri için, k=gecikme mesafesi,

Bu şartlar sağlanmadığında süreç durağan değildir (Tarı, 2014: 374-375). Zaman serilerinin durağan olup olmadığına iki yöntemle karar verilir. Bunlardan ilki serinin otokorelasyon korelogramına bakmaktır. İkincisi ise seriye birim kök testleri uygulamaktır.

Korelogram Testi

Zaman serilerinin durağanlığı test etmek adına kullanılan korelogram testi, otokorelasyon fonksiyonu kavramına dayanır. Aşağıdaki tabloda düzey değerde yer alan GSYH ve ihracat serilerinin korelogramına bakıldığında otokorelasyon bulunmaktadır. Böylelikle serilerin düzey değerde duran olmadığı anlaşılmaktadır. Seriyi durağanlaştırmak için fark alma işlemi uygulanacaktır.

Tablo 6: GSYH Serisinin ve İhracat Serisinin Korelogramı

Date: 11/01/20 Time: 17:42 Sample: 2000Q1 2019Q4 Included observations: 60						Date: 11/01/20 Time: 17:42 Sample: 2000Q1 2019Q4 Included observations: 60					
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	0.599	0.599	0.599	87.117	0.000	1	0.921	0.921	0.921	70.376	0.000
2	0.322	0.071	0.223	122.94	0.000	2	0.643	-0.028	-0.028	130.19	0.000
3	0.331	0.423	0.323	182.30	0.000	3	0.293	0.360	0.360	184.65	0.000
4	0.585	0.323	0.223	247.54	0.000	4	0.024	0.020	0.020	247.54	0.000
5	0.774	-0.512	0.000	300.24	0.000	5	0.721	-0.227	-0.227	299.65	0.000
6	0.694	0.017	0.129	342.99	0.000	6	0.660	0.016	0.016	337.47	0.000
7	0.693	0.071	0.285	388.18	0.000	7	0.660	0.073	0.073	378.96	0.000
8	0.715	0.019	0.129	432.78	0.000	8	0.643	-0.012	-0.012	414.47	0.000
9	0.615	-0.282	-0.282	487.72	0.000	9	0.293	-0.047	-0.047	464.48	0.000
10	0.354	0.059	0.059	494.49	0.000	10	0.293	0.051	0.051	472.96	0.000
11	0.332	0.098	0.140	521.40	0.000	11	0.212	-0.018	-0.018	497.45	0.000
12	0.555	-0.055	-0.055	551.10	0.000	12	0.498	0.032	0.032	521.77	0.000
13	0.483	-0.135	-0.135	572.12	0.000	13	0.447	-0.048	-0.048	541.39	0.000
14	0.362	0.079	0.079	587.41	0.000	14	0.404	0.048	0.048	557.51	0.000
15	0.391	-0.021	-0.021	602.31	0.000	15	0.293	0.030	0.030	572.09	0.000
16	0.413	0.023	0.023	620.33	0.000	16	0.297	0.034	0.034	584.24	0.000
17	0.330	-0.053	-0.053	631.65	0.000	17	0.245	-0.047	-0.047	600.47	0.000
18	0.255	-0.054	-0.054	636.67	0.000	18	0.297	-0.077	-0.077	610.23	0.000
19	0.256	0.012	0.012	645.73	0.000	19	0.279	0.000	0.000	614.60	0.000
20	0.279	0.004	0.004	654.22	0.000	20	0.270	0.007	0.007	624.28	0.000
21	0.205	-0.021	-0.021	655.55	0.000	21	0.211	-0.034	-0.034	632.22	0.000
22	0.139	-0.023	-0.023	661.06	0.000	22	0.193	-0.049	-0.049	636.31	0.000
23	0.140	0.028	0.028	663.33	0.000	23	0.196	0.043	0.043	639.47	0.000
24	0.164	0.018	0.018	666.45	0.000	24	0.159	-0.015	-0.015	642.44	0.000
25	0.055	-0.039	-0.039	667.56	0.000	25	0.116	-0.109	-0.109	644.06	0.000
26	0.034	-0.010	-0.010	667.71	0.000	26	0.069	0.004	0.004	644.63	0.000
27	0.034	-0.040	-0.040	667.85	0.000	27	0.054	0.015	0.015	644.99	0.000
28	0.059	0.005	0.005	668.19	0.000	28	0.052	0.020	0.020	645.39	0.000
29	-0.022	-0.023	-0.023	668.19	0.000	29	0.012	-0.042	-0.042	645.25	0.000
30	-0.057	0.007	0.007	668.71	0.000	30	-0.027	-0.040	-0.040	645.22	0.000
31	-0.054	-0.022	-0.022	669.10	0.000	31	-0.053	-0.016	-0.016	645.49	0.000
32	-0.029	-0.005	-0.005	669.12	0.000	32	-0.058	-0.019	-0.019	645.39	0.000
33	-0.035	-0.025	-0.025	670.34	0.000	33	-0.048	0.002	0.002	647.41	0.000
34	-0.135	-0.019	-0.019	672.95	0.000	34	-0.128	-0.024	-0.024	649.78	0.000
35	-0.136	-0.025	-0.025	675.63	0.000	35	-0.127	0.134	0.134	652.14	0.000
36	-0.114	-0.054	-0.054	677.55	0.000	36	-0.021	-0.147	-0.147	654.70	0.000

Birim Kök Testleri

Dickey- Fuller (DF) ve Augmented Dickey- Fuller (ADF) Testi

Durağan olmayan zaman serilerinin en temel örneği rassal yürüyüş modelidir. İki farklı rassal yürüyüş ayrımı yapılabilir. Bunlar sürüklenmeli (sabit terimli) ve sürüklenmesiz (sabit terimsiz) rassal yürüyüştür. Durağan olmayan bir seri, farkları alınarak durağan hale getirilebilir. Burada test edilen hipotezler şunlardır:

- $H_0 : (\rho=1)$ Seri durağan değildir, birim kök içerir
- $H_1 : (\rho<1)$ Seri durağandır, birim kök içermez

H_0 t istatistiği kullanılamıyor. Çünkü, t istatistiğinin tutarlı olabilmesi için serilerin durağan olması gerekir ve temel sebep t testinin 0 etrafında dağılmıyor olmasıdır. Bu durumda Dickey- Fuller (1979) makalesinde kullanılan τ (tau) istatistiklerinin kullanılması gereklidir. Literatürde tau testi Dickey- Fuller (DF) testi olarak bilinir. Eğer H_0 hipotezi reddedilir ve seri duran bulunursa, t testi kullanılabilir.

τ istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerlerin mutlak değerlerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılır. DF testi şu regresyonlara uygulanır:

$$\text{Sabit terimsiz ve trendsiz : } \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t$$

$$\text{Sabit terimli ve trendsiz : } \Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + u_t$$

$$\text{Sabit terimli ve trendli : } \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t$$

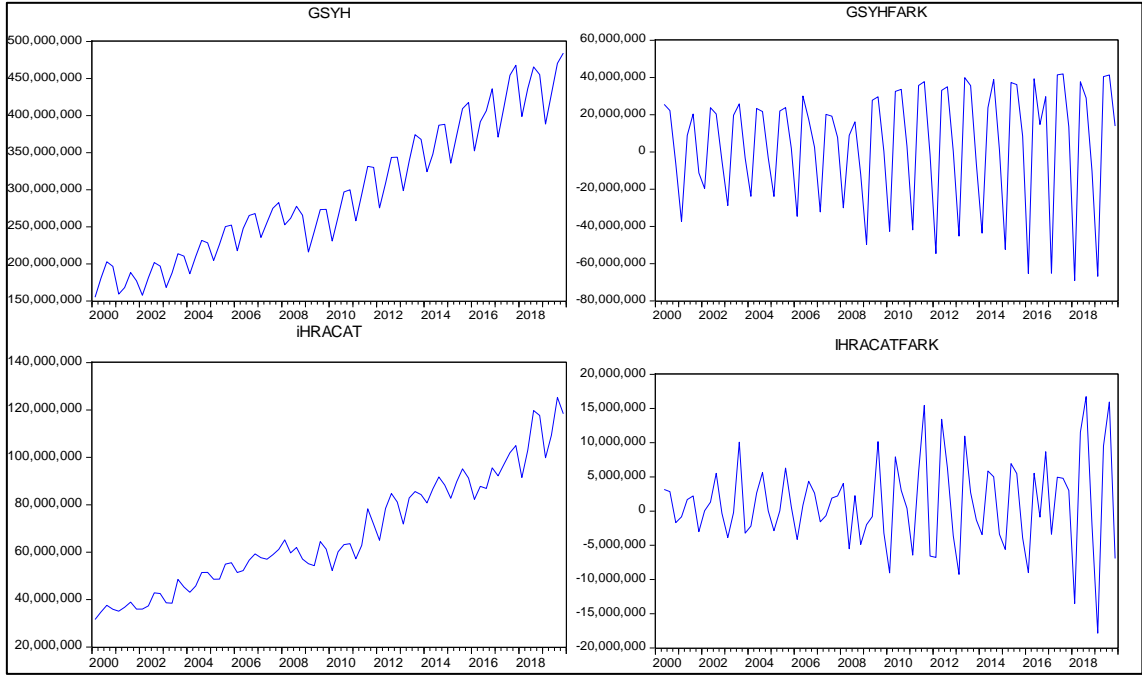
Eğer u_t hata terimi otokorelasyonlu ise, sabit terimli ve trendli olan denklem şu şekilde düzenlenir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$$

Yukardaki denklemde gecikmeli fark terimleri kullanılmaktadır ve gecikmeli fark terimlerinin sayısı ampirik olarak saptanır. Burada asıl hedef, bu denklemdeki hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını gerçekleştirecek kadar terimi modele dahil etmektir. H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Yani seri durağan değildir ve birim kök içerir. Bu denklemdeki gibi modellere DF testi uygulanırsa, buna Genişletilmiş (Augmented) Dickey- Fuller(ADF) testi denilmektedir. Her iki test istatistiğinin kritik değerleri aynıdır.

ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 7: Birincil Farkı Alınarak Durağanlaştırılan Seriler

Tablo 8: ADF Birim Kök Testi

		GSYH ADF Testi		
Düzye	Sabit terimli	Augmented Dickey-Fuller test statistic	t-Statistic	Prob.*
		Test critical values:	1% level	-3.520307
		5% level	-2.900670	
		10% level	-2.587691	
Düzye	Sabit terimli ve trendli	Augmented Dickey-Fuller test statistic	t-Statistic	Prob.*
		Test critical values:	1% level	-3.010841
		5% level	-4.085092	
		10% level	-3.470851	
Düzye	Sabit terimsiz ve trendsiz	Augmented Dickey-Fuller test statistic	t-Statistic	Prob.*
		Test critical values:	1% level	2.326876
		5% level	-2.596160	
		10% level	-1.945199	
Birinci Fark	Sabit terimli	Augmented Dickey-Fuller test statistic	t-Statistic	Prob.*
		Test critical values:	1% level	-3.157990
		5% level	-3.520307	
		10% level	-2.900670	
Birinci Fark	Sabit terimli ve trendli	Augmented Dickey-Fuller test statistic	t-Statistic	Prob.*
		Test critical values:	1% level	-5.166267
		5% level	-4.090602	
		10% level	-3.473447	
Birinci Fark	Sabit terimsiz ve trendsiz	Augmented Dickey-Fuller test statistic	t-Statistic	Prob.*
		Test critical values:	1% level	-2.035076
		5% level	-2.596160	
		10% level	-1.945199	

İhracat ADF Testi

		t-Statistic		Prob.*	
Düzye	Sabit terimli	Augmented Dickey-Fuller test statistic		0.999135	0.9963
		Test critical values:		1% level	-3.520307
				5% level	-2.900670
				10% level	-2.587691
	Sabit terimli ve trendli	Augmented Dickey-Fuller test statistic		-1.591992	0.7870
		Test critical values:		1% level	-4.085092
				5% level	-3.470851
				10% level	-3.162458
	Sabit terimsiz ve trendsiz	Augmented Dickey-Fuller test statistic		3.433672	0.9998
Test critical values:		1% level	-2.596160		
		5% level	-1.945199		
		10% level	-1.613948		
Birinci Fark	Sabit terimli	Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.976918	0.0001
		Test critical values:		1% level	-3.520307
				5% level	-2.900670
				10% level	-2.587691
	Sabit terimli ve trendli	Augmented Dickey-Fuller test statistic		-5.179414	0.0003
		Test critical values:		1% level	-4.085092
				5% level	-3.470851
				10% level	-3.162458
	Sabit terimsiz ve trendsiz	Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.499081	0.0007
Test critical values:		1% level	-2.596160		
		5% level	-1.945199		
		10% level	-1.613948		

ADF test istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçük olduğu durumda seride birim kök vardır ve seri durağan değildir. Bu durumda serileri durağanlaştırmak için fark alınacaktır.

Tablo 7 ve Tablo 8’de yer alan GSYH ve İhracat serilerine uygulanan ADF testi sonuçlarına göre; seriler düzey değerde durağan değilken, birinci farkları alındığında seriler durağanlaşmıştır. Böylece seriler düzey değerde H_0 hipotezini kabul eder. Yani düzey değer durumunda seriler durağan değildir ve birim kök içermektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ise H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilir. Yani serilerin birinci farkı alındığında seriler durağan hale gelir ve birim kök içermez.

Phillips- Perron Birim Kök Testi

Hata terimlerinin Dickey- Fuller testlerinde bağımsız, normal dağılıma ve sabit varyansa sahip olduğu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalarda bu ilişkinin varlığı göz önünde bulundurulmaktadır. Phillips ile Perron (1988) birim kök testleri için

yeni bir test geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri test ile Dickey-Fuller usulleri kapsamında kabullenilen varsayımları kısmen yumuşatmışlardır (Kutlar, 2007: 335).

Yanlış olan hipotezi reddetme olasılığı bakımından bir testin gücü hesaplanır. Bu doğrultuda Dickey- Fuller testlerinin gücü düşük seviyededir. Çünkü bu testler birim kökü ve yakın birim kökü ayırt etmede yetersiz kalmaktadır. Veri aralığını genişleterek test gücünün düşüklüğü sorunu çözülebilir. Bunlara ek olarak ADF testi, test denklemindeki terimlerin ilave farklarının dahil edilmesini gerekli kılar. Buda serbestlik derecesinde bir azalmaya ve test sürecinin gücünde bir azalmaya sebep olur.

DF testinde seriler üzerinde trendin etkisini ve bu trende bağlı olarak ortaya çıkabilecek hata terimlerinin standart hatasının farklı olmasına bağlı etkiler bulunmamaktadır. Bu durum Phillips ile Perron tarafından eleştirilmiş ve Phillips-Perron(PP) birim kök testi geliştirilmiştir. DF ve ADF testlerinin hata terimine yönelik varsayımlarına kıyasla PP testi daha bir esneklik göstermektedir.

PP Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH ve ihracat serilerine sabit terimde, düzey değerinde ve birincil farkları alınarak PP testi uygulanmıştır. Tablo 9’da yer alan serilere uygulanan PP birim kök testinde, düzey değerinde hesaplanan değer çeşitli anlamlılık düzeylerinde tablo mutlak değerinden daha küçük olması sebebiyle seri durağan değildir ve birim kök içerir. Birinci farkı alınan serilerde hesaplanan değer, çeşitli anlamlılık düzeylerinin mutlak değerinden büyük olduğundan seriler durağan hale gelir ve birim kök içermezler.

Tablo 9: PP Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH PP Testi				
Düzye	Sabit terim	Adj. t-Stat Prob.*		
		Phillips-Perron test statistic	-0.539704	0.8768
Birinci Fark	Sabit terim	Test critical values: 1% level	-3.515536	
		5% level	-2.898623	
		10% level	-2.586605	
İhracat PP Testi				
Düzye	Sabit terim	Adj. t-Stat Prob.*		
		Phillips-Perron test statistic	0.112944	0.9648
Birinci Fark	Sabit terim	Test critical values: 1% level	-3.515536	
		5% level	-2.898623	
		10% level	-2.586605	

Granger Nedensellik Testi

1969'da Granger tarafından başlatılan iktisatta nedensellik testleri, farklı yazarlar tarafından kullanılan farklı yaklaşımlarla geliştirilerek sürdürülmektedir. Bu testler uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilmektedir. Seriler durağan olmalıdır. Ancak aynı derecede durağan olma zorunlulukları bulunmamaktadır. Granger testi örnek büyüklüğünden ve verilerin yıllık veya mevsimlik olma durumundan etkilenmektedir. Ayrıca ilişkilerdeki gecikmeli değişken sayısı da önem arz eder. Bütün bu olgulara dikkat etmek gerekmektedir (Tarı, 2014: 436). Granger nedensellik testi, iki değişken arasındaki ilişkinin bu değişkenlerin zamansal ilişkisinde bulunduğu varsayımı üzerine kurulur.

Granger nedensellik testi sınama hipotezleri şu şekildedir:

$$H_0 : \sum_{i=1}^m \delta_i = 0 \quad X \text{ Y'in Granger nedeni değildir.}$$

$$H_1 : \sum_{i=1}^m \delta_i \neq 0 \quad X \text{ Y'in Granger nedenidir.}$$

Bu sınamada uygulanacak olan kısıtlı F testidir.

Granger Nedensellik Testi Sonuçları

GSYH ve ihracat serileri düzey değerinde durağan olmadığı için serilerin birinci farkı alınarak durağan hale getirilmişlerdir. Granger nedensellik testi için serilerin birinci farkı kullanılacaktır.

Vektör Otoregresyon (VAR) modeli, modeldeki içsel değişkenlerin hem kendileri hem de diğer içsel değişkenlerin belirli bir zamana kadarki gecikmeli değerlerini belirlemek adına kullanılan yöntemdir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için ilk olarak ekonometrik paket programı üzerinden VAR modeli tahmin edilmiş ve optimum gecikme sayısı dört olarak tespit edilmiştir.

Tablo 10: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 11/02/20 Time: 19:35			
Sample: 2000Q1 2019Q4			
Included observations: 75			
Dependent variable: GSYHFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
IHRACATFARK	4.594366	4	0.3315
Dependent variable: IHRACATFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GSYHFARK	13.64939	4	0.0085

Tablo 10 incelendiğinde bağımlı değişkenin GSYH, bağımsız değişkenin ihracat olduğu durumda; ihracat olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani ihracat, GSYH'nın Granger nedeni değildir. İhracatın bağımlı değişken olduğu GSYH'nın bağımsız değişken olduğu durumda ise GSYH'nın olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir yani GSYH, ihracatın Granger nedenidir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü şu şekildedir:

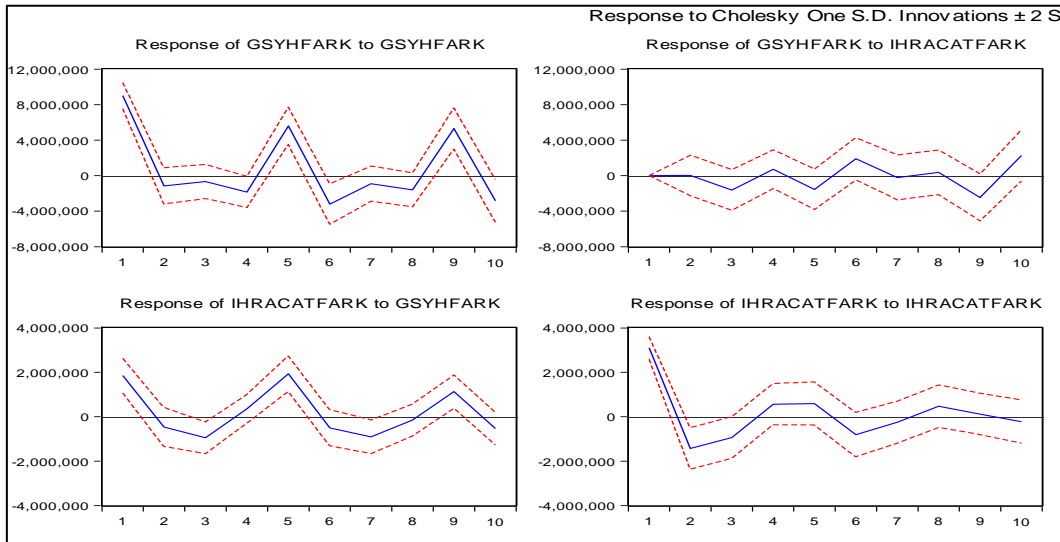
- GSYH ve İhracat arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. GSYH'den ihracata doğru tek yönlü nedensellik vardır.

Etki- Tepki Analizi

Etki tepki analizi, sistemdeki bir değişkende ortaya çıkan beklenmeyen bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisinin görülmesinde ve belirlenmesinde kullanılmaktadır. Beklenmeyen şok, hata terimleri tarafından temsil edilir. Etki- tepki analizi için VAR modelinin durağan olması gereklidir (Kurt ve Terzi, 2007: 32).

Etki- tepki analiz grafiklerinde yer alan kesikli çizgiler ± 2 standart hatalık güven sınırlarını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Etki- tepki analizleri Cholesky ayrıştırmasına göre yapılmıştır.

Tablo 11: Etki- Tepki Analizi Sonuçları

Tablo 11'de yer alan etki- tepki analizleri incelendiğinde; GSYH'daki bir birimlik şokun ihracat değişkeni üzerindeki etkisi ilk üç aya kadar negatif yönde azalan seyir gösterse de sonraki aylarda dalgalı bir seyir izlemiş ve dördüncü ve altıncı ayda

pozitif, dokuzuncu ayda ise negatif dalgalanma görülmüştür. İhracata meydana gelen bir birimlik şokun GSYH üzerindeki etkisi ilk ayda pozitif azalan iken daha sonra negatif ve pozitif yönde dalgalanma göstermiştir. Etki- tepki analizi sonuçları ile Granger nedensellik testi sonuçları paralellik göstermektedir.

SONUÇ

Ulusal ekonomilerin kalkınmasında dış ticaret önemli bir etkiye sahiptir. Dış ticaret politikalarında baskın olarak ülkeler ihracatlarını artırıp ithalatlarını sınırlandırarak önlemler almışlardır.

1960'lı yıllarda büyümenin asıl kaynağı olarak dış ticaret görülmüş ve ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir. Türkiye'de 1980'li yıllara kadar sürdürülen içe dönük ithal ikameye dayalı politikalar 24 Ocak 1980 kararları ile bir kenara bırakılmış ve dış ticarete serbestleşmeye gidilerek ihracata dayalı büyüme politikası benimsenmiştir. Böylelikle 1980 yılında 10 milyar \$ olan dış ticaret hacmi, 2019 yılında 374 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisi için serbest dış ticaret politikalarının olumlu sonuçlar doğurduğunun göstergesidir.

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ele alınan yıllar arasında Türkiye'de ekonomik büyümenin ihracatı tetiklediği sonucu görülmüştür. Yapılan Etki- Tepki analizi sonuçları da Granger nedensellik testi sonuçlarıyla uyumlu çıkmıştır.

Sonuç olarak incelenen dönem itibarıyla ekonomik büyümenin ihracat kalemi üzerinde etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). Türkiye'de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Altıntaş, H., & Çetintaş, H. (2010). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 33-56.
- Bağırtaş, M. (2018). Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.
- Barışık, S., & Demircioğlu, E. (2006). Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat- İthalat İlişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 71-84.
- Bilgin, C., & Şahbaz, A. (2009). Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 177-198.

- Çelik, K., Kalaycı, C., & Sandalcılar, A.R. (2016). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. Celepler Matbaacılık Basın Yayım ve Dağıtım.
- Danacı, T., & Koçtürk, O.M. (2017). Türkiye Serbest Bölgelerinin Kümeleme Analizi İle Karşılaştırılması. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 351-370.
- Gül, E., Kamacı, A., & Konya, S. (2013). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Türk Cumhuriyetleri Ve Türkiye Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 35.
- Hatıpağaoğlu, A.M. (2016). *Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- İzgi, B.B., & Yılmaz, H. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016). *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 54-74.
- Kaya, F. (2017). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kıran, B., & Güriş, B. (2011). Türkiye'de Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 69-80.
- Kurt, S., & Terzi, H. (2007). İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 25-46.
- Kutlar, A. (2007). *Ekonometriye Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Riezman, R.G., Summers, P.M., & Whiteman, C.H. (1996). The Engine of Growth or Its Handmaiden? A Time Series Assessment of Export-Led Growth. *Empirical Economics*, 21, 77-113.
- Şahin, A. (2004). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar ve 2000-2004 Türkiye Ekonomisi Değerlendirmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 41(485), 5-19.
- Şahin, D., & Durmuş, S. (2018). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1114-1122.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. *İhracat Yönetmeliği*. <https://ticaret.gov.tr/ihracat> (18 Nisan 2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. *İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ*. <https://www.ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/ihracat-rejimi/ihraci-yasak-ve-on-izne-bagli-mallara-iliskin-teblig-ihracat-96-31> (17 Nisan 2019).
- Takım, A. (2010). Türkiye'de GSYİH İle İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 315-330.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- TİM. (2020). *Yeni Vizyon Yeni Yol Haritası İhracat Raporu 2020*. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/%C4%B0hracat%202020%20Raporu.pdf (12 Nisan 2020).
- TİM. *Yıllık İhracat Rakamları*. <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> (20 Nisan 2019).
- Uçan, O., & Koçak, E. (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 51-60.
- Wörz, J. (2005). Skill Intensity in Foreign Trade and Economic Growth. *Empirica* 32, 117-144.

FINANSAL ÖZGÜRLÜĞE GİDEN YOLDA HARCAMA VE BÜTÇELEME PRENSİPLERİ

Mustafa Şeref AKIN¹

Özet

Makalede yüksek oranda ve 10 yıl boyunca tasarruf edip erken yaşta emekli olmak için fedakârlık çekenlerin harcama ve bütçeleme yöntemleri incelenmektedir. Harcama yöntemlerindeki prensipleri; ücretsiz opsiyon, ikame mal, tekrar kullanma, indirim mağazasından satın alma ve büyük harcamaları sorgulamadır. Bütçeleme yöntemlerindeki prensipleri; uzun dönem etkisi, önce kendine öde, yarı esnek harcamalara odaklan, yaz ve planla. Harcama ve bütçeleme disiplini getirerek yarı esnek harcama kategorisi olarak listeledikleri konaklama, ulaşım ve gıdayı frenlemekteler. İş yerine yakın hesaplı konaklama yeri seçerek ulaşım maliyetlerini azaltmaktalar. Restoran yerine evde kendi yemeklerini pişirmekteler. Harcamayı ve tasarrufu 10 yıllık getirisiyle ölçmekteler. Kemerleri sıkarak gösterdikleri fedakarlığın tam özgür bir yaşam için değdiğini düşünmekteler.

Anahtar Kelimeler: Harcama, bütçeleme, finansal özgürlük, tutumculuk

EXPENDITURE AND BUDGETING PRINCIPLES ON THE WAY TO FINANCIAL FREEDOM

Abstract

The article examines the expenditure and budgeting methods of those who save a big portion of their income for ten years and sacrifice to retire at an early age. Principles in spending methods; free option, substitute goods, reuse, discount store purchases, and inquiry on big expenditures. Principles in budgeting methods; long-term effect, pay yourself first, focus on semi-flexible spending, write, and plan. By introducing spending and budgeting disciplines, they curb accommodation, transportation, and food, which they list as a semi-flexible spending category. They reduce transportation costs by choosing affordable housing close to the workplace. Instead of the restaurant, they cook their food at home. They do not calculate one-time savings in any of their savings accounts but measure them with a 10-year return. They think that the sacrifice of living with such straps is worth it for a full free life.

Key Words: Spending, budgeting, financial freedom, frugalism

---

¹ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 0000-0002-1850-9118, mustafa.akin@erzincan.edu.tr

1. Giriş

Tutumculuk (frugalism) yüksek tasarruf sayesinde emeklilik yaşını kişinin kendisinin belirlemesidir (Sabourault, 2018). Tutumcular imkanlarının altında yaşayarak hızlı şekilde varlık biriktirerek erken yaşta emekli olmaya çalışmaktadırlar (Adeney- Mr. Money Moustache, 2020: 1). Yüksek tasarruf oranı için harcamaları nasıl düşürdükleri, kontrol altına aldıkları, bütçeleme yaptıkları ve bütçede nelere odaklandıkları bu makalede anlatılmaktadır.

Tutumcular iş hayatından çalışanların tatmin olmadıklarını vurgulamaktalar. Başkasının vizyonu ve misyonu için uğraşıldığını düşünmekteler. Buna modern kölelik olarak adlandırmaktalar (Robin vd., 2008: 5; Sabit Gelirli, 2020: 1).

Daha az tüketme kavramı dikkatli kullanma, israf etmeme ve dolayısıyla daha az satın almayı da içermektedir (Fieber, 2015: 7; 2018: 12).

Bilinçli tüketim her kuruşu bilinç şekilde harcama ve her harcamanın nereye gittiğini takip etmeyi gerektirmektedir (Roth, 2020: 1). Mevcut harcamaları kalem kalem incelenerek, gereksiz harcamaları kısılmakta ve tasarruf edilmektedir (Hester, 2019: 45). Kişisel katma değer katan ürünler satın alınmaktadır.

Finansal özgürlük yolunda ilerleyen 28 yaşındaki bir tutumcunun gelir, harcama ve tasarruf oranları verilmiştir (tablo 1) (Mr. Firghtofire, 2020: 1). 2020 Eylül'ünde brüt geliri 4,284.62 EURO ve %40,5'i (1713 EURO) vergiye gitmektedir. Geri kalan 2527 EURO harcanabilir gelirdir. Ek vergi, fazla mesai veya mevcut yatırımlardan gelir ile biraz oynaklık göstermektedir. Eylül ayında 2612.40 EURO geliri ve 373.70 EURO gideri olmuştur.

Tasarruf oranı $\%85,69$ $((2612.40 - 373.70) / 2612.40) * 100$ olarak gerçekleşmiştir.

Tablo: %85 Tasarruf Oranı

Aylar-2020	Harcanabilir gelir (EURO)	Toplam Harcamalar (EURO)	Tasarruf Oranı (%)
Haziran	2472.82	604.41	75.55
Ağustos	3158.49	353.19	88.81
Eylül	2612.40	373.70	85.69

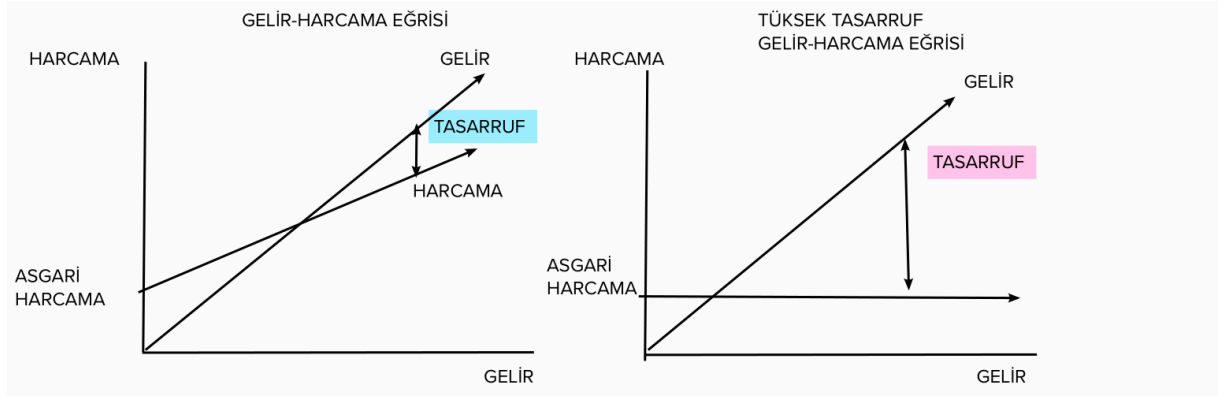
Mr. FightToFIRE, 2020

Yaşam kalitelerini bozmadan bir sistem çerçevesinde gelirin %85'ine tasarruf etmeyi başarmaktadır. Tutumcuların olağanüstü tasarruf oranına ulaşmak için oluşturdukları prensipler makalede işlenmektedir. Öncelikle konaklama, ulaşım ve gıdayı kontrol altında tutmaktalar. Ağırlıklı olarak indirim mağazalarından alışveriş yapmaktalar, kamu taşımacılığını kullanmaktalar ve ebeveynleriyle yaşamaktalar.

2. Model

Şekil 1'de gelir-harcama eğrisinde, tasarruf önce negatiftir. Çünkü kişinin sıfır geliri de olsa asgari harcama yapması gereklidir. Gelir arttıkça gelir-harcama başa baş noktasına ve sonrasında da tasarruf başlayacaktır. Yüksek gelir grubu daha yüksek tasarrufta bulunacaktır. Keynesyen yaklaşımda gelirin sıfır olan noktasındaki harcama otonomdur (Keynes, 1936).

Tutumcularda ise, gelir arttıkça asgari harcama değişmemektedir. Başarılı tutumcular gelirlerinin önemli miktarının erken yaşta biriktirmekteler. Dönem boyunca ihtiyaç harcaması dışında, gelir artışına bağlı ek harcama yapmamaktalar. İstikrarı korumalarının sebebi harcamada ve bütçelemde ana prensiplerini uygulamaktalar.

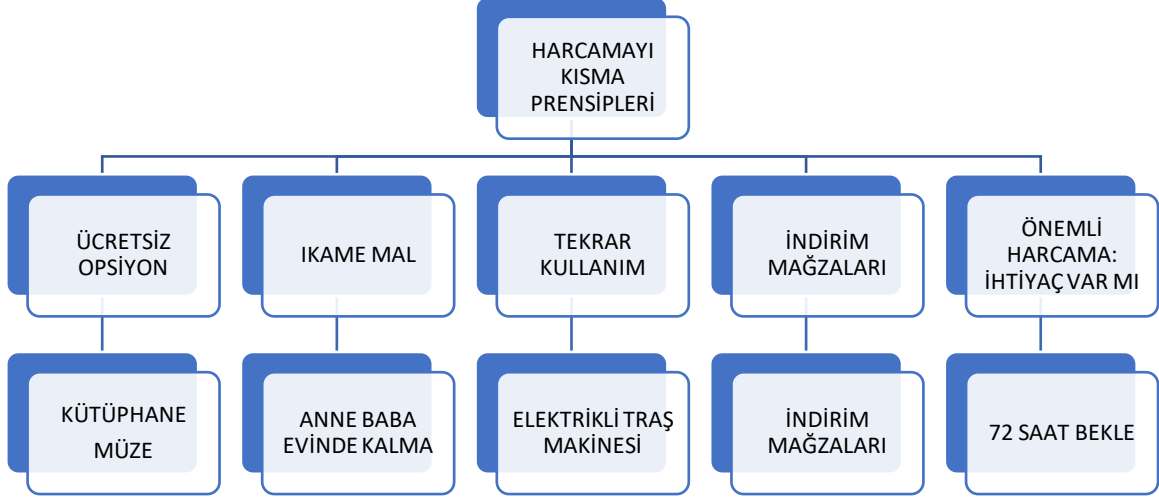

3. Harcamadaki Ana Prensipleri

Harcamada 5 ana prensipleri; ücretsiz opsiyon, ikame mal, tekrar kullanma, indirim mağazasından satın alma ve büyük harcamaları sorgulamadır (Şekil 1) (Coombes, 2019: 7). İhtiyacı giderecek en ucuz seçenekten başlarlar.

Şekil 1. Harcama Prensipleri

Ücretsiz opsiyon

Paylaşım ekonomisi ve internet sayesinde artık birçok ihtiyacın ücretsiz karşılanması kolaylaştı. Ayrıca kütüphaneler, müzelerin ücretsiz giriş günleri, sosyal medyayı takip, kamunun ücretsiz programları sayesinde okumak, gezmek, eğlenmek için masrafsız seçeneklerdir. Ayrıca kendin yap üzerine çalışarak bozulan araçların tamiri veya aylık rutin ihtiyaçlarının (saç kesme gibi) karşılanma becerileri öğrenilmektedir (Frugalisme Jeremy, 2020a: 1)

İkame Mal ve Hizmet

İkamede (çay ve kahve) benzer ürün daha ucuz olduğu için kullanılmaktadır. Yüksek tasarruf bağlamında ana harcama kalemlerinden biri konaklamadır. Bunun bir çözümü, ebeveynlerle yaşayarak kiradan tasarruf yapılmasıdır. Ayrıca faturalarda bölüşülmektedir. Ulaşımında taksi yerine otobüs hatta ücretsiz ve sağlıklı seçenek olduğu için bisiklet kullanılabilir (Four Pillar Freedom, 2020: 4).

Tablo 2.'de ikame mallara örnek olan bir liste verilmektedir. Aynı ürünün bir benzerinin kullanılmasıyla elde edilecek tasarruf miktarları gösterilmektedir. Harcamaları karşılaştırmaları 10 yıllık bazda yapılmıştır. Bu da tutumcuların bütçelededeki hesaplamada prensiplerinden biridir. Küçük tasarruf miktarlarının uzun dönem perspektifindeki etkisi ortaya konmaktadır.

Hazır-at ürünler yerine bir defada sabit harcamanın yapmanın faydası gösterilmiştir (tırış bıçağı-3000TL). Aylık alınan servislerin evden karşılanmasının tasarrufu sabit maliyeti bir süre sonra karşılamaktadır (saç kesimi-2000TL). Abonman giderleri olan sabit giderlerin mümkün olduğunca azaltılmalıdır (abonmanlıklar-

16400). Abonmanlık hizmetlerinde bir dönem sonra ne kadar harcadığı ve gerçekten ihtiyaç gösteriyor mu sorusu unutulmaktadır. Fast food tarzı sağlıksız yiyecekleri günlük tüketimden uzaklaşıp evde hazırlananların tüketilmesinin tasarruf açısından büyük kazanç getirmektedir (Fast food- 108.000TL). Sigara gibi zararlı alışkanlıklardan tamamen uzaklaşılmasının bütçeye olan katkısı gösterilmektedir (sigarayı bırakma-54.000).

Daha mütevazı ev almanın farkı 200.000 TL. 'den mortgage ödemeleriyle beraber 387.000 TL'nin üstüne çıkmaktadır. Yine iş yerine yakın bir ev alındığında artık kamu taşımacılığı, bisikletle ve yürüyerek gidebilme imkânı sayesinde 130 bin TL. benzin tasarrufu edilebilmektedir.

Tablo 2. İkame Mallar

ÜRÜN	MALİYET	YILLIK/10 YILLIK	İKAME	MALİYET	KAZANÇ
ATILAN TIRAŞ BIÇAKLARI	10'LU SET 80 TL	360/3600	ELEKTRİKLİ TIRAŞ BIÇAĞI	MAKİNE 600 TL (ELEKTRİK HARCAMASI ÇOK DÜŞÜK)	3000
BERBERE GİTME	20 TL	240/2400	ELEKTRİKLİ SAÇ KESME	MAKİNE 400 TL	2000
TELEVİZYONA ABONELİK	150 TL	2000/20000	İNTERNETTEN VEYA SİNEMA	30TL (AYDA İKİ SİNEMA) (3600 TL 10 YILLIK)	16400
LİMİTSİZ CEP TELEFON+ İNTERNET	400 TL	4800/48000	En düşük limitli (EV İNTERNETİ VE WHATSAPP'TAN ARAMA)	35 TL	43800
FAST-FOOD YEMEK YEME, ABUR CUBUR	50 TL (AYDA 20 KEZ)	12000/120000	EVDEN GETİRME, PİŞİRME	5	108.000
SIRADAN KIYAFET/EŞYA ALMA (TEKRAR ALMA,	100 TL	1200/12000	KALİTELİ KIYAFET/EŞYA AL (UZUN	1000	11000

Mustafa Şeref AKIN

YIRTILMA, BOZULMA)			SÜRELİ KULLAN)		
KAHVE	20TL (AYDA 30 KEZ)	7200/72000	EVDE, İŞTE, MUG	5	54.000
SİĞARA İÇME	15 (AYDA 30 KEZ)	5400/54.000	SİĞARAYI BIRAK		54000
YENİ MOBİLYA ALMA	30,000	30000/30000	İKİNCİ EL, TEMİZ	5000	25000
GÖZLÜK ALMA	1000 (YILDA BİR KEZ)	1000/10000	GÖZ OPERASYONU	4500	5500
EV	500,000 (10 YILLIK %15 MORTGAGE)	96801/968010	DAHA HESAPLI EV	300.000 (10 YILLIK %15 MORTGAGE)	968010- 580.806: 387.204
BENZİN	1000 TL	12.000/144.000	İŞE YAKIN EV	100	129.600

Tekrar Kullanma

Sahip olunan ve ikinci el olan malların kullanılmasıdır. Harcamalar ikinci el alınarak düşürülebilir. Mobilyalar ikinci el mağazalarından alınabilir. Bozulan eşyaları tamir edilebilir. Evde bulunan eşyalar (şişeler, torbalar) tekrar kullanılabilir. Buradaki amaç eşyanın uzun süre kullanılmasıdır. Yeniden kullanılabilir ürün tercih edilmektedir (tırış bıçağı yerine elektrik makine, kâğıt havlu yerine el havlususu) (Frugalism Jeremy, 2020b).

Tutumcuların kullandığı organizasyonlardan biri “hiç satın almaz (buy nothing)” (Rockefeller ve Clark, 2013). Bu organizasyona üye olanlar ücretsiz veya çok ucuza ikinci el eşyalarını paylaşmaktalar.

Arabaların değeri amortisman gideri ve sürekli yeni modeller çıkması sebepleriyle düşmektedir. Değeri düşen ve masraf gerektiren araba yerine, ikinci el temiz araba tercih edilmektedir.

İndirimli Mağazalar

Yeni ürünler alınırken fiyat karşılaştırması yapılmaktadır. Özellikle indirim mağazaları fiyatları günlük olarak aşağıda tutulmaktadır. Toplu alımlar da birim başı maliyeti düşürmesi sebebiyle tercih edilmektedir.

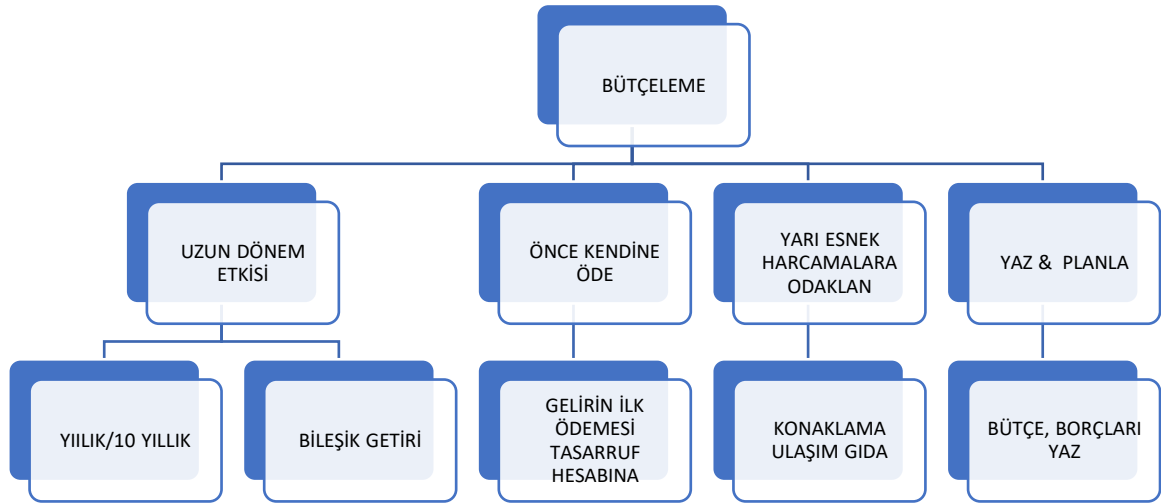
Önemli Harcamada 72-saat Bekleme Kuralı:

Yüksek harcama yapılması gereken durumlarda kişinin gerçekten ihtiyacı olduğunun test edilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Eşyaya karşı duyguları soğutmak amacıyla 72 saat beklemekteler. Sonrasında gerçekten bunu alınmasına ihtiyaç var mı diye sorulmaktadır.

4. Bütçe Prensipleri

Bütçede dört ana prensip uygulanmaktadır (Şekil 2). Birincisi, harcamaların etkisini uzun vadede görebilmek için harcamalar yıllık ve 10 yıllık olarak çıkartılmaktadır. İkincisi, bütçede ilk harcamanın kişinin tasarruf hesabına yapılmaktadır. Üçüncüsü bütçe kalemlere zorunlu, yarı esnek ve esnek olarak bölünmekte ve yarı esnek kalemlere odaklanılmaktadır. Dördüncüsü yazı ve planlamadır. Kişi gelirlerini, harcamalarını ve borçlarını kuruşu kuruşu bilmelidir. Tutumcular genellikle başlangıçlarında ciddi şekilde borca girmiş ve ekonomik olarak sıkıntı yaşamış insanlardır. Borçlarını nasıl ödeyeceklerini belirleyerek finansal özgürlüğe başlamışlardır.

Şekil 2. Bütçeleme

Bütçeden ne kadar tasarruf yapılacağını belirleyen faktör konaklama, ulaşım ve gıdadır (Şekil 3).

Zorunlu Harcamalar

Tutumcular kişilerin borç ödeme ve tasarruf hesabına yaptıkları harcamaları zorunlu olarak görmekteler. Finansal özgürlük yolunda önce kredi kartı, tüketici kredisi benzeri yüksek faizli borçlar temizlenmelidir (Dana, 2019; Fisker, 2020; Hagstrom, 2013). Finansal piyasa yatırımlarında kredi kullanılmamakta ama gayrimenkul kredisi istisna kabul edilmektedir.. Ayrıca sağlık ve eğitim harcamaları da kişinin kendisini geliştirdiği için zorunlu harcama olarak görülmüştür.

Yarı Esnek Harcamalar

İnsanların konaklamadan kıyafete kadar yapması gereken ana ne kadar yapabileceğinin kendisinin ayarlayabileceği harcama biçimidir. Tutumcuların odaklandıkları 3 kalem vardır: Konaklama, ulaşım, gıda (Collins, 2016).

Konaklama

Daha ucuz ve ihtiyaçlara daha uygun konutlar satın alınmalı veya kiralanmalıdır. İş yerine daha yakın bir yerde konaklama ulaşımdan yüksek tasarruf sağlayacaktır. Sahip olunan ev kişinin mal varlığının bir parçası değildir. Kira geliri elde edilememektedir. İhtiyaçları karşılamak üzere yer seçilmelidir. Metrekare olarak küçük daire olması faturalar azaltmakta, temizlik ve ev işlerini kolaylaştırmaktadır. Evde enerji tasarruflu ısıtıcıların, ampullerin takılması faturaları daha da düşürmektedir. Su kaçakları takip edilmelidir. Ev yalıtımı enerji ihtiyacını azaltmaktadır.

Ulaşım

Evin konumu ulaşım masraflarını belirlemektedir. Tutumcular araba satın almak için kredi almamaktalar. Mümkün olduğu gibi bisiklet veya yaya olarak hareket etmekteler. Araba sürekli değiştirilirse ciddi bir yenileme farkı ödenmektedir. Araba bozuluncaya kadar kullanılmalıdır. Tamir için ödenecek maliyet yeni araba maliyetinin altında olduğu sürece araba kullanılmaya devam edilmelidir. Mümkün olduğunca evden çalışarak ulaşım masrafları azaltılmalıdır.

Gıda

Pahalı restoran yemeklerinden uzak durulmalıdır. Taze gıdalar alınmalıdır. Tutumcular yemeklerini kendileri pişirirler. Hatta bahçe kirayıp kendi ürününü yetiştirmekteler.

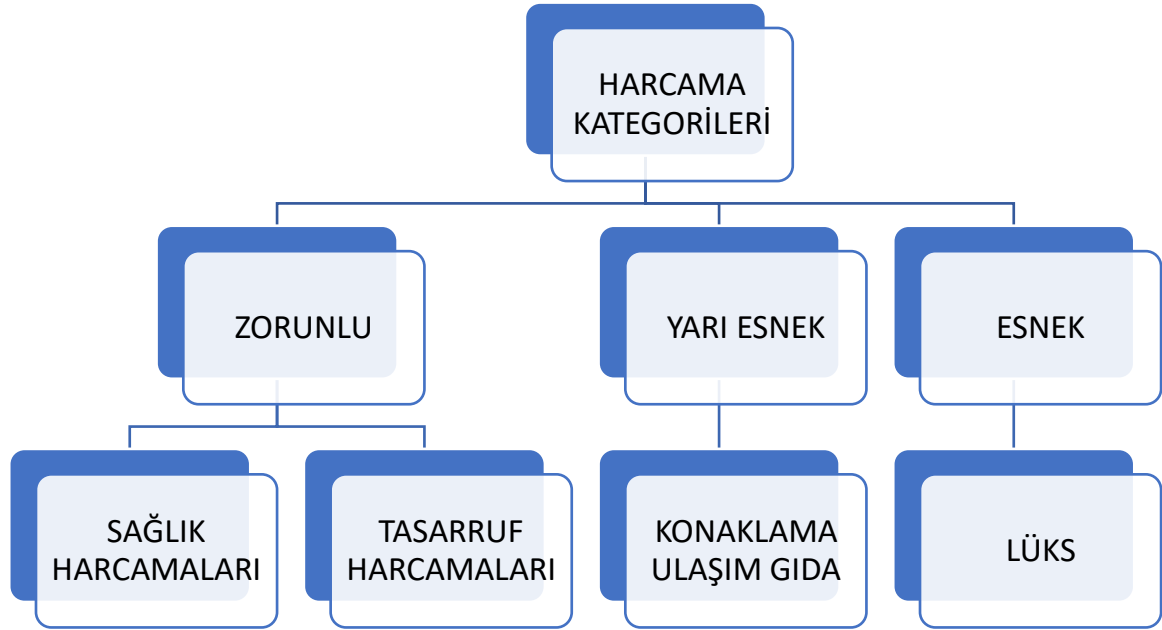
Sık tükettiklerini büyük miktarda alarak adet başına maliyeti düşürmekteler. İndirim mağazalarında nakitle alışveriş yapmaktalar. Mümkünse direk toptancıdan veya üreticiden tedarik etmekteler.

Zincir mağazaların promosyonları ve fiyatları karşılaştırmaktalar. Markalı ürünler yerine jenerik ürün (mağazaların markalı ürünlerini) almaktalar.

Esnek olan harcamalar

Tamamen azaltılmalı olanlar lüks olan herhangi bir eşya ve hizmet: Pahalı tatiller, lüks kıyafet gibi.

Şekil 3. Harcama Kategorileri

5. Harcamaları Takip Etme: Bütçeleme

Zorunlu harcamalarda “önce kendisine ödeyerek” erken emekliliğe para yatırılmaktadır (Browning ve Browning, 2020: 2). Örnekte gelirin her ay %10’u erken emekliliğe yatmaktadır. Hedef %30’a çıkarmaktır (tablo 3). Bunun için 1000 lira tasarruf yapmak zorundadır. Sağlık sigortası hastalığa karşı tedbir iken ve eğitim harcamaları kişinin kendisini geliştirmesidir.

Hedefe ulaşmada lüks harcamalardan restoranı yarı yarıya kesmektedir. Ancak esas maliyet yarı esnek harcamalardan konut, gıda ve ulaşım harcamalarıdır. Bunları da iş yerine daha yakın yere taşınarak kira giderini düşürmektedir. Ayrıca benzin masrafını azaltmaktadır. Yarı esnek harcamaları arasında telefon, internet, kablolu yayın operatörleri de değiştirilebilir.

Mustafa Şeref AKIN

Tablo 3. Bütçeleme

Gelir/Aktif	Harcamalar/Pasif	Hedef
Maaş 5000TL net	Zorunlu harcamalar: Önce kendine öde: Hedef tasarruf: %10 (500TL) Sağlık sigortası (tamamlayıcı): 300 Eğitim : 200	Zorunlu harcamalar: Önce kendine öde: Hedef tasarruf: %30 (1500TL) Sağlık sigortası (tamamlayıcı): 300 Eğitim : 200
	Yarı Esnek harcamalar Kira 1500 Gıda 1000 Ulaşım 500 Telefon 200 Elektrik 100 Su 50 Kablolu kanal 50 İnternet 100	Yarı Esnek harcamalar Kira 1150 Gıda 800 Ulaşım 300 Telefon 200 Elektrik 100 Su 50 Kablolu kanal 50 İnternet 100
	Esnek Sinema 50 Restoran 400	Esnek Sinema 50 Restoran 200

Gelirin %80'ini tasarrufa ulaşması için maaş artışı gereklidir. 3500 TL.'lik harcamayı yükseltmeden, geliri 17500 TL ulaşması gereklidir. Tutumcular tasarruf sürecini uzun vadelerle görmekteler. Daha yüksek maaş fırsatları çıktıkça iş ve pozisyon değiştirmekteler.

Sonuç

Tutuncuların harcama kalıpları çok farklıdır. Erken yaşta emekli olmayı hedeflemekteler. Harcama ve bütçeleme prensipleri geliştirmişlerdir. Harcamalarda yapılması ve yapılmaması gerekenler olarak iki ayrı kategori vardır (Tablo 4).

Tablo 4. Kabul Edilir ve Edilmez Harcamalar

Kabul edilebilir	Kabul edilmez
Hesaplı restoranda yemek yeme	Pahalı restoranda yemek yeme
Ucuz seyahat	Pahalı seyahat
Kullanılmış araba	Yeni araba
Hane halkında tek araba	Hane halkında iki araba
Sağlıklı olmak ve spor yapmak için yeni kıyafet	Güzel görünmek için yeni kıyafet.
Fonksiyonel eşyalar	Göz alıcı eşyalar
Evden aktivite yapmak için çıkmak	Evden alışveriş yapmak için çıkmak

Liste kısıtlayıcı olarak görülebilir. Ama tutumcuların bakış açısı şöyledir: Bir çift olarak haftada iki defa içki, tatlı ve kahve dahil pahalı restoranda yemek yenmesi kişi başı 300 TL. 'ye mal olmaktadır. Bunun karşılığında hafta 1 defa iyi bir restoranda sadece yemek yemeleri kişi başı maliyeti 50 TL'dir. Aradaki fark kişi başı 250 TL birinci yemek ve 300 TL ikinci yemektir. Toplamda 550 TL'dir. Bunun çifte 10 yıllık ek maliyeti 264 bin TL.'dir. Hangisi tercih edilmeli? 1040 defa lüks restoranda oturmaya mı yoksa bankada 264 bin lira mı? Bütün diğer harcamalar için hesap yapıldığında milyonları bulmaktadır. Üstelik finansal yatırımlarla ciddi ek gelir elde edilmektedir. 10 yıl boyunca yapılan fedakarlıklardan sonra erken emekliye ayrılıp bağımsız yaşanmaktadır.

Ana düşünce her harcamayı uzun vadeli düşünerek hareket edilmelidir. Belli bir eşik geçildikten sonra daha lüks harcamalar yapılabilir. Buradaki eşik pasif gelir (menkul veya gayrimenkul gelir) ile elde edilen kazancın masrafları karşılamaıdır (Cooley vd., 1998: 5; Lynch, 2012: 12-25; Bengen, 1994: 14).

Tutumcuların harcamaları kısmak için veya emekliliklerini geçirmek için tercih ettikleri bir seçenekte geo-arbitrajdır. Yaşamın (ulaşım, konaklama, gıda) pahalı olduğu yerden ayrılıp daha hesaplı bölgelere taşınmak olarak ifade edilebilir.

Kaynakça

- Adeney, P.J. (Mr. Money Mustache). (2020). Where to Start. <https://www.mrmoneymustache.com/>
- Bengen, W. P. (1994). Determining Withdrawal Rates Using Historical Data. *Journal of Financial Planning*, 14–24.
- Browning, A., & Browning, C. (2020). Financial Independence Retire Early Workbook. <https://www.ourrichjourney.com/workbook>.
- Collins , J. L. (2016). *The Simple Path to Wealth: Your road map to financial independence and a rich, free life*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Cooley, P., Hubbard, C., & Walz, Daniel. (1998). Retirement Spending: Choosing a Sustainable Withdrawal Rate. *Journal of the American Association of Individual Investors*.
- Coombes A. (2019). How to retire early: A 5-step plan. <https://www.marketwatch.com/story/how-to-retire-early-2016-07-19>
- Dana, M. (2019). Debt Free. <https://www.youtube.com/watch?v=8zf1-Ntho4s> (Erişim tarihi: 5.3.2020)
- Fisker, J. L. (Early Retirement Extreme). (2020). Where to Start. <http://earlyretirementextreme.com/> (Erişim tarihi 5.5.2020)
- Fieber J. (2018). *5 Steps To Retire In 5 Years*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Fieber J. (2015). *The Dividend Mantra Way: Achieving Financial Independence By Living Below Your Means And Investing In Dividend Growth Stocks*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Fisker, J. L. (2010). *Early Retirement Extreme: A Philosophical and Practical Guide*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Four Pillar Freedom. *How to Earn Financial Independence?* <https://fourpillarfreedom.com/> (Erişim tarihi: 7.2.2020)
- Frugalisme Jeremy (2020a) La motivation https://www.youtube.com/watch?v=cnOzdjd_1M4 (Erişim tarihi: 3.3.2020)
- Frugalisme Jeremy. (2020b). 5 Vérités Sur La Liberté Financière <https://www.youtube.com/watch?v=wrq16SFCtVQ> (Erişim tarihi: 4.3.2020)
- Hagstrom R. G. (2013). *The Warren Buffett Way*. Wiley.
- Mr. FightToFIRE.(2020). Saving Rate. <https://www.fighttofire.com/my-monthly-savings-rate-report-january-2020/> (Erişim tarihi: 4.10.2020)

- Hester T. (2019). *Work Optional: Retire Early the Non-Penny-Pinching Way*. Hachette Book Group.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan
- Lynch, P. (2012). *One Up On Wall Street: How To Use What You Already Know To Make Money*. Simon & Schuster.
- Pfau, Wade (2018). The Trinity Study And Portfolio Success Rates (Updated To 2018) <https://www.forbes.com/sites/wadepfau/2018/01/16/the-trinity-study-and-portfolio-success-rates-updated-to-2018/#2d5423976860> (Erişim tarihi: 4.2.2020)
- Robin, V., Dominguez J., & Tilford, M. (2008). *Your Money Or Your Life: 9 Steps to Transforming Your Relationship with Money and Achieving Financial Independence*, Penguin Books
- Rockefeller R. ve Clark,L. (2013). Buy Nothing. (<https://buynothingproject.org/about/>)
- Roth, J.D. (2020). *Master Your Money!* <https://www.getrichslowly.org/> (Erişim tarihi: 4.3.2020)
- Sabit Gelirli (2020). Seçme Özgürlüğü. <https://sabitgelirli.com/secme-ozgurlugu-ve-bu-anahtar-gucu/>
- Sabourault, I. (2018). Complément d'enquête. La retraite à 40 ans ! https://www.youtube.com/watch?v=baLUYNLu_jk (Erişim tarihi: 10.01.2020)
- Sethi Ramit (2019). *I Will Teach You to Be Rich* Workman Publishing Company; Revised edition

EKONOMİK BÜYÜME, CARİ AÇIK VE BÜTÇE AÇIĞI İLİŞKİSİ

Hüseyin Ercan¹
Mahmut Küçükoglu²

Öz

Türkiye’de cari işlemler açığına ilişkin veriler, büyüme oranındaki artışın cari işlemler açığını yükselttiği, büyümenin düştüğü yıllarda ise ithalatla birlikte cari işlemler açığının düştüğüne işaret etmektedir. Bu sonuç, hem ekonomi çevrelerinde hem de toplumda, cari açığın hızlı büyümenin bir sonucu olduğuna dair kanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de 2000-2019 yılları arasında ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkinin ne yönde geliştiği ve bunun nedenleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, Cari Açık, Bütçe Açığı*

RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH, CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND BUDGET DEFICIT

Abstract

Data on the current account deficit in Turkey, increase in growth rate increases current account deficit, in the years growth which falls It indicates that the current account deficit decreased with imports. This result proves that the current account deficit is a result of rapid growth both in the economy and society. In this study, what the relationship between economic growth and the current account deficit in Turkey between the years 2000-2019 and the reasons for this will be evaluated.

Key Words: *Economic Growth, Current Account Deficit, Budget Deficit.*

1.Giriş

Türkiye 1980 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme politikaları izlemiş, bu yüzden dünya ekonomisi ile bütünleşmesi gecikmiştir. 1980 yılından itibaren ihracata dayalı sanayileşme politikaları uygulanmaya başlanmış, dış ticaret serbestleştirilmiş, sabit döviz kur politikası terk edilmiş, 2001’den itibaren dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Türkiye’nin karşılaşmış olduğu kronik ekonomik sıkıntılardan birisi de cari açık

¹ Harran Üniversitesi SBE Doktora Öğrencisi huseyin.ercan@inonu.edu.tr

² Yalova Üniversitesi, İİBF Dr. Öğr. Üyesi mahmut.kucukoglu@yalova.edu.tr

sorunudur. Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de ekonomik büyüme ve kalkınma için, ülke içerisinde üretimi yapılamayan yatırım ve ara mallarının yurtdışından temin edilmesi gerekmektedir. Bir yandan ülke için gerekli olan mal ve hizmet ithali yapılırken diğer yandan bu mal ve hizmetleri alabilmek için ihracatında artması gerekmektedir. İthalatın ihracattan fazla olması durumu dış açık oluşturmakta ve bu durum uzun süre devam ederse ülkenin döviz rezervlerinin azalması sorunu ortaya çıkarmaktadır. Döviz rezervlerinin azalması ülkenin itibarını zedeleyecek ve yabancı yatırımcının ülkeye gelmesini engelleyen bir risk unsuru oluşturmaktadır. Türkiye'nin ithalatının ihracatından sürekli fazla olması, dış ticaret açığına yol açmaktadır. Özellikle son dönemlerde dış ticaret haricindeki diğer cari işlemler kalemlerinin fazla vermesi ile dış ticaret açığının şiddetinin azalma yönünde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmamızın birinci bölümünde, cari işlemler bilançosunun ödemeler bilançosundaki yeri ve ödemeler bilançosunun alt kalemlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'de cari işlemler dengesinin gelişimi incelenmiş, üçüncü ve son bölümde ise ekonomik büyüme konusu ve cari işlemlerle arasındaki ilişki ele alınmıştır.

2.Ödemeler Dengesi ve Cari İşlemler Hesabı

IMF'ye göre ödemeler bilançosu, belli bir süre içinde bir ekonominin yerleşikleri ile yabancılardan oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde ortaya çıkan değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun bir şekilde tutulduğu istatistiki belgeye denir (Çatalbaş vd., 2015:223). Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımlarının dış dünyaya yapılan ödemelerle, elde edilen gelirlerin eşit olup olmadığı hesaplanmaya çalışılır. Ödemeler Bilançosundaki denge ya da dengesizlik o ülkenin uluslararası alandaki iktisadi itibarının da bir göstergesi olarak değerlendirilir.

Ödemeler bilançosu kayıtları genellikle bir yıl için hazırlanır. Ödemeler Bilançosunda belirli bir dönem süresince gerçekleştirilen işlemlerin yer alması bunun bir değişken akım olduğunu gösterir (Seyidoğlu, 2015:339).

Ödemeler bilançosu iki ana hesap altında toplanır. Bunlar Cari işlemler hesabı ve Sermaye hesabıdır. Cari işlemler hesabına dönem içinde gerçekleşen mal ve hizmet ticareti kaydedilirken, sermaye hesabına yerleşik ve yabancıların gerçekleştirdiği sermaye hareketleri kaydedilir. Yıl sonunda cari işlemler hesabı ile sermaye hesabının, ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayacak şekilde gerçekleşmeleri beklenir. Başka bir anlatımla, cari işlemler hesabı açık vermişse, bu açığı kapatacak şekilde sermaye hesabının fazla vermesi gerekir. Aynı şekilde cari işlemler hesabı fazla veriyorsa bu fazlalığı giderecek şekilde sermaye hesabının açık vermesi gerekir. Ancak ödemeler bilançosunda denge her zaman sağlanmayabilir. Bu şekilde olması halinde denkleştirici özelliğe sahip resmi rezervler hesabı aracılığıyla ödemeler bilançosu dengesi sağlanır (Çatalbaş vd., 2015:224).

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunun en temel hesabı olup bu hesaba ülkenin ihrac ve ithal ettiği mal ve hizmetlerin kaydı yapılır. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançlar, yurtdışındaki işçi kazançları, lisans bedelleri, komisyonlar, kiralar gibi gelir unsurları ile karşılıksız transferler de bu hesap adı altında kaydedilir (Seyidoğlu, 2015:348).

Sermaye ve finans hesabında, uluslararası iktisadi işlemlerin diğer bileşenini de sermaye ithali ve ihracı oluşturur. Sermaye işlemleri genelde bir ülkede yerleşik kişi ve kuruluşların başka bir ülkede yaptıkları fiziki yatırımlarla (üretim tesisleri, bina arazisi, vs.), sınır ötesine aktardıkları mali fonlardan (yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonusu, alım-satımı, yabancı bankalarda açılan mevduat hesapları, vs.) oluşur (Seyidoğlu, 2015:348).

Net hata ve noksan hesabı, diğer adı da istatistiksel farklar olan bu hesap, ödemeler bilançosunun dengeleyici hesabıdır. Ödemeler Bilançosundaki dengesizliğin nedenlerinden birisi de, hesabı oluşturan kalemlerin ölçüm hataları ile tablodaki verilerin eksik veya fazla hesaplanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Yanlış verilerin ortaya çıkmasında; zaman uyumsuzluğu, gümrük beyannamelerinin eksik veya yanlış düzenlenmesi, kayıt dışı işlemler, anketlerdeki ölçüm hatalarından kaynaklanmaktadır (Uçak, 2017:109).

Resmi rezervler hesabı, yukarıdaki açıklanan cari işlemler ve sermaye işlemleri sonucunda ülkenin resmi rezervlerinde ortaya çıkan değişimleri gösterir. Uluslararası ekonomik işlemlerin finansal sonucunu yansıtır. Bir ülkenin resmi rezervleri, döviz (sanayileşmiş büyük ülkelerin parası), altın ve IMF kaynaklarından (net alacaklı rezerv pozisyonları ve Özel Çekme Hakları-SDR) oluşur. Eğer dış açık oluşmuşsa bu durum dövize olan talebi artıracığından döviz kurunun istikrarının bozulması istenmiyorsa merkez bankası piyasaya döviz satar, ve bunun sonucunda rezervler azalır. Tersisi durumda alacaklı işlem toplamı borçlu işlem toplamını aştığı zaman (dış ödeme fazlası) kurdaki düşüşü önlemek için merkez bankası piyasadaki döviz satın alır bu işlem sonucunda resmi rezervlerde bir artış olur, bu tür rezerv değişikliklerinin kaydedildiği hesaba resmi rezervler hesabı denir (Seyidoğlu, 2015:350-351).

Tablo 1: Ödemeler Bilançosunun Şematik Yapısı

Çizgi-Üstü İşlemleri	Alacak	Borç
I. CARİ İŞLEMLER HESABI		
A. Mal İhracatı ve İthalatı	(+)	(-)
DIŞ TİCARET BİLANÇOSU	(+)	(-)
B. Hizmet İhracatı ve İthalatı	(+)	(-)
C. Yatırım Gelir ve Giderleri	(+)	(-)
D. Tek Yanlı Transferler	(+)	(-)
Cari İşlemler Bilançosu	(+)	(-)

II. SERMAYE HESABI		
A. Uzun Süreli Sermaye	(+)	(-)
Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları	(+)	(-)
Yurt Dışında		(-)
Yurt İçinde	(+)	
Özel Portföy Yatırımları	(+)	(-)
Varlıklar	(+)	(-)
Yükümlülükler	(+)	(-)
Resmi Sermaye İşlemleri	(+)	(-)
B. Kısa Süreli Sermaye (denkleştirici olmayan)	(+)	(-)
Sermaye İşlemleri Bilançosu	(+)	(-)
III. İSTATİSTİK FARKLAR		
GENEL ÖDEMELER BİLANÇOSU		
Çizgi Altı İşlemleri		
IV. RESMİ REZERVLER HESABI	(+)	(-)
1. Kısa Süreli Varlıklar	(+)	(-)
2. Döviz	(+)	(-)
3. Parasal Altın	(+)	(-)
4. SDR ve IMF Rezerv Pozisyonu	(+)	(-)

Kaynak: Dağdemir, 2015: 168-170.

2.1.Cari İşlemler Dengesi

Cari denge denilen cari işlemler dengesi, ödemeler bilançosunun en önemli hesabıdır ve bu hesap; dış ticaret işlemleri (ihracat ile ithalat arasındaki fark), hizmetler dengesi (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karşılıksız olarak yapılan dış giderler) kalemlerinin toplamından oluşmaktadır (Yaşar, 2013:13).

Bir ülkenin cari işlemler sonucunda elde ettiği geliri, cari işlemler sonucu yapılan giderlerinden daha fazla olması cari fazlaya (cari işlemler fazlasına); daha düşükse cari açığa (cari işlemler açığına) yol açmaktadır. Diğer bir deyişle, mal ve hizmet ticareti ile net transferlerin toplamının elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması halinde, cari açık ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler hesabı açık veren bir ülke, yurt içine gelen paradan daha fazlasını, ülke dışına çıkarması anlamına gelir. Ülke bu ortaya çıkan açığı, dışarıdan borçlanarak veya yurt içindeki varlıklarının satışıyla kapatabilecektir. Diğer karşıt durum ise, yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde ise, bu fazlalık ülke dışına sermaye transferi olarak verilir (Şahin, 2011:49).

2.2. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri

Ödemeler Bilançosunun en önemli kalemlerinden birisi de cari işlemler kalemidir. Bir ekonominin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetlerin kaydedildiği bir hesaptır. Cari işlemler hesabı dört temel hesaptan oluşur. Bunlardan birincisi uluslararası mal ticareti, ikincisi hizmetler ticareti, üçüncüsü uluslararası faktör gelirleri, sonuncusu ise cari transferlerdir. Mal ticareti veya görünür ticaret de denilen bu ticaret, uluslararası ekonomik işlemlerde en önemli yeri tutar. Hizmetler ticareti ise, buna görünmez işlemlerde denilir ve uluslararası taşımacılık, dış turizm, uluslararası inşaat hizmetleri, uluslararası bankacılık ve sigortacılık, yurtdışı resmi hizmetler gelir ve gider kalemlerinden oluşmaktadır. Uluslararası faktör gelirleri, doğrudan yatırımların, portföy yatırımlarının ve diğer yatırımların gelir ve giderlerinden oluşmaktadır. Doğrudan yatırım gelir dengesi, yabancı sermaye yatırımları sonucunda elde edilen net kar transferlerinden oluşmaktadır. Portföy yatırımları yabancı kişilerin satın aldıkları hisse senetleri ve devlet iç borçlanma senetlerine ait temettü ve faiz ödemelerinden oluşan portföy yatırım gider ve gelirlerini göstermektedir. Diğer yatırımlar sonucu elde edilen faiz gelirleri ile giderleri ise diğer yatırım gelirleri kalemini oluşturmaktadır. Cari transferler özellikle işçi gelirlerinden oluşmaktadır (Yaşar, 2013:21). Ekonomiler arasında yapılan bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler kaydedilir.

Dış Ticaret Hadleri bir ülkenin ihraç ve ithal ettiği malların fiyatlarındaki değişimler sonucu, dış ticarettten karlı ya da zararlı çıktığını ortaya koymaya yarayan bir orandır. Kısaca, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı şeklinde ifade edilebilir. Dış ticaret hadlerini ifade etmede çoğunlukla kullanılan oran, Net Değişim Ticaret Hadleridir (Seyidoğlu, 2015:609).

$$N = \frac{P_x}{P_m}$$

P_x : İhracat Fiyatları İndeksi

P_m : İthalat Fiyatları İndeksi

İthalat fiyatları sabitken, ihracat fiyatlarının düşmesi veya ihracat fiyatları değişmezken ithalat fiyatlarının yükselmesi gibi durumlarda net değişim ticaret hadleri ülke aleyhine işler. Diğer önemli belirleyici de, döviz kuru ve faiz oranlarıdır. Bir ekonomide reel döviz kuru yükselince yurtiçinde üretilen malların ucuzlaması, yabancı malların ise pahalılaşmasıyla, ihracat artarken ithalat azalır ve net ihracat yükselmiş olur. Ayrıca yurtiçi gelir yükselince ithalat artar ve net ihracat azalır. Dolayısıyla, yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeyleri sabitken cari işlemler dengesi yurtiçi ve yurtdışı gelirden ve döviz kurundan etkilenir. Ayrıca yatırımcıların yurtiçi ve yurtdışı faiz getiren varlıklar arasında yapacakları karşılaştırma sonucu verecekleri karar hangi varlığın daha yüksek getiriye sahip olduğuna bağlıdır. Dolayısıyla döviz kurundaki beklenen değişimin sıfır olduğu kabulü halinde eğer yurtdışı faiz oranı yurtiçi faiz oranından daha büyük ise yurtdışı tahvile olan talep artar. Böylece sermaye hesabı açığı ortaya çıkar. Diğer bir değişle, sermaye hesabı dengesi, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasındaki farka göre değişir.

2.3. Cari İşlemler Açığının Nedenleri

Cari açığın ortaya çıkmasındaki başlıca etkenler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Seyidoğlu, 2015: 357-359).

Yapısal nedenler, ekonominin bünyesinden kaynaklanan nedenlerdir. Enflasyon ve devalüasyon gibi paranın değerlenmesi durumlarıdır. Enflasyon sorununa çözüm amacıyla uygulanan sıkı para ve maliye politikalarının uygulanmasıyla yerli paranın değer kazanmasıyla ihracat azalacak, ithalat artacak ve dış ticaret açığına yol açabilecektir. Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın sağlanması amacıyla makine, donanım ve ara malları ithal etmek zorunda kalmaları bu ülkelerin cari açık vermesine neden olmaktadır. Verimlilikteki düşme sonucu ihracatın rekabet gücü zayıflamakta ve dış ticaret açığı artmaktadır. Halkın tercihlerinde ithal mallara olan bir tercih değişikliği cari dengeyi olumsuz etkilemektedir. Hammadde yönünden aşırı derecede dışa bağımlı olması da diğer bir nedendir.

Konjonktürel dalgalanmalar, yerli ekonomide ortaya çıkan bir genişleme sürecinde harcamaların ve gelirlerin artmasıyla yurtiçi mallara olan talep artacağından yurtiçi fiyatlar yükselecek bunun sonucunda ithalat artacaktır. Daralma durumunda ise ithalat düşecek ve dış ticaret fazlası oluşacaktır.

Geçici faktörler, ülkelerin beklemedikleri ve denetimleri dışında oluşan durumlardır. Örneğin hammadde ve petrol fiyatlarının yükselmesi ithalatçı ülkeler aleyhine olabileceği gibi, kuraklık, sel, don, vb.leri tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır.

Yabancı sermayenin ülkeye girmesi ve çıkması halinde sermaye hesabı kalemi etkilenmektedir. Ülkeye yabancı sermayenin girmesi ödemeler bilançosu dengesini olumlu etkilerken, sermaye çıkışı ise dış açık sorununa yol açabilmektedir.

3.Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi

Tablo 2: Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat (fob)	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.476	85.535	107.272	132.028	102.143
İthalat (Cif)	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.774	139.576	170.063	201.964	140.929
Dış Ticaret Dengesi	-26.728	-10.065	-15.495	-22.087	-34.373	-43.298	-54.041	-62.791	-69.936	-38.786
Cari İşlemler Dengesi	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-20.980	-31.168	-36.949	-39.425	-11.358
Cari İşlemler Dengesi/GSY H %	-3,7	1,9	-0,3	-2,4	-3,5	-4,2	-5,7	-5,5	-5,1	-1,8
Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat (fob)	113.883	134.906	152.462	151.803	157.610	143.839	142.530	156.993	167.921	171.531
İthalat (Cif)	185.544	240.839	236.544	251.661	242.178	207.234	198.619	233.801	223.048	202.706
Dış Ticaret Dengesi	-71.661	-105.933	-84.082	-99.858	-84.568	-63.395	-56.089	-76.808	-55.127	-31.175
Cari İşlemler Dengesi	-44.616	-74.402	-47.962	-63.621	-43.597	-32.118	-33.011	-47.357	-27.031	1.674
Cari İşlemler Dengesi/GSY H %	-5,8	-8,9	-5,5	-6,7	-4,7	-3,7	-3,8	-5,6	-3,4	0,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Bülten Ocak 2020.

Tablo 2’ye baktığımızda, 2000-2019 yılları arasında ihracat rakamları ithalattan düşüktür, dış ticaret dengesi sürekli açık vermiş, cari işlemler dengesi de 2001 ve

2019 yılı hariç diğer yıllar açık vermiştir. Dış ticaret açığı cari işlemler açığından daha yüksektir, cari açığının azalmasında diğer gelir getirici kalemler etkili olmuştur. Türkiye'nin cari açık sorununun sebepleri aşağıdaki gibi açıklanabilir (Uçak, 2017:120). Tasarruf oranındaki yetersizlik: 2018 yılında dünya tasarruf oranı GSYH'nın %25,41'dur. 2018 yılı için yurtiçi tasarrufların GSYH'ye oranı 27, kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ye oranı 29,9'dir (2020 Yılı Programı). Bu yüzden yurtiçi tasarrufların, toplam sabit sermaye yatırımlarını karşılayamamakta ve dış finansman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 3: Türkiye'de Toplam Yurtiçi Tasarrufların ve Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYH'ya Oranı

YILLAR	TOPLAM YURTIÇİ TASARRUF/GSYH	TOPLAM SABİT SERMAYE YATIRIMI/GSYH
2010	21,3	24,9
2011	22,5	28,1
2012	22,8	27,3
2013	23,2	28,5
2014	24,4	28,9
2015	24,6	29,7
2016	24,4	29,3
2017	25,5	30,1
2018	27,0	29,9

Kaynak: 2020 Yılı Programı

Tablo 3 incelendiğinde Türkiye'de toplam yurtiçi tasarrufların GSYH'ya oranı ile toplam sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ya oranı yıllar itibariyle artmıştır. Fakat tasarruf yatırım açığı kapanmamıştır. Türkiye'nin 2018 yılı toplam brüt dış borç stoku 444,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, dış borç stokunun GSYH'ya oranı ise %56,3 olmuştur. Kamu dış borç stoku 140,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, toplam dış borç stokunun yüzde 31,6'sı kamuya, geriye kalan %68,4'ü ise özel kesime ait dış borçlardan oluşmuştur. (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, Kamu Maliyesi, s.175.)

Tablo 4: Türkiye'nin ve Bazı Ülkelerin Tasarrufların GSYH'ye Oranı

Yıllar	1980	1990	2000	2010	2018
Türkiye	12,90	21,56	20,98	21,32	27,06
Çin	35,50	38,44	36,45	51,49	46,25
	(1982)				
Brezilya	17,86	18,92	12,51	17,95	14,42
Rusya		29,57	36,15	27,18	30,18
		(1994)			
Hindistan	20,27	27,16	27,94	38,23	30,94

Kaynak: Gross savings (% of GDP), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNS.ICTR.ZS> (Erişim Tarihi: 26.12.2019).

Yukarıdaki Tablo 4’de Türkiye beş ülke arasında tasarruf oranı bakımından sadece Brezilya’dan iyi durumdadır. Bu durum tasarruf oranı yüksek ülkeler açısından avantajlı bir durumdur. Türkiye’nin dış tasarruflara olan ihtiyacını azaltabilmesi için dışarıdan daha az mal ve hizmet alması gerekmekte bunun sonucunda ise ya ekonomik büyümesi düşecek ya da dışarıya daha fazla mal ve hizmet satarak döviz gelirlerini arttırması gerekecektir. Bu seçenekler arasında ikincisi ülke refahı açısından daha iyi bir seçenektir. Bunun en bariz örneği Çin’de görülmektedir. 2018 yılı itibariyle Çin dünyada en yüksek tasarruf oranına sahip üçüncü ülkedir. Birinci sırada ise %52 ile Katar, %49 oranla ikinci sırada Nepal yer almaktadır.

Dış ticaret açıklarındaki artış: Türkiye ekonomisindeki mal ihracatı ve ithalatı arasındaki farkı gösteren dış ticaret açıklarındaki ciddi artışlar, cari açığın da büyümesine yol açmaktadır. Yukarıda Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’nin İthalatı ihracatından fazla olduğundan her yıl dış ticaret açığı vermiştir. 2018 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı 75,28’dir.

Enerji talebi ve yüksek enerji fiyatları: Türkiye’nin elektrik üretiminde ve ara malı kullanımında petrol ve doğalgaz talebinin tamamı yurtiçinden sağlanamadığı için yabancı ülkelere karşılanmaktadır. Yıllar itibari ile doğalgaz ve ham petrol varil fiyatlarındaki iniş çıkışlar, yüksek miktarda dışa bağımlı Türkiye ekonomisinin aleyhine olmuştur. Yerli paranın değer kaybetmesi, petrol fiyatlarının yüksek olması dolar bazında ithalatımızı olumsuz şekilde etkilemesi cari açığa artışa yol açmaktadır.

Büyümenin özellikle ihracata dayalı olması, ihracat yaparken dahi ithalata bağımlı olması, yüksek oranlı büyümenin gerçekleştiği yıllarda ithalatta rekor üstüne rekor kırılmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde 2018 yılı için toplam ithalatın %76’sının ara malı ithalatından oluştuğu görülmektedir. Bu da Türkiye sanayisinin dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisi büyüdüğü yıllar cari açık artmakta, küçüldüğü yıllar cari açık azalmakta hatta cari fazla verilmektedir (Çak, 2013: 51-52). Büyümeyle beraber, ithalata olan talebin artması sonucu dış ticaret dengesi üzerinden cari açık artmaktadır. Ekonominin büyümesiyle ilk beklenen, yatırımların canlanmasıdır. Yatırımların canlanması ise cari açığı olumsuz etkilemektedir.

Tablo 5: Türkiye’nin Sektörlere Göre İthalatı

Yıl	Milyar ABD Doları				Yüzde pay			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Toplam İthalat	207.2	198.6	233.8	223	100,0	100,0	100,0	100,0
Sermaye Malları	34.9	35.9	33.1	29,3	16,8	18,1	14,2	13,1
Ara malları	143.3	134.3	171.5	170,0	69,2	67,6	73,3	76,2

Tüketim Malları	28,6	27,9	28,5	22,9	13,8	14,1	12,2	10,3
Diğer	0,4	0,4	0,7	0,8	0,2	0,2	0,3	0,4

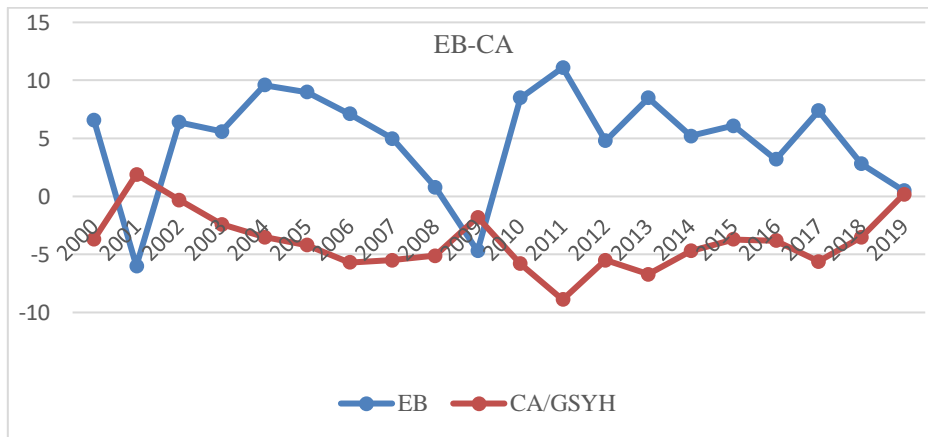
Kaynak: TÜİK, Türkiye'nin sektörlere göre İthalatı

Tablo 6: Türkiye'nin Büyüme Oranları ve Cari Açığın GSYH'ya Oranı

YILLAR	BÜYÜME ORANI	CARİ AÇIK/GSYH
2000	6,6	-3,7
2001	-6,0	1,9
2002	6,4	-0,3
2003	5,6	-2,4
2004	9,6	-3,5
2005	9,0	-4,2
2006	7,1	-5,7
2007	5,0	-5,5
2008	0,8	-5,1
2009	-4,7	-1,8
2010	8,5	-5,8
2011	11,1	-8,9
2012	4,8	-5,5
2013	8,5	-6,7
2014	5,2	-4,7
2015	6,1	-3,7
2016	3,2	-3,8
2017	7,5	-5,6
2018	2,8	-3,5
2019	0,5	0,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. Aylık Bütçe Bülteni, Ocak, 2020.

Grafik 1: Ekonomik Büyüme ve Cari Açık

Tablo 6 ve Grafik 1 incelendiğinde ekonomik büyümenin yüksek olduğu yıllarda cari açığında arttığı ekonomik büyümenin düştüğü yıllarda ise cari açığın düştüğü

görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi büyümenin ihracata dayalı olması ihracat yaparken dahi ithalata bağımlı olunması dış ticaret açığına neden olmaktadır.

Tablo 7: Bütçe Açığının GSYH'ya Oranı ile Cari Açığın GSYH'ya Oranı

YILLAR	BÜTÇE AÇIĞI/GSYH	CARİ AÇIK/GSYH
2000	-7,7	-3,7
2001	-11,6	1,9
2002	-11,2	-0,3
2003	-8,6	-2,4
2004	-5,0	-3,5
2005	-1,0	-4,2
2006	-0,6	-5,7
2007	-1,6	-5,5
2008	-1,8	-5,1
2009	-5,3	-1,8
2010	-3,5	-5,8
2011	-1,3	-8,9
2012	-1,9	-5,5
2013	-1,0	-6,7
2014	-1,1	-4,7
2015	-1,0	-3,7
2016	-1,1	-3,8
2017	-1,5	-5,6
2018	-2,0	-3,5
2019	-2,9	0,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Bülteni, Ocak 2020.

Tablo 7 incelendiğinde Türkiye sürekli bütçe açığı vermiştir. Bütçe açığını kapatmak içinde iç borçlanmaya ya da dış borçlanmaya yönelmiştir. İç borçlanma dışlama etkisi yaratacağından faiz oranlarının yükselmesi kredi maliyetlerini artırmakta bu da özel sektör yatırımlarının azalmasına yol açmaktadır. Dış borçlanma ise, döviz kurunun düşmesine neden olmakta ihracat pahalılaşırken, ithalatın ucuzlamasına sonuç olarak da cari açığın artmasına neden olmaktadır.

İthalattan alınan vergiler yüksek olduğu yıllarda bütçe açığının azalmasına faydası olurken diğer yandan ithalat artışı cari açık artışına yol açmaktadır. İthalat üzerinden alınan vergiler üç gruba ayrılmaktadır; bunlar gümrük vergisi, ithalde alınan katma değer vergisi ve diğer dış ticaret gelirleridir. Bunların toplam vergi gelirleri içerisindeki payı 2018 yılı için %18,2 gibi bir orandır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Bülteni, Kasım 2019: 41).

4.Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyümeyi bir ülkenin milli hasılasının bir önceki yıla göre artış oranı şeklinde tanımlayabiliriz. Ekonomik büyüme, reel büyüme oranı ve nominal büyüme oranı olarak iki şekilde ölçülebilir. Cari fiyatlara göre hesaplanan büyüme oranına nominal büyüme, belirli bir yıl esas alınarak hesaplanan sabit fiyatlarla büyümeye ise reel büyüme denir (Eğilmez & Kumcu, 2007:124).

Onuncu Kalkınma Planında, Türkiye'nin büyüme performansını istikrarlı bir şekilde daha üst rakamlara yükseltmek için bir yandan yüksek düzeyde üretken yatırımlara, diğer yandan da hem nüfusun daha büyük bir bölümünün ekonomik olarak aktif hale gelmesine, hem de daha verimli bir şekilde üretim faaliyeti içerisinde yer almasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (Onuncu Kalkınma Planı: 57).

Ekonomik büyüme ile cari denge arasındaki ilişkiyle ilgili literatür de iki ana yaklaşım kabul edilmektedir. Genel kabul gören birinci yaklaşım, ekonomik büyümedeki artışın cari açığa neden olduğu şeklindedir. Bununla ilgili çalışmalar, bu durumun gelişmekte olan ülkelerde daha fazla ortaya çıktığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ülke içindeki üretimlerinde genellikle ithalat yoluyla girdi kullanımının yüksek olması ve ihracat yapılarının ithalata bağımlı olması, büyüme oranlarındaki artış sonucu cari işlemler dengesinde bozulmalara yol açmaktadır. Diğer taraftan ise, cari işlemler dengesindeki değişmelerin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğunu gösteren çalışmaların da olduğu ayrıca bu iki değişken arasında zayıf ya da anlamsız nedensellik ilişkilerinin de olduğu çalışmalarda yer almaktadır (Yılmaz & Merter, 2011:365).

Türkiye'de cari açığa ilişkin veriler, büyüme oranındaki artışın cari işlemler açığını yükselttiği, büyümenin düştüğü yıllarda ise ithalatın düşmesi sonucu cari işlemler açığının da düştüğüne işaret etmektedir. Bu sonuç, hem ekonomi çevrelerinde hem de toplumda, cari açığın hızlı büyümenin bir sonucu olduğuna dair kanı oluşturmaktadır (Yükseler, 2011:10).

Cari açık yaşayan bir ülke, ithalatla beraber büyüyen ve bu nedenle aşırı değerli yerli paraya ihtiyaç duyan ve sonuç olarak dış ticaret açığından kaynaklı cari açık sorunu yaşayan bir ülke ise esas sorun bu açığın finansmanıdır ve bu sürdürülebilirlik kavramı ile ilgili bir durumdur. Diğer bir deyişle, cari açık finanse edilebiliyorsa, sürdürülebilir olduğu kabul edilmektedir (Şahin, 2011:50).

Onuncu Kalkınma Planında, ekonominin üretken yatırımları arttırma ihtiyacı iki ana sorunu gündeme getirmektedir. Birinci sorun, Türkiye'de yurtiçi tasarruf oranlarının son yıllarda düşük kalması ve yatırımları finanse etmede dış tasarrufların önemli bir rol üstlenmesidir. Yüksek düzeyde cari işlemler açığının arkasındaki dinamik olan tasarruf-yatırım açığı, ülkenin dış finansmanla ilgili yaşanabilecek olumsuzluklara karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Bu nedenle, yurtiçi tasarruf oranlarının yükseltilmesi Onuncu Kalkınma Planının temel makroekonomik hedeflerinden birisidir. İkinci sorun alanı ise tasarrufların üretken yatırımlara yeterli düzeyde yönlendirilememesidir. Cari işlemler dengesi açık veren ülkelerde, üretim kapasitesini ve ihracatı arttırmaya yönelik yatırımlara öncelik verilmelidir. Bundan dolayı, Onuncu Kalkınma Planında tasarrufların arttırılması kadar, artan tasarrufların üretken yatırımlarda kullanılması da öncelikli konular arasındadır (10. Kalkınma Planı: 57).

11. Kalkınma Planında plan döneminde yurtiçi tasarrufların artırılması ve artan tasarrufların imalat sanayiindeki öncelikli sektörler ve üretken alanlardaki yatırımların finansmanına yönlendirilmesi amaçlanmıştır (11. Kalkınma Planı: 34). Bu amaçla, yurtiçi üretken yatırımlara kaynak sağlanarak ithalatın azaltılması sağlanacak ve bunun sonucunda dövizde tasarruf sağlanmış olacaktır.

11. Kalkınma Planında rekabetçiliği ve verimliliği artırıcı politikalar temelinde dış ticarete daha fazla ihracatı ve daha düşük ithalat bağımlılığını ortaya koyan ihracat odaklı dönüşüm gerçekleştirilecektir (11. Kalkınma Planı: 30). Bu politika amacı ile dışa bağımlılık azaltılması ile cari açık azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Ekonomik büyüme ile cari açık/GSYH arasında korelasyon sonucu -0,666 çıkmaktadır. Bunun anlamı ise, korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer almaktadır, değer 1'e yaklaştıkça iki değişken arasında ilişki güçlenmektedir, 0'a yaklaştıkça ilişki zayıflamaktadır, katsayının artı olması iki değişken arasında ilişki aynı yönde hareket etmektedir, negatif olması ise ters yönlü değiştiğini göstermektedir. Bizim örneğimizde değerimiz 1'e yakın bir değer olduğundan ekonomik büyüme ile cari açık arasında güçlü bir ilişki olduğunu, işaretin eksi olması ise ekonomik büyüme arttıkça cari açığında eksi yönde arttığını göstermektedir.

5. Sonuç

Onuncu Kalkınma Planında da vurgulandığı gibi, yurtiçi tasarrufların yatırımları karşılayamaması ülkemizi yurtdışı tasarruflara bağımlı hale dönüştürmektedir. Yurtdışı tasarruflar maliyet açısından yurtiçi borçlanmaya göre daha maliyetli olduğundan ülkeye getirilen dış tasarrufların daha üretken yatırımlarda özellikle ihracata dönük döviz kazandırıcı alanlarda kullanılması cari açığın azalması ve sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Türkiye'de 2018 yılı için ara mal ithalatının toplam ithalattaki oranı %76 gibi yüksek seyrettiği görülmektedir. Bu ara mal bağımlılığını azaltıcı politikalar devreye konularak uzun vadede ülkeden döviz çıkışı azalacak ve bu durum cari açığa olumlu yansıtacaktır. Ara mal ithalatını, ithal ikameci politikalar uygulanmasıyla dışa bağımlılık azalacaktır.

Türkiye enerji talebi dışa bağımlı bir ülke olduğundan, ekonomik büyümeyle beraber enerji talebi de artacağından cari açık sorunu ve arz güvenliği gözetilerek yerli ve yenilenebilir kaynaklardan azami derecede faydalanılması gerekmektedir.

Ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından öngörülebilir ve istikrarlı bir makroekonomik ortamın sağlanması gerekmektedir. Para ve maliye politikalarının uyumlu bir şekilde yürütülmesi ekonomik istikrarın sürdürülmesi konusunda büyük önem taşımaktadır. Para politikası fiyat istikrarının sağlanması ve korunması amacıyla maliye politikası ise istikrarlı yüksek büyüme ortamının yaratılmasına destek olacak şekilde ve yatırım ve teşvik politikalarının üretken

alanlarda kullanılmasını destekleyecek şekilde yürütülmelidir. Mali piyasaların geliştirilmesine yönelik uygulamalarla da yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ve ekonominin ihtiyaç duyduğu dış tasarruflara da uygun şartlarla erişilmesi sağlanmalıdır.

Türkiye'nin ihracatta dünya standartlarında üretim yapan katma değeri yüksek, ileri teknolojiye sahip, ithalata bağımlılığı azalmış istikrarlı bir ihracat yapısına kavuşturulması gerekmektedir.

Cari açığın büyüme üzerinde baskı oluşturmayacak düzeyde tutulması ve yabancı sermaye yatırımlarının ağırlıklı olarak uluslararası doğrudan yatırımlarla, borç yaratmayan ve uzun vadeli diğer sermaye girişleriyle finanse edilmesi, cari açığı finanse etmede doğrudan yatırımların payını artırıcı politikalar uygulanması, cari açığın istikrarı açısından portföy yatırımlarının payının azaltılması sağlanmalıdır. Merkez Bankası rezervleri daha az kullanılmalıdır. Çünkü Merkez Bankasının rezervi ne kadar fazla olursa o kadar itibarı artacaktır.

11. Kalkınma Planında Cari Açığın Finansmanı bölümünde, ülkemizin uluslararası doğrudan yatırımlar açısından daha fazla cazip hale gelmesini, yatırımların sürdürülebilirliğini ve cari açığın finansmanındaki payının artırılmasını sağlayacak güçlü bir hukuki, idari ve fiziki altyapı oluşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca Doğrudan yatırımların ihracatçı sektörlerle yönelmesi sağlanacak, cari açığın finansmanında borç yaratmayan dış kaynaklardan finansmanı sağlanacak politikaların geliştirilmesi belirtilmiştir. Bu tür politikaların hayata geçirilmesi de cari açığın azaltılmasında etkili olacaktır.

Kaynakça

Çak, M. (2013). *Türkiye'de Cari Açık*. İstanbul: Beşir Kitapevi.

Eğilmez, M. & Kumcu, E. (2007). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Gross savings (% of GDP), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNS.ICTR.ZS> (Erişim Tarihi: 06.02.2018).

Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Bülteni, Ocak 2020.

Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, Kamu Maliyesi, s.175.

Onuncu Kalkınma Planı.

Onbirinci Kalkınma Planı.

Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat; Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları No:29.

Şahin, Erdil B. (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 47-56.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu.

Uçak, S. (2017). Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 107-140.

Toprak, M. (2015). Ödemeler Dengesi, Dış Borçlar ve Döviz Piyasası. M. Toprak & N. Çatalbaş (Editörler), *Türkiye Ekonomisi* içinde (s. 222-256). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Yaşar, L. (2013). *Türkiye’de Cari Açık Sorunu Ve Etkileri: 1980-2011 Dönemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Ö. & Merter A. (2011). İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 363-377.

Yükseler, Z. (2011). Türkiye’nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997–2010 Dönemi), *Merkez Bankası Çalışmaları*.

2017 yılı Bütçe Gerekçesi, Maliye Bakanlığı, Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü, <http://www.gep.gov.tr/Web/GenelMudurlukDokuman.aspx?prmts=969>, (12.03.2018).

2020 yılı Programı. (2019). Temel Ekonomik Büyüklükler. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

SİVİL TOPLUM VE HUKUK

Ümit MÜDERRİSOĞLU¹

Hamza AL²

Özet

Sivil toplum, siyasal iktidarın hem belirleyicisi, hem de sınırlayıcısı olarak demokrasi analizlerinde en çok başvurulan kavramlardan birisidir. Sivil toplum bunun dışında pozitif hukukun belirleyicisi siyasal toplum üzerinden hukukun hem kaynağı, hem muhatabı, hem de hukuka meşruiyet veren bir yapıdır. Hukuk, nihayetinde insanların ve toplumun kabulü doğrultusunda varlık bulan bir kurumdur. Hem siyasal toplumun sınırlanması hem de sivil toplumun yeniden üretilmesinde önemli bir rolü olan hukukun, sivil toplumla olan ilişkileri bu makalede analiz edilmeye çalışılacaktır. Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Hukuk, Demokrasi, İnsan Hakları.

CIVIL SOCIETY AND LAW

Abstract

Civil society is one of the most frequently used concepts in democracy analysis at both determinant and the constraint of political power. Apart from this, civil society is a structure that gives legitimacy to the law, as well as the source and addressee of the law through the political society that determines the positive law. Law is an institution that ultimately exists in line with the acceptance of people and society. The relationship between law and civil society, which has an important role in both limiting the political society and reproducing civil society will be analyzed in this article.

Keywords: Civil Society, Law, Democracy, Human Rights.

1. Giriş

Hukuk konusu, birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de birçok yönüyle bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle hukukun salt bir kural koyma ve devlet işlevi olarak kabul edilme eğilimi, toplumun hukuk oluşumuyla bağını reel anlamda kurmayı zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan devletin koyduğu kuralların duraksamsızın hukuk olarak kabul edilmesi olarak ifade edilebilecek pozitivist hukuk anlayışına eklenen hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü gibi söylemsel kavramların da etkisiyle, siyasal

¹ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. umit.muderrisoglu@ogr.sakarya.edu.tr

² Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. al@sakarya.edu.tr.

topluma yön veren iktidarın hukuk formundaki iradesi, hukuk anlayışını içerikten yoksun biçimsel bir anlayışa indirgeyebilmektedir. Tüm kamu kurumlarının, özellikle de devletin temel fonksiyonları olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargı erklerinin girdisini, hukukun oluşturduğu düşünüldüğünde, hukuk kavramının biçimsel bir forma indirgemenin olumsuz sonuçları kolaylıkla görülebilir.

Kanunilik ve meşruiyet konusuna dikkat çeken Schmitt'e göre (2016), yasama sürecinde yetkili olan makamların kararlaştırdıkları her şeyin kayıtsız şartsız ve başka şeyleri dikkate almadan pozitif hukuk olarak kabul edilmesi ancak, yargıç bağımsızlığı ve kanunsuz ceza olmaz gibi diğer hukuk devleti prensipleri ile birlikte bir nebze kabul edilebilir. Ona göre kanun kavramı akıl ve adaletle içeriksel ilişkilerinden kopartılmışsa, her türlü talimat, emir ve tedbir, hâkime hitap eden bir yönerge, yasal ve hukuka uygun biçimde icra edilebilir. Bunun önlenmesi için yasama sürecinin tamamı ilk andan itibaren hukuk ile biçimsel kanunun uyumunu sağlayacak şekilde hâkimiyet altına alınmalıdır.

Çağımızda birçok kurum, çeşitli kriterler kullanarak ülkelerin hukuk endekslerini yayınlamaktadır. Bu endekslerle de ortaya konulan³ hukuk sorunlarının çözülmesinde ve hukukun üstünlüğünün yansımalarını oluşturan alanlarda ilerleme sağlanabilmesi için öncelikle hukukun, sivil toplum ve siyasal toplum eksenindeki rolünün net bir biçimde ortaya konulması, önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sivil toplum ve bireyin, hukukun temel kaynağı olarak kabul edilmesi ve hukukun toplumla olan bağının kurulması, sosyal sözleşme kuramcılarının önemli bir başarısıdır. Hukukun oluşumunda, özellikle bireyin eyleminin belirleyiciliğine yapılan vurgu, bireysel hak ve özgürlüklerin hukuk aracılığı ile korunması bakımından elverişli bir hukuk anlayışının şekillenmesini sağlamakla birlikte, kabul etmek gerekir ki, iktidar sorunu, bugüne kadarki çalışmalarda hukuksal analize çok fazla dâhil edilmemiştir (Kılıç, 2016).

Sivil toplum-siyasal toplum kavramsallaştırmaları bağlamında hukukun rolünü ve işlevini, iktidar olgusunu da dikkate almak suretiyle inceleyen bu çalışmanın temel

---

³ Hukukun üstünlüğü, hükümet gücünün sınırlandırılması, yolsuzlukla mücadele, şeffaflık, temel haklar, kişilerin can ve mal güvenliği, hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanması ve vatandaşların adalete erişimi gibi konularda ülkelerin derecelendirilmesi ile ilgili bkz. worldjusticeproject.org.

hipotezi hukuk alanındaki sorunların çözümünün, sivil toplum ve birey anlayışının gelişmesine bağlı olduğu yönündedir. Sivil toplum ve hukuk arasındaki ilişkide (pozitif) hukuk, siyasal toplumun bir çıktısı olup, siyasal toplum ise sivil toplum üzerinden tanımlanabilir. Böylelikle sistem anlayışı çerçevesinde bir çıktı konumunda olan hukuktaki sorunların temeli, sivil toplumda aranmalıdır.

2. Sivil Toplum

Üzerinde tam olarak uzlaşma sağlanamamış olsa da sivil toplum, devletle birey-aile arasındaki özerk, çoğulcu, kural olarak rızaya dayalı gönüllü örgütlenme, iletişim ve etkileşim ortamı olarak kabul edilmektedir. Sivil toplumun geniş anlamda toplumun, devletin dışında kalan kısmı olduğu kabul edilmekle birlikte, baskın görüş sivil toplumun ekonomiyi içermediği şeklindedir (Erdoğan, 1998). Sivil toplum, insanların sosyal bir canlı olmasının karşılığıdır ve insanların temel yaşamsal ve sosyal faaliyetleri sivil toplum içinde varlık bulur.

Antik dönemin en büyük filozoflarından Aristoteles'in, sivil toplum kavramına karşılık gelen 'politike koinonia' kavramını, site şehir devleti ve toplumu için aynı anlama gelecek şekilde yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içindeki özgür ve eşit (kabul edilen) yurttaşların ahlaki-siyasal toplumu olarak kullandığı anlaşılmaktadır (Tamer, 2010). Doğrusu sivil toplumun tek bir bakış açısıyla kavranılması mümkün değildir. Zira kavram, erken dönemlerde siyasal toplumla aynı anlama gelirken zamanla toplumsal değişimlerin etkisiyle evrimleşmiş, sivil toplum ile siyasal toplum ayrılarak farklı özelliklerle kazanmıştır. Sivil toplum kavramının bu belirsizliği, geleneksel olarak kullanılan geçmiş özgün yorumlarıyla da bağlantı kurulmasını güçleştirdiğinden, bugün için tek bir sivil toplum kuramsallaştırması bulunmamaktadır (Cohen & Arato, 2013).

Sivil toplum, siyasal toplum (daha geniş anlamda devlet) karşısında birey ve toplumun tanımlanmasıdır. Sivil toplum, devlete tabi olmayan ve devlet karşısında tanımlanabilen topluma karşılık gelmektedir. Sivil toplum kavramının devlet dışında-karşısında tanımlanması, dar anlamda devlet olarak da ifade edilebilecek olan siyasal toplumun, sivil toplum ile birbirlerine hasım olması anlamına gelmemektedir. Bu ayrım, birbirini tamamlayan ve etkileşim içinde bulunan sivil toplum ve siyasal toplumun aralarındaki ilişki ve etkileşimin anlaşılabilmesi için de elverişli bir analitik yöntemdir.

Devlet ile sivil toplum kavramlarının anlaşılabilmesi için aralarındaki kurumsal ayrılığın korunması modern toplumlarda demokrasinin olmazsa olmazıdır. Bu durum devlet-sivil toplum ayrımının normatif niteliğini ortaya koymaktadır (Keane, 1993). Diğer taraftan sivil toplum kavramı, toplumsal bir seviyeyi göstermektedir. Örneğin sanayi toplumu ya da bilgi toplumu denildiğinde kastedilenin sanayi devrimini yaşamış ya da sanayileşmesini tamamlamış bir toplum olduğu, kolaylıkla anlaşılabilir. Aynı şekilde bilgi toplumu ile de sanayi toplumu safhasını geçmiş bilgiyi üreten, dağıtan ve kullanan, bu konuda aşama kaydetmiş bir toplum kastedilmektedir. Bunlarla aynı doğrultuda bir seviyeyi belirtmek üzere kullanılan sivil toplum kavramı da devletin-siyasal toplumun-iktidarın karşısında tanımlanabilecek-konumlanabilecek özelliklere ve dinamiklere sahip, ondan bağımsız bir şekilde tanımlanabilen toplum olarak anlaşılmalıdır.

Sivil toplum kavramının siyasal toplumla aynı anlama gelen kullanımından bugünkü anlamına ulaşması, ulus devlet süreci ve kapitalist gelişmeler sonucu oluşmuştur. Bu konuda Batı Avrupa'daki gelişmelerin etkisi büyüktür. Modern devleti oluşturan en önemli etkenlerden olan burjuvazinin, toplumsal dinamikleri yönlendirmesi sonucu sivil toplum; devlet-toplum ilişkisinde toplumun öncü rolünü ele geçirmesini sağlamıştır (Doğan, 2015).

Tarihi süreç olarak ülkemizin, Batı Avrupa'da yaşanan toplumsal, yapısal, ekonomik ve bilimsel dönüşümleri birebir yaşamamış olması, ülkemizde batılı anlamda bir sivil toplum yapısı ve anlayışının oluşmasını zorlaştırmaktadır. Geleneksel devlet anlayışımızda devlet; birey ve sivil toplum kavramıyla tanımlanmayan bir olgudur. Toplumda yer bulan bu devlet anlayışı, toplumun, hukuk ve siyasal toplum-devlet ile olması gereken bağı da zayıflatmaktadır. Siyasal toplumun belli bir ailenin-seçkinlerin elinde olduğu bir yapı, esasen sivil toplum anlayışı ve kavramına da ihtiyaç duymamaktadır (Heper, 2006).

Sivil toplumla kastedilen, devletten bağımsız, kendi içsel dinamikleriyle var olan, varlığını sürdürüp geliştiren ve bu potansiyeli bünyesinde barındıran, siyasal iktidarın karşısında varlık gösterebilen toplumdur. Bu nitelikte bir toplum, birey niteliğini kazanmış insanlarla ayakta durabilir. Birey vasfını kazanmamış insanlardan oluşan toplum, batı kültüründe kastedilen anlamda sivil toplum sayılamaz. Zaten Avrupa kültürel ve sosyal dinamikleri sonucu gelinen aşamada ortaya çıkan modern

sivil toplumun, çoğunlukla burjuva aile yapısında birey vasfını kazanmış bireylerden oluştuğu, sivil toplum kavramını 18 ve 19. Yüzyıllarda kullanan düşünürler tarafından özellikle Hegel tarafından ifade edildiği görülmektedir (Doğan, 2015).

Sivil toplum; farklılaşma, örgütlülük, iradilik özelliklerine sahip olmayı gerektirir. Bu anlamda sivil toplum heterojen ve alternatif yaşam biçimlerinin görüşlerinin olduğu bir toplumdur. Farklılık bağımlılıkla birlikte dayanışma da getirmektedir. Farklılaşma, her türlü (siyasal toplumdan yahut sivil toplum içinde oluşan) otorite-otoritelerden bağımsız davranabilme ve örgütlülüğün de kaynağıdır⁴.

Sarıbay'a göre (2003) sivil toplum, ahlaki bir beraberlik formudur. Sivil toplum, bu ahlaki temelden yoksun araçsal bir boyutta algılandığında, iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği bir platform mahiyeti kazanmaktadır. Bu algılayış şekli ise sivil toplumu, birbirlerinin özgürlüğünü yok eden bireyler topluluğuna dönüştürür. Görüldüğü gibi sivil toplumu oluşturan bireylerin Hobbes'un ifadesiyle "birbirinin kurdu" haline dönüşmesini önlemek için ahlaki bir temele dayanan sivil toplum (bağlantılı olarak siyasal toplum) kabulü zorunludur.

Habermas, yaşam dünyası olarak tanımladığı sivil toplumun, iletişimsel eylem olarak ifade edilen gelenekler, ortak değerler, iletişim ve etkileşimlerle toplumsal kültürün yeniden üretilmesini sağladığını, sosyal etkileşimler ve bireyler arası paylaşılan normlar aracılığıyla da meşru düzenin sağlandığını ifade etmektedir (Habermas J. , 2001).

Sonuç olarak sivil toplum, özü itibariyle siyasal toplumdan-devletten bağımsız-özerk sosyal insan etkinliklerinin gerçekleştiği alan-platfordur. İnsanların gerek bireysel gerekse örgütsel olarak gerçekleştirdikleri etkinlikler, yaşamak için gerekli tüm etkinliklerdir. Ekonomik faaliyetler, sosyal ilişkiler ve etkileşimler, evlilik, inanca dayalı ya da düşünsel etkinlikler yani insana dair ve devletten bağımsız etkinlikler-her ne kadar ana akım görüş ekonomik faaliyetleri sivil toplum dışı saysa da-esas olarak sivil toplum etkinlikleridir.

---

⁴ Toplumsal yapının insan davranışlarında ne kadar önemli olduğu, küçük yaşta izole olmuş insanların bulunmasıyla daha da anlaşılmalıdır. İnsanın doğumu sonrası sosyal iletişim ve etkileşimlerde bulunmaması halinde (sosyal izolasyon) daha sonra toplumsallaşamadığı ve zekasının da gelişmediği, sosyal psikolojiye ilişkin birçok araştırmada tespit edilmiştir (Özkalp, 2013).

3. Hukuk

Genel kabul gören anlayışa göre hukuk: “Belli bir toplumda, belli bir dönemde yürürlükte olan ve devlet tarafından yaptırıma bağlanmış toplumsal davranış kurallarının bütünüdür.” (Teziç, 2012). Daha ziyade pozitif hukuka gönderme yapan bu tanım, hukuku norm olarak kabul etmekle birlikte, bu normların nasıl oluştuğunu, kaynağını ve nasıl uygulandığını açıklamamaktadır. Esasen ülkemizdeki hukukçuların esas faaliyet alanı, hukuk normlarını veri kabul ederek bu normları analiz ve yorumlamak üzerine kurulmuştur.

Hukukun farklı boyutlarına gönderme yapan Adnan Güriz ise, hukukun tabiata uygun akıldan çıkan kurallar bütünü olarak düşünüldüğünde tabii hukuk; devletin çıkardığı ve uyguladığı emirler anlamına kullanıldığında hukuki pozitivizm; mahkemelerin, uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili fiili uygulaması olarak kullanıldığında ise realist hukuk anlamlarına geldiğini belirtmektedir (Güriz, 2000).

Hukuk normlarıyla kurulan bağlantı üzerinden uyuşmazlık çözümünün hukukçuluk sayıldığı bir anlayışta hukuk, kuramsal bir altyapıya ihtiyaç duymamaktadır. Bu tarz hukukçuluk (kuramsal bakış açısından-hukuk dışındaki diğer bilgi alanlarından yoksun), dar bir hukuk anlayışı ile hukuk uygulamasına yol açmaktadır (Akal, 2017). Bu dar hukuk kültürü, ülkemizde ortaya çıkan bazı hukuksal sorunların da bir sebebi olarak görülebilir⁵. Bu yüzden hukuku daha geniş bir perspektiften algılamak için hukuk dışına çıkmak gerekmektedir. Zira hukuk, salt hukukla tanımlanıp açıklanamayacak ölçüde amorf bir kavram ve kurumdur.

Hukukun (hukuk normunun) temel vasfı, “olan” (mevcut) toplumsal yaşamı ve toplumsal kurum-ilişkileri (siyaseti-hukuku ilgilendiren nitelikte olanları) veri kabul ederek, “olması gereken” boyutuyla düzenlemeye çalışmaktır.

İnsanlar, bilinmezliği, belirsizliği belli kabullerle, inançlarla, norm ve değer kalıplarıyla aşar. Değerlerden, normlardan, inançlardan, belli kabullerden oluşan sosyal yapı, bireylerin davranışları, duyuş, düşünce ve davranışları için bir model, bir referans işlevi görür. İnsanların herhangi bir olay ya da durum karşısında olası bir tavır

---

⁵ Özbudun’a göre Türkiye, etnik, dini birçok yönden bölünmüş ve çoğulcu bir toplumsal yapıya sahip olduğundan, bugüne kadar yapılan üç anayasa da sivil toplumun hiç katkısı olmaksızın ya da pek az katkısıyla askeri ve bürokratik devlet elitleri aracılığıyla yapılmıştır (Özbudun, 2014).

ya da davranış biçimini oluşturma eğilimi olarak tanımlanan tutumlar, insanların davranışlarının da kaynağı olarak sosyal psikolojinin en önemli kavramlarından (İnceoğlu, 2010).

Hukukun toplumla olan bağına esas alan Gurvitch, hukuk ve toplumun bir arada doğduğunu ve bulunduğunu öne sürmektedir (Türközer, 2001). Bu yönüyle hukuk aslında dil (lisan) gibi toplumsal yapının içinde toplumla birlikte doğmuş-var olmuş bir kurum-olgudur. Modern dünyada, hukuk normu, siyasal toplum-devlet ile sivil toplum arasında bir iletişim aracıdır. Siyasal toplum, sivil toplumla hukuk normu aracılığıyla iletişim kurar. Hukuk normu, siyasal toplumun-devletin yönetmek için sahip olduğu en önemli araç olup, siyasal toplum-devlet, tüm işlevlerini, hukuk aracılığıyla yerine getirmek durumundadır. Bu yönüyle sivil toplum ve siyasal toplum kavramsallaştırmaları, her ikisinin kesişme bölgesinde yer alan hukukun rolü ve işlevlerinin anlaşılmasında oldukça elverişli bulunmaktadır.

Hukuk sorunu, toplumsal ve siyasal bir sorundur. Hukukun toplumsal boyutu, sosyoloji biliminin inceleme alanına girer. Hukukun yasama boyutu, siyaset biliminin konusudur. Hukukun uygulanması, yargıyı ilgilendiriyor gibi görülse de yargı ile birlikte kamu yönetimi de hukukun yürütülmesinden sorumludur. Zaten yasalar kendi kendilerine toplumda etkiye neden olmazlar. Hukuk normlarının uygulanması yürütme ve kamu yönetimini gerekli kılmaktadır (Kalaycıoğlu, 1984). Hukuk normlarının genelde en son maddesini oluşturan yürütme maddesi de hukuk normunun uygulanmasını, yürütme organına vermektedir. Bu yönüyle yürütme erkine bağlı olan kamu yönetimi, hukuktan ayrı düşünülemez ve hukuk sorunu, kamu yönetiminin de sorunudur. Hukuk sorununun, siyaset ve kamu yönetimi disiplinlerince de algılanması, çok katmanlı olan bu sorunun anlaşılıp çözülmesinde ülkemiz için hayati önem taşımaktadır.

4. Pozitif Hukuk ve Sivil Toplum

Hukuk, toplumsal gerçeklik içinde ve toplumsal yaşamın bir parçası olarak, diğer toplumsal kurum ve olaylarla birlikte var olur. Bu özelliğiyle hukuk, kültürel bir kurumdur. Kültür bir toplumun oluşturduğu ve onu bir arada tutan (baskın) değerler sistemi ve bu doğrultuda oluşturduğu kurumlar, duyuş, düşünce ve davranış kalıplarıdır.

Hukuk, (sivil) toplumun (baskın) kültürel değerleri üzerinden oluşan normlardır. Böylelikle kültürel değerler, normlara yol açarken, normlar da içerdikleri yaptırımlarla değerlerin toplumsal sürekliliğini sağlar. Böylelikle sivil toplumun kültürel devamlılığında pozitif hukuku sivil toplum adına ortaya koyan siyasal toplumun önemi büyüktür.

Bütün kültürlerin temelinde, neyin önemli, neyin iyi ve değerli olduğunu tanımlayan düşünceler, kabuller bulunur. Bu soyut düşünce ve kabuller-değerler, insanların toplumsal yapı içindeki etkileşiminde, insanların davranışlarını anlamlı kılar, onlara yol gösterir. Normlar da bir kültürün değerlerini içeren davranış kurallarıdır. Bu özelliklerinden dolayı o kültürün üyeleri, toplumsal çevrelerinde nasıl davranacaklarını, bu değer ve normlar üzerinden toplumsallaşma ile öğrenirler (Giddens, 2005).

Toplum, salt insanların bir arada yaşadığı bir yapı değildir. Toplum, merkezinde inançlar ve değerler bulunan bir alandır (Shils, 2002). Bireylerin bu değerler ve davranış kalıplarını benimsemesi, toplumun devamlılığını sağlar. Bu değerler ve davranışlara karşı çıkma da çatışmadır. Birey gözlerini kurulu bir sosyal yapının içine açar. Aileyle başlayan ve diğer toplumsal birimlerle sürdürülen ilişki ve iletişim ağının ismi toplum olup, toplumsal norm ve değerler insanın kendisini ve toplumunu tanımlamasına, bireysel ve toplumsal bir kimlik oluşturmaya yardımcı olur.

Sivil toplum kavramı tanımlanmadan, siyasal toplumun-devletin tanımlanması mümkün olmadığı gibi, siyasal toplum tanımlanmadan ve analiz edilmeden de (pozitif) hukuk anlaşılabilir. (Pozitif) hukuk, sistem anlayışı çerçevesinde sivil toplumun, siyasal toplum üzerinden bir çıktısıdır.

Hukukun sivil toplum esas alınarak analizi, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, dilbilim ve ekonomi gibi birçok disiplinle temas etmeyi gerektirmektedir. Hukukun siyasal toplum esas alınarak analizi de; siyaset, kamu yönetimi, tarih, felsefe vb. disiplinlere vakıf olmaya bağlıdır.

Hukuk sivil toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına bağımlı bir alt sistem olarak sivil toplumun en önemli güvencesi, siyasal toplum-devletin de en önemli meşruiyet aracıdır. Hukuka dayanmayan bir siyasal toplum-devlet yapısının, tüm devlet erklerini özellikle yürütme (kamu yönetimi) ve yargı erkini sivil toplum

üzerinde baskı aracına dönüştürme ve sivil toplumu yok etme potansiyeli bulunmaktadır.

Sivil toplum, kural olarak özel ve medeni hukukun alanıdır. Zira sivil toplumu oluşturan bireyler yahut bireylerin oluşturduğu sosyal organizasyonlar arasındaki ilişkiler, özel hukuk ilişkileridir. Sivil toplumun kendi kendini yönetme yeteneğine olan güveni ne denli artarsa, devlet kurumlarına ve yasalarına olan ihtiyaç da o ölçüde azalmaktadır (Keane, 1993). Sivil toplum ve siyasal toplum, kamusal alanda kesişmektedir. Sivil toplum ve siyasal toplum arasındaki en önemli bağlantıyı sağlayan hukukun yöneldiği-yönelmesi gereken alan da sivil toplumu oluşturan unsurların faaliyetlerinin gerçekleştiği kamusal alan olmaktadır.

Toplumsal değerler, norm ve davranış kuralları, insanların davranışlarını yönlendirmesine yardımcı olduğu gibi, hukuk da sivil toplumun, bireyler üzerindeki sosyal kontrolünü sağlamasına yardımcı olur. Zaten hukuk da sosyal yaptırım kurallarından biridir. Tek farkı (pozitif hukuk açısından) yaptırımının, siyasal toplum-devlete bağlı olmasıdır. Hukuk bu şekilde diğer sosyal yaptırım kuralları, norm ve değerler gibi, sivil toplumun kendini yeniden üretmesinin en önemli yollarından birisidir. Işıktaç, hukukun adalete yönelmiş toplumsal yaşama düzeni olduğunu ifade etmektedir (Işıktaç, Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorunluluğu, 2001). Bu tanım hukukun siyasal toplumla ilişkisi dışında daha çok sosyal normatif-etik yönüne işaret etmekle birlikte hukukun esasen diğer sosyal yaptırım kuralları gibi, toplumsal yönünü ortaya koymaktadır.

Sivil toplum, özgür bireysel etkinliklerden oluşmakla birlikte toplumsal düzeni bozan sapma teşkil eden davranışları önleme ya da bastırmak için hukuka bu yüzden siyasal topluma ihtiyaç duyar. Toplum bireyelerine aktardığı sosyal norm ve değerler üzerinden kendisini yeniden üretirken, kamu düzeninin devamı ve suçların yaptırıma bağlanması gibi gereksinimler, hukuk dışındaki ahlak, din, örf ve adet, görgü kuralları ile tam olarak karşılanamaz. Çünkü (pozitif) hukuk dışındaki sosyal yaptırım kurallarının maddi yaptırım gücü bulunmamaktadır.

Pozitif hukuk, verili bir toplumsal yapıyı düzenlemeyi esas alarak o toplumun devamını, kendisini yeniden üretmesini sağlamayı amaçladığından olduğu dönemin toplumsal, ekonomik, kültürel değerlerini yansıtır. Hukuk, düzenlendiği tarihten sonra uygulanacağından bu özelliğiyle toplumu takip eder ve onun gerisindedir. Hukuktaki

değişim, toplumsal gelişim ve değişimin gerisindedir. Burada statik bir normatif yapının, dinamik bir toplumsal sürecin kendisini yeniden üretmesini sağlayabilmesi, esasında bir paradokstur. Bununla birlikte hukuk, işlevlerini tam olarak da bu özelliğiyle yani sabitliği-statikliğiyle sağlamaktadır. Hukukun sivil toplum ve bireyler (aynı zamanda siyasal toplum) açısından belirli ve öngörülebilir olma özelliği (en azından belli bir zaman kesitinde), sabit-statik olması ile sağlanabilmektedir. Hukukun çok hızlı değiştiği durumlarda kimse davranışını neye göre düzenleyeceğini bilemez. Oysa değişim ve gelişim hayatta kalmanın tek anahtarıdır. Onun için hukukun, değişimi önlemeyecek tarzda sabitlik içermesi, bu şekilde kodifiye edilmesi gerekmektedir. bu nedenle statik bir istikrar sağlayıcıdır. Bununla beraber hukukun da bağlantılı olduğu yapılarda değişikliğe yol açmadığı söylenemez. Hukuk, toplumda hukuksal konumlar oluşturarak, ekonomik düzenlemeler yaparak, ekonomik toplumdaki üretim, tüketim ve dağılım ilişkilerini etkileyebilir. Liberal hukuk felsefesinin en önemli temsilcilerinden Hayek, modern toplumlarda (düşünürün karşısında olduğu) tasarımı değişimin baş aletinin, kanun yapma faaliyeti olduğunu öne sürmektedir (Hayek, 1994).

Pozitif hukuk, sivil toplum içindeki bireysel etkileşimlere, normatif bir model ve çerçeve sunma işlevini yerine getirir. İnsanlar belirsizlik içinde yaşayamazlar. Tüm norm ve değerler ile sosyal yaptırım kuralları, insanlara belirlenmiş, verili bir alan yaratarak bireylerin davranışlarına modellik eder. Böylelikle bireyler, davranışlarını toplumun kabul edeceği (toplumsal-hukuksal) kurallara uyarlayarak, toplumsal yapının devamlılığını üretirler.

Sivil toplumun, (sivil toplum) kendi içinde oluşabilecek baskı unsurlarından da korunması gerekmektedir. Sivil toplum her zaman barış içinde bulunan bir yapı değildir. Sivil toplumda de şiddet, uyumsuzluk, sapmalar olmaktadır. Sivil toplum içinde ilişkilerin rızaya dayalı gönüllü ilişkiler olduğu esasen bir kabul ve varsayımdır. Sivil toplum içindeki bireysel farklılıklar, sosyo-ekonomik eşitsizlikler sivil toplum içindeki ilişkilerin tamamen rızaya dayalı gönüllü olmadığını, olamayacağını göstermektedir. Sivil toplum içinde (eşit seviyede olmayan) asimetrik ilişki ve etkileşimler bir hayli yer tuttuğundan, siyasal toplum, sivil toplum içindeki asimetrik ilişkilere yol açan sosyo-kültürel ve ekonomik eşitsizlikleri en aza indirmelidir, zira siyasal toplum, sivil toplumun yeniden üretilmesini sağlamak zorundadır. Sivil toplum

içinde sapmalar, uyumsuzluklar, asimetrik ilişkiler çoğalırsa sivil toplumun kendi kendini üretmesi uzun vadede mümkün olamaz. Hukuk, sivil toplum içindeki tüm hak ve ilişkileri tanımlarken herkesin eşit ve özgür olduklarını varsaymıştır oysa bu bir kurgudur.

Habermas, hukukun sivil topluma karşılık gelen yaşam dünyası ile siyasal (ve ekonomik) topluma karşılık gelen sistem dünyası arasında bir araç olduğunu öne sürmektedir. Hukukun hem ekonomi ve devletle hem de yaşam dünyasıyla iç içe olduğunu, hukukun kamusal alanda prosedüralist tartışmalarla oluştuğunu belirten Habermas, hukukun böylelikle yaşam dünyasında şekillenerek ekonomik ve siyasal sisteme aktarıldığını ifade etmektedir (Yüksel, 2002) .

Modern toplumlar, farklılık ve çoğulculuk temelinde oluştuğundan, modern toplumları kucaklayacak normların, herkesin kabul edebileceği rasyonel bir nitelikte olması gerekir. Farklılık ve çoğulculuk sivil toplum için gerekli olmakla birlikte bu özellikler birey niteliği gelişmiş insanlar ve rasyonel sivil örgütlenmeler olduğu takdirde bir anlam kazanmaktadır. Yoksa toplum birbirine rasyonel olarak bağlanmayan insan topluluğu niteliği taşır. Bu yüzden hukuk normları, (sivil) toplumun tamamını kucaklamayan tek bir siyaset, inanç yahut öznel bir görüş üzerine kurgulanamaz. İktidar için yarışan farklı siyasi hareketlerin oluşturduğu metnin hukuk sayılabilmesi için, siyaset dışı bir söylemle tanımlanması gerekir. Hukukun, sivil toplum içinde iktidar olamayan muhalefet, yahut azınlıklar dâhil tüm topluma hitap edecek şekilde olabilmesi, için rasyonel bir formda (hukuk formunda) ifade edilmesi gerekir. Bu durum normun gerisindeki siyaset ve ideolojinin gömülü olarak gizlenmesini sağlamakla birlikte hukuk da gerek oluşum gerekse uygulama yönüyle zaten siyasetten bağımsız bir olgu değildir.

4.1. Siyasal Toplum ve Hukuk

Her siyasal sistem, çevresinden aldığı girdileri, çıktıları, talepleri, kamu siyasaları haline dönüştürür. Kural yapımı (norm üretimi) de siyasa yapımıyla çakışan bir faaliyettir. Kural yapma, uygulama ve hüküm verme işlevleri birer devlet işlevidir (Kalaycıoğlu, 1984). Böylelikle hukuk, siyasal toplumun, sivil toplum ile olan etkileşim sürecinin sonucunda varlık bulan bir olgudur.

Modern pozitif hukuk, siyasal toplumun bir çıktısı olmasına rağmen, uygulamada hukukun siyaset dışı, belki de siyaset üstü kabul edilmesi bir çelişki

oluşturmaktadır. Bu kurgu, sivil toplumun tamamı için geçerli olacak şekilde var edilen hukuk normunun, bir kere var olduktan sonra siyasal toplumun çekişmelerinden uzak tutulması ve uygulanması gereksiniminden kaynaklanmış olsa da, hukukun siyaset dışı-üstü olduğu önermesinin arkasında iktidarın yeniden üretilmesini kolaylaştıran bir söyleme de dönüşmüş olduğu da kabul edilmelidir.

Habermas, sistem dünyası olarak adlandırdığı ekonomik ve siyasi yapının, sivil topluma ait yaşam dünyasından farklı olarak rasyonel eylem temelli işlediğini öne sürmektedir (Habermas J. , 2001).

Sivil toplum, varlığını sürdürebilmek ve geliştirebilmek için geleceği öngörme ve hukuki belirliliğe ihtiyaç duymaktadır. Hukukun norm olarak anlaşılması ve uygulanması, birörnek (yeknesak) uygulanmasını gerektirmektedir. Bu niteliklere sahip olmayan, yani hukuk devleti olarak yapılanmamış bir siyasal toplumun elinde hukuk, sivil toplum üzerinde keyfilik ve baskı aracı olarak kullanılabilme potansiyelini taşımaktadır. Hukuk devleti olmayan bir siyasal toplum gölgesinde sivil toplum; geleceğin belirsizliğinden dolayı, özgür bireyler ve sosyal gruplar geliştiremeyeceğinden, ayrıca ekonomik toplum da belirsizlik altında kısa dönemli faaliyetlere yöneleceğinden (Çaha, 2016), bu durumdaki bir toplum, sivil toplum olarak tanımlanamaz.

Siyasal toplum, sivil toplum bünyesinde meşru zor kullanma tekeline sahiptir. Zor kullanma yetkisi bir iktidar meselesi olduğundan, iktidarın kullanılışı ve sınırlarının çizilmesi çok önemlidir. İktidar hem kendi içinde hem de adalet, insan hakları ve sivil toplumla sınırlanmazsa kuruluş amacının dışına çıkma ihtimali vardır.

Siyasi iktidara karşı bireylerin korunması ancak hukuk sayesinde mümkün olabilir. Hukuk sadece yönetimin bir aracı olmanın dışında, yeni kurallar yaratma süreciyle iktidarın sınırlarını da gösterir (Jorgensen, 2001).

Yasama meclislerinin oluşumu ve işleyişindeki demokratik sorunlar ayrık tutulursa parlamentolar-meclisler, sivil toplumun siyasal toplumdaki karşılığıdır. Böylelikle yasa düzeyinde hukuk normlarının teorik düzeyde sivil toplum (içinden çıkan siyasal toplum) tarafından çıkarıldığı kabul edilebilir.

Siyasal toplum içinde yer alan bir diğer erk olan yürütmenin de siyasal tercihleri olması kabul edilebilir olmakla birlikte, bu erkin de hukukla sınırlanması gerekmektedir. Yasa düzeyindeki hukuk normunun altındaki normlar (Kararname,

tüzük, yönetmelik, genelge v.b.) yürütme tarafından yürürlüğe konulurlar. Bu anlamda yürütme bünyesinde yer alan kamu yönetimi ve bürokrasi, merkezi ve yerel yönetim ile silahlı güvenlik unsurları yönetime bağlı olarak sivil toplumu ilgilendiren tüm faaliyetlerinde hukukla sınırlanmak durumundadır. Hukukla sınırlanmayan bir yürütme erkini, sivil toplumun kontrol etmesi mümkün değildir.

Siyasal toplum içinde yer alan bir diğer erk, yargı erkidir. Yargı erkinin temel işlevi, sivil toplumda oluşan uyuşmazlıkları, hukuk normlarını esas alarak adil bir şekilde çözmek, yasama organı tarafından şiddet ve suç olarak tanımlanan davranışların (sivil-siyasal) toplumda işlenmesi halinde bunlara (yine yasama organı tarafından öngörülmiş) uygun yaptırımını belirlemektir. Yargı erki siyasal toplum bünyesindeki yahut siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki uyuşmazlıkları da aynı şekilde önceden belirlenmiş hukuk normları ile adil bir şekilde çözmekle yükümlüdür.

4.2. Hukuk Devleti ve Hukuk

Siyasal toplum, hukuk normlarını sivil toplum adına ve sivil toplum için oluştururken, siyasal toplumun hak ve yetkileri ile sınırları da aynı şekilde hukuk normları ile belirlenir ki bu durum hukuk devleti anlamına gelmektedir. Hukuku var eden sivil toplum, bu işlevini siyasal toplum üzerinden gerçekleştirmektedir. Hukuk, sivil toplumla, siyasal toplum arasındaki en önemli bağlardan birini oluşturmaktadır. Siyasal toplumun sivil topluma baskı kurmaması için düşünülen kuvvetler ayrılığı dahi ancak hukuksal bir norma bağlanarak uygulanabilir. Modern devlet şiddet (zor kullanma) tekeline sahip olmak için hukuku kullanır. Şiddetin (sivil toplum içindeki) bireysel kullanımları da hukuk normları ile engellenir (Gülenç, 2010).

Siyasal toplumun hukuka bağlı tutulması, siyasal toplumun, sivil toplum ve bireyler üzerindeki hak ve yetkilerinin-sınırlarının sivil toplum ve bireyler tarafından bilinmesini sağlar. Bu durum, bireyler ve sivil toplum unsurlarının eylemlerinin sonuçlarını öngörmesini sağladığından sivil toplumun ihtiyacı olan güvenliği sağlar. Sivil toplumla bağı olan bir hukuk sistemine bağlı olmayan siyasal toplum yapısı, keyfiliklere açıktır.

Sivil toplumun varlığı için devlet bir hukuk devleti olmalı ve iktidar sınırlandırılmalıdır. Devlet sivil toplum bünyesinde gerçekleşecek etkinlikler, çatışma ve rekabette taraf olmamalı, önleyici ve düzenleyici tedbirler almalıdır. Siyasal toplum/devletin öngörülen işlevlerini yerine getirebilmesi için, rasyonel biçimde

yapılanması gerekir. Rasyonel yapılanma ise hukuk devletini gerekli kılar (Çaha, 2016). Pozitif hukuk siyasal toplumun çıktısı olduğuna göre siyasal toplum, hukuktan ayrı düşünülemez. Bir devlet kendi koyduğu kurallarla kendisini de bağladığı, sınırladığı takdirde hukuk devletine dönüşür. Devlet adıyla simgelenen siyasal alan, doğuşunu hukuka, iktidarın hukuksallaşmış olmasına borçludur (Yükselbaba, 2008).

Diğer taraftan hukuk ile iktidar arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. İktidar, eşitsiz ilişkiler içinde iradi ve fiili olarak sonuç yaratma etkinliği olup, devlet ve benzeri makro yapılardan en alt düzeyde toplumsal ilişkilere kadar her alanda var olmakla hem iktidar ilişkilerinin bir yansıması ve ifadesi hem de iktidar ilişkilerini biçimlendiren ve düzenleyen bir mekanizmadır (Işıktaç & Koloş, Hukuk Sosyolojisi, 2015).

Siyasal toplumun çıktısı olan pozitif hukuk, aynı zamanda siyasal toplumu da (hükümet ve yönetim organlarını) yasal bir zemine kavuşturmaktadır. Hukuk, böylelikle siyasal sistemin bir çıktısı iken, öte yandan kendisine varlık kazandıran siyasal toplumun meşruiyetini de sağlayarak adeta sistemsal bir döngü, geri beslemeyle, siyasal sistemin kendi kendini yeniden üretmesini ve meşruiyetini de temin etmektedir.

Habermas'a göre kamuoyu, sosyal devlet ilkesine dayanan demokratik toplumlarda, anayasa normlarının, anayasal gerçeklikle ilişkilerinde (kamu hukuku ve siyaset bilimine) kullanılan kurgusal bir kavramdır. Bu yüzden kamusal topluluğun davranışlarında gerçek bir nicelik olarak teşhis edilemezler. Sosyal devletin anayasal kurumları, işleyen bir kamuoyunu hesaba katmak zorundadır. Modern devletin halk egemenliğine dayanması ve meşruluğu, kamuoyu üzerinden anlaşılır (Habermas J. , 2018).

Hukuk devleti, hukukun tutarlı uygulanışı için gerekli bir ilke olmasının yanında siyasi meşruluğu hukukilik ölçütüne bağlamanın da anahtarıdır. Böylelikle hukuka ait olması gereken nitelikler, hukuk devletine ait olarak da nitelendirilebilir olmaktadır. Bunlar arasında hukuk kurallarının genelliği, formelliği, açıklığı ve öngörülebilirliği (hesaplanılabilirlik) belirtilebilir (Özcan, 2017).

Radbruch, hukukun, hukuk güvenliği, amaçsallık ve adalet değeri içermediği takdirde hukuk sayılamayacağını, aralarındaki sıralamada önceliğin adalette olduğunu, kamu yararına hizmet anlamındaki amaçsallığın ise en son sırada aranması gerektiğini

öne sürmektedir. Bunun dışında Radbruch, hukukun halka faydalı olan herhangi bir şey olmadığını, halka faydalı olan şeyin hukukun bizatihi hukuki güvenlik yaratması ve adalete yönelme çabası olduğunu, hukuk devletinin hem adalet hem de hukuk güvenliğini sağlamak zorunda olduğunu, hukuk devletinin insanlar için nefes alma kadar önemli olduğunu ve ancak demokrasinin böyle bir hukuk devletini teminat altına alabileceğini ifade etmiştir (Radbruch, 2015).

5. Hukukun Meşruiyet Alanı Olarak Sivil Toplum

Hukuk normunun meşruiyetinin dayanağı sivil toplumdur. Nihayetinde toplumsal kurum, kavram ve değerler, meşruiyetlerini bağlı oldukları toplumun rızası ve onayından alırlar. Bir toplumun meşru kabul etmediği bir hususun, (o toplumu oluşturan norm ve değerler değişmediği sürece) o toplumda uzun vadede hayat bulması oldukça zordur. Bununla birlikte toplumsal meşruiyetin sağlanıp sağlanmadığı yahut ne ölçüde sağlandığı hususunun tespiti de ayrı bir sorundur. Bu anlamda toplumsal meşruiyetin genel olarak toplumun temel norm ve değerlerine aykırı olmayan anlamında kabul edilmesi, daha pratik bir açıklama tarzı olarak görülmektedir.

Pozitivist hukuk anlayışı, hukuk normunun meşruiyeti için şekli prosedüre uygun çıkarılmasını yeterli görmekle birlikte, hukuk salt kurallara indirgenemeyeceğinden; hukukun bağlı olması gereken insan hakları, adalet gibi ilkelere uygun olup olmadığının değerlendirilmesi esas olarak sivil toplum bünyesinde gerçekleşir. Toplumsal değerlendirme olumlu olduğu takdirde hukuk normunun toplumsal meşruiyeti sağlanmış sayılır.

Hukuk gibi normatif düzenlemeler toplumsal-siyasal bir sistemin kabulü, tercihiyle var olduğundan hukuk, bireylerin, toplumun, siyasal sistemin menfaatleri-tercihleri üzerinde kurulu bir olgudur. Bu yönüyle hukuk, göreceli bir meşruiyet ve anlam dünyası içinde hayat bulmaktadır. Bu anlamda meşruiyet, pozitif hukuka uygun olmanın ötesinde, pozitif hukukun da arkasındaki ahlaki ve toplumsal meşruiyet alanıyla ilgilidir. Siyasal iktidarın ve hukukun meşruluğu, (sivil) toplum unsurları ya da en azından bunların çoğunluğu tarafından meşru kabul edilmesini ve sivil toplum unsurlarının kendilerini, iktidar ve hukukun kaynağı olduğunu benimsenmelerini gerektirir. Meşruluğu konusunda görüş birliği olamayan iktidar, zor kullanma tekeli

sayesinde iktidar olmaktan çıkarak güce dönüşür ve ancak kendisine boyun eğilmesini sağlayabildiği sürece varlığını sürdürür (Duverger, 2004).

Pozitif ve yürürlükte olan normların gerçek anlamda “hukuk” olarak nitelendirilebilmesi için, onun içerik olarak meşru ve evrensel kabul edilen hukuk değerlerine uygun olması, özelde ise topluma ait diğer normlara-değerlere uygun olması gerekir. Hukuk, toplumsal normlardan değerlerden tümüyle özerk ya da bağımsız yapıda olamaz ve hakiki içeriklerini, objektif etik değerlerden almak durumundadırlar (Gürbüz, 2016).

Hukuku, devletin koyduğu kurallar olarak gören pozitivist hukuk anlayışı, kanun devletine karşılık gelmektedir. Kanun devleti, siyasal iktidarın meşruluk kaynağı olan hukuku, etik kurallar ile insan hakları bağlamından kopartarak yasaya indirgemektedir (Arslan, 2000). Oysa siyasal iktidarın da hukukun da meşruluk kaynağı, sivil toplum, insan hakları ve adalet gibi ilkelere dayanır.

Toplumsal gerçeklikten kopuk bir hukuk normunun, toplumsal meşruiyetinin bulunmadığı kabul edilmelidir. Zira hukuk topluma dayatılan bir kurallar dizgesi olmayıp, hukukun hem norm hem de uygulama boyutunda toplumsal gerçekliğe uygun olması ve toplumun gereksinimlerini karşılaması gerekmektedir (Gürbüz, 2013).

Hukuk, sosyal bir paradigma olarak, kendisinin kabul edildiği kurumlar, normlar, değerler ve anlayışlar sistemi içinde anlam kazanmaktadır. Sonuç olarak hukuk, ikili yapısıyla, kendisinin kabul edildiği bir kültürel yapı içinde geçerlilik-meşruiyet kazanır ve kendisini geçerli kabul eden yapılara da reflektif olarak meşruiyet kazandırır.

6. Hukukun Düzenleme Alanı Olarak Sivil Toplum

Hukuk özü itibariyle insan davranışlarına yönelik olduğundan ve insanlar da (sivil) toplum içinde ilişki ve etkileşimde var olduklarından, hukukun esas düzenleme alanı sivil toplumdur. Bununla beraber hukuk devleti anlayışı çerçevesinde siyasal toplum da (pozitif) hukukun düzenleme alanını oluşturur. Hukuk böylelikle siyasal topluma (zor kullanma tekeli de içeren) sivil topluma yönelik düzenleme yetkisi vermekte, öte yandan da siyasal toplumun zor kullanma yetkesini de sınırlamaktadır.

Zor kullanma yetkisi, meşru olarak sadece siyasal toplumun tekeline verildiği için hukuk, sivil toplumu oluşturan unsurların birbirlerine karşı ve sivil-siyasal

topluma yönelik zor-şiddet kullanımlarını önlemek ve yaptırıma bağlamak için de kullanılır. Sivil toplum özgür, iradi ilişkilerin ve etkileşimlerin faaliyet alanı sayılsa da, ilişkiler her zaman iradi ve gönüllü kurulmamakta ve sonuçlanmamakta, sivil toplumu aksatan birçok olay her gün, her an gerçekleşmektedir.

Sivil toplum içinde en olumsuz durum, insanların birbirlerinin yaşam haklarına müdahale etmeleridir. Bunun dışında özel hukukun düzenleme alanına giren bireysel ilişkiler ve ekonomik faaliyetler, özel ilişkilerin kurulmasına yol açan iradeye uygun sonuçlanmayabilmektedir. Yani sosyal ve ekonomik olaylar-ilişkiler, bu ilişkilerin taraflarının başlangıçta öngördüğü şekilde sonuçlanmadığı takdirde, siyasal toplumun-devletin hukuk normlarıyla müdahalesi kaçınılmazdır. Her türlü olumsuz durumda sivil toplum, bunları düzenleyecek, düzelterek kurallara ihtiyaç duyar. Sivil toplum kaynaklı sosyal yaptırım kuralları bozulan düzeni onarmada yeterli olamayacağından hukuk, maddi yaptırım içeren yönüyle, sivil toplum ile siyasal toplumu birbirine bağlayan en önemli sosyal kurumlardan birini oluşturmaktadır. Zaten toplum sözleşmesi kuramının öncülerinden John Locke'un düşüncesinde siyasal toplum oluşturulurken devlete aktarılan esas yetki, bireyler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde bireylerin kendi kendilerinin yargıcı olmalarının önlenmesine yönelik yargısal yetkililerdir (Locke, 2019).

(Pozitif) hukukun toplumsal ilişkileri düzene sokma işlevinin dışında esasen siyasal topluma meşruiyet kazandırdığı, bunun da iktidara yaradığı, böylelikle iktidarın, yasallık adı altında muhatabı olan sivil toplum ve bireyleri itaat eden özne konumuna indirgediğini iddia eden Foucault gibi düşünürler bulunmaktadır (Koloş, 2015). Bu görüşlerde doğruluk payı olsa da, iktidarın tarih içindeki teolojik, karizmatik ve geleneksel meşruiyet sağlama araçlarından sonra rasyonel bir meşruiyet kavramıyla hukuksallık zemininde ifade edilebilmesi, önemli bir aşama sayılmalıdır. Nihayetinde hukuk, toplumun tamamı için, toplumun bir uzantısı olan siyasal toplum-devlet tarafından pozitif hukuk metni şeklinde ifade edilmektedir. Hukuk eğer bir zorunluluksa, bunu bir şekilde ifade edecek organ da bulunacaktır. Bu organın sivil toplumun bünyesinden çıkan, sivil toplumun uzantısı olan bir organ-kurum olması (siyasal toplum) ve bu organın hukuku oluşturmanın dışında iktidar için yarışan bireyler ve gruplardan (siyasal partilerden) oluşması, siyasi kararlar da alabilmesi meşru kabul edilmek durumundadır. Siyasal bir organın çıktısı olan hukukun,

düşünümsel olarak kendisini oluşturan organı-kurumu meşru kılması kaçınılmaz görülmektedir. Bu nedenle hukuk, iktidar ilişkilerini gizlemeye yarsa da, hukukun yerine alternatif bulunmadığı sürece bunun böyle kabul edilmesi, zorunlu görülmektedir.

Hukukun sivil toplum ve siyasal toplum tarafından aynı şekilde algılanması ve kabul edilmesi hukukun kültürel boyutudur. Kültür, hukukun oluşumu kadar uygulanmasında da sivil toplum-siyasal toplum arasındaki simgesel bağı oluşturur. Böylelikle kaynağı sivil toplum olarak kabul edilen ve siyasal toplum bünyesinde pozitif bir varlık kazanan hukuk, sivil ve siyasal toplumda baskın olan hegemonik kültürün kabulleri doğrultusunda anlaşılacak ve uygulanacak durumundadır. Bununla beraber demokratik bir toplum ve devlet yapısı, çoğunluğun hükmetmesi olmayıp, azınlıkların haklarının ve tercihlerinin de korunmasını gerektirdiğinden bunun gerçekleştirilmesi için dahi hukukun koruyucu işlevine ihtiyaç bulunmaktadır.

Hukuk normları Timacheff'in deyimiyle etik normlar ve teknik normlar olarak iki başlık altında incelenebilir. Bu norm ayrımı, normların yönelmiş oldukları temel gaye ve işlev farklılığında bulunabilir. Etik kurallar izlenmesi gereken amaçların neler olduğunu belirlerken, teknik kurallar belirli bir amaca ulaşmak için yapılması zorunlu hususları içermektedir. Bu özellikleriyle etik kurallar zamana bağlı olmayıp, her olay için geçerli, hukukun yaşamsal ve değişmez temel ögesini oluşturduğundan tüm sivil toplumu kucaklayacak nitelikteki normlar ancak ve ancak bu nitelikteki hukuk normlarıdır. Bu nitelikteki etik-temel normların uygulanmasına yönelik teknik normlar ise her toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları altında biçimlenir (Gürbüz, 2013). İşte gerek etik normlar, gerekse etik normlara dayanan teknik normlar; insanın temel doğasını, haklarını, gereksinimlerini, sivil toplumun ve bağlantılı ekonomik toplumun gerçeklerini nazara almak durumundadır.

6.1. İnsan Hakları ve Hukuk

Sivil ve siyasal toplumun kesişme bölgesinde yer alan hukukun hedefi sivil toplum ve sivil toplumun asli unsuru birey olmalıdır. Bireyi öncelik olarak almayan bir hukuk sisteminin, bireylerden oluşan sivil toplumu düzenlemesi de sorunludur.

İnsan hakları, bireylerin dâhil oldukları siyasal toplumlardan, ulus devletlerden, bireyin ait olduğu kimlikten bağımsız olarak sahip olduğu her zaman ve yerde geçerli nitelikte olan haklardır. Bununla birlikte bir kısım haklar ise ancak sivil

ve siyasal toplum bünyesinde anlaşılabilir. Toplum ve devletten ayrı düşünülemeyen haklar, sivil ve siyasal toplumun ulaştığı seviye ve sahip olduğu imkânlarla bağımlıdır.

Sivil toplumun ve uzantısı siyasal toplumun temel birimi birey-insandır. Sivil toplum üzerinden siyasal toplumu gerçekleştiren ve pozitif hukukun kaynağı ve hedefi de esasında birey-insandır. Hukuk, insan ve toplum için var olduğundan insan hakları hukuktan önce gelir. Yani insan haklarını, hukuk ihdas etmez. İnsan hakları hukuku biçimlendirir ve sınırlarını belirler. İnsanın onur sahibi bir varlık olmasına uygun bir hukuk sistemi, hukuk normlarının insan haklarına uygun olarak türetilmesini gerektirir (Uygur, 2014).

Bu anlamda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Batıda gelişen sivil toplum-siyasal toplum kavramlarının ulaştığı en son seviye olarak görülmektedir. Sivil toplum-siyasal toplum kavramsallaştırmaları ile eşzamanlı gelişen insan hakları kavramı, AİHS ile uluslararası hukuka ait bir metinde varlık bulmuştur. AİHS, sivil toplum-siyasal toplum ekseninde insanların-bireylerin haklarını tanımlayarak, siyasal toplum-devlete, bunları koruma ve sağlama yükümlülükleri yüklemiştir.

AİHS'ye göre birey, sivil ve siyasal toplumun merkezinde yer almakta, sivil-siyasal toplumun ve hukuk normlarının sınırını, insan hakları ve bireysel alan belirlemektedir. Nitekim Kuçuradi, insan haklarının hukuk olmadığını, insanın değeri bilgisinden türetilen insan haklarının türetildiği normlar-öncüller olduğunu öne sürmektedir (Kuçuradi, 2003). Bu bakış açısı, insan haklarını hukuka önceleyen ve hukukun kaynağı olarak insan değerini ve haklarını kabul eden önemli ve gerekli bir yaklaşım olup, hukukun anlaşılmasında, hukuk dışı alanların hayati öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bireylerin yani insanların, insan olmaktan kaynaklanan biyolojik, psikolojik, toplumsal, kültürel v.b. ihtiyaçları insanların hakkı olup, bu hakların siyasal toplum-devlet ile bir nedensellik ilişkisi zayıftır. İnsanların yaşama, düşünme, düşüncesini ifade etme, inanç, iletişim, ulaşım, barınma, evlenme gibi hakları, siyasal toplum-devletten öncedir. Siyasal toplum ancak sivil toplum için gerekli olduğu takdirde bireylerin haklarını yok etmeyecek tarzda hukukla sınırlar getirebilir. Pozitif hukuk, önceliğin insan hakları olduğu kabul edilerek ihdas olunmak zorundadır.

6.2. Hukuk ve Ekonomi

Sivil toplum bünyesindeki etkinlikler; rekabete dayalı, bireysel haz ve menfaatleri maksimize etme üzerine kurulmuştur. Ekonomik faaliyetler de aynı nitelikte olup, bu etkinliklerin alanı piyasa ve pazar kavramları ile ifade edilmektedir. Gerek sivil toplum, gerekse ekonomik toplum (Pazar-piyasa) düzenleme ve yaptırım gerektiren durumlarda siyasal topluma ihtiyaç duyar. İşte sivil toplumun (aynı zamanda pazar-piyanın) ihtiyacı olan yaptırım ve düzenleme, ancak (pozitif) hukuk normu ile sağlanabilir.

Kamusal alan içinde en önemli faaliyetlerden birisini ekonomik faaliyetler oluşturmaktadır. Hatta temel insan hakları arasında sayılan mülkiyet hakkı, ekonomik bir içerik taşıdığından insan hakları ve ekonomik yaşam, sivil toplum-ekonomik toplum birbiriyle iç içe geçmiştir denilebilir. Ekonomik nitelikteki kararların, piyasa içinde fiyat mekanizması aracılığıyla belirlenmesini esas alan anlayış doğrultusunda en azından üretilen nihai mal ve hizmetlerin tüketimi, sivil toplum içinde gerçekleştiğinden ekonomi, sivil toplumdaki bağımsız değildir.

Fiyat mekanizması, ekonomik aktörlere yolladığı sinyallerle bireyler ve ekonomik örgütlerin (bu sinyalleri algılamaları ölçüsünde) verdiği kararları-tercihlerini etkilemektedir. Klasik Liberal piyasa ekonomisi anlayışı, piyasada oluşan dengesizlik ve dalgalanmaların, siyasal toplumun-devletin ekonomik sisteme müdahale etmemesi halinde piyanın kendi içsel dinamikleri ile zaman içinde yeniden denge haline geleceğini, öngörmektedir. Bununla birlikte, özellikle 1929 Buhranı sonrasında ekonomideki sarsıntı ve bozulan dengeler, zaman içinde kendi kendine dengeye ulaşmamıştır. Keynes, siyasal toplum-devlet tarafından sivil toplum içinde bozulan ekonomik dengelerin düzelmesi için piyasaya talebi arttırıcı yönde (efektif talep) müdahale edilmesi halinde dengenin kurulacağını öne sürerek, klasik ekonomik görüşten ayrılmış, öngörüsünün tutması sonucu kapitalist ekonomik sistemin krizi de atlatılmıştır (Keynes, 1969)

Sivil toplum içinde (ya da onunla bağlantılı) en önemli faaliyet alanı olan ekonomik faaliyetlerin, kendi kendine denge haline ulaşamaması halinde, siyasal toplum-devletin (hukuk ile) müdahalesi kaçınılmaz görülmektedir. Bunun temel nedeni, sivil toplumun (dolayısıyla ekonomik toplumun) bir bütün olarak kişisel menfaatlerini maksimize etmek isteyen bireylerin-örgütlerin faaliyet alanı olmasıdır.

Herkesin kendi menfaati peşinde koşması halinde bunun bir bütün olarak sivil toplumun menfaatine olacağı varsayımı burada ispatlanamamaktadır.

Hukuk normlarının, düzenlediği-düzenlemek istediği alanı, toplumsal ve reel gerçekliği nazara alarak tam ve gerçekçi tarzda düzenlemesi gerektiği ilkesi, tam olarak burada devreye girmektedir. Hukuk normu, toplumsal, sosyo-ekonomik-kültürel gerçekler nazara alınmadan ihdas edilirse, hukuk (normu) ile toplumsal-reel gerçeklikler arasında bir açıklık oluşmaktadır. Bu durum, hukukun (normu) toplumsal meşruiyetini bile sorgular hale getirebilmektedir.

5. Sonuç

Hukuk esasen toplum içinde, toplum için var olur. Sosyolojik olarak sivil toplumda, pozitif hukuk açısından ise siyasal toplumda oluşan hukuk, öz olarak bir sivil ve siyasal toplum konusudur. Hukukta bir sorun varsa, sivil ve siyasal bir toplumda da bir sorun var demektir. Sivil toplum ve siyasal toplum, tam olarak anlaşılamazsa hukuk da tam anlamıyla anlaşılabilir.

Sivil toplum ve siyasal toplum ile hukuk arasındaki ilişki karşılıklıdır. Sivil ve siyasal toplum, hukuka hayat verirken, hukuk da sivil toplumun güvencesini, siyasal toplumun da meşruiyetini sağlar. Sivil toplum ve siyasal toplum tam olarak oluşmamışsa, hukuk ve hukuk devleti kavramları, demokratik toplumlardaki işlevini yerine getiremez. Zira hukuk, toplumsal yapının bir yansımasıdır. Toplumsal yapı ise o toplumun sivil, siyasal ve ekonomik toplumsal özellikleriyle bağlantılıdır. Hukukun anlaşılabilmesi, sivil ve siyasal toplum kavramlarının anlaşılmasını ve analizini gerektirmektedir.

Bu yönüyle hukuk, kültürün alt kümesini oluşturmaktadır. Hukuk normunun oluşumu dahil, uygulamasını da içeren hukuk, esasında bir teamül, anlaşılma ve hukuka muhatap tüm birimlerde aynı şekilde benimsenme gerektiren kültürel bir formdur. Bu yüzden ki yazılı bir anayasası olmayan İngiltere'nin siyasal ve hukuksal sistemi, istikrarlı bir şekilde işlemekte, en ayrıntılı ve uzun yazılı anayasalardan birine sahip ülkemizde ise hem siyasi yapı hem de hukuk sistemi istenileni vermemekte, sürekli reform paketlerine ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak hukuk probleminin çözümü, öncelikli olarak sivil toplum ve bireyden geçmektedir. Hukukun gelişmesi, her şeyden önce sivil toplum ve birey anlayışının gelişmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

<https://worldjusticeproject.org>.

AKAL, C. B. (2017). *Hukuk Nedir?* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

ARSLAN, Z. (2000, Kasım). Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*(13), 65-85.

BENTHAM, J. (2017, Haziran). Önsöz. *Yasamanın İlkeleri*. (B. Asal, Çev.) İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

COHEN, L. J., & Arato, A. (2013). *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*. İstanbul: Efil Yayınevi.

ÇAHA, Ö. (2016). *Sivil Toplum ve Devlet*. Ankara: Orion Yayınevi.

DOĞAN, İ. (2015). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. Ankara: Astana Yayıncılık.

DUVERGER, M. (2004). *Siyaset Sosyolojisi*. (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

ERDOĞAN, M. (1998). *Liberal Toplum Libaral Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

GIDDENS, A. (2005). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.

GÜLENÇ, K. (2010). Hukuk ve Şiddetin Hayaletimsi Birlikteliğinin Benjaminci Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme. *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi* (Cilt 20, s. 59-67). içinde İstanbul: İstanbul Barosu.

GÜRBÜZ, A. (2013). *Hukuk ve Meşruluk*. İstanbul: Beta Yayınları.

GÜRBÜZ, A. (2016). Hukuksal Muhakemenin Temel Paradigması Olarak Evrensel Hukuk Değerleri ve İlkeleri Nasıl İşlevselleştirilebilir. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*(7), 609-619.

GÜRİZ, A. (2000). *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

HABERMAS, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı C.II. İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*. (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- HABERMAS, J. (2018). *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*. (M. S. T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- HAYEK, F. A. (1994). *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*. (A. Yayla, Çev.) Ankara: T. İş Bankası Yayınları.
- HEPER, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- İNCEOĞLU, M. (2010). *Tutum Algı İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- İŞIKTAÇ, Y. (2001). Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorunluluğu. *Vecdi Aral'a Armağan* (s. 127-132). içinde Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- İŞIKTAÇ, Y., & Koloş, U. (2015). *Hukuk Sosyolojisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- JORGENSEN, S. (2001). *Hukuk ve Toplum*. (Ü. Yükselbaba, Çev.) İstanbul: Donkişot Yayınları.
- KALAYCIOĞLU, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Bilim*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- KEANE, J. (1993). *Sivil Toplum ve Devlet*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KEYNES, J. M. (1969). *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*. (A. Baltacıgil, Çev.) İstanbul.
- KILIÇ, M. (2016). Normatif Olgu- Bireysel Hak ve Özgürlükler İlişkisinin Felsefi Bağlamı. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*(27), 221-230.
- KOLOŞ, U. (2015). *Foucault İktidar ve Hukuk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KUÇURADİ, I. (2003). Etik İlkeler ve Hukuk. (H. Ökçesiz, Dü.) *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi*(8), 7-10.
- LOCKE, J. (2019). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Serbest Kitaplar.
- ÖZBUDUN, E. (2014). *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZCAN, M. T. (2017). *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- ÖZKALP, E. (2013). *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

- RADBRUCH, G. (2015). Yasal Haksızlık ve Yasaüstü Hukuk. S. H. Metin içinde, *Ceza Hukuku Felesefesine Katkı: Radbruch Formülü* (s. 75-101). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- SARIBAY, A. Y. (2003, Ocak-Şubat-Mart). Sivil Toplum: Universitas mı, Societas mı? *Sivil Toplum*(1), 15-19.
- SCHMITT, C. (2016). *Kanunilik ve Meşruiyet*. (M. C. Ozansü, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- SHİLS, E. (2002). Merkez ve Çevre. *Türkiye Günlüğü*, 70.
- TAMER, M. (2010). Tarihsel Süreçte Sivil Toplum. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 91-92.
- TEZİÇ, E. (2012). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- TÜRKÖZER, B. G. (2001). Gurvitch'de Sosyal Hukuk Düşüncesi. *Vecdi Aral'a Armağan* (s. 276-299). içinde Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- UYGUR, G. (2014). Ioanna Kuçuradi'nin Görüşlerinden Hareketle Hukuk Normlarının Türetilmesindeki Temel Problem: Etik mi? Ahlak mı? G. U. Betül Çotuksöken (Dü.) içinde, *Çağın Olayları Arasında* (s. 161-172). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- YÜKSELBABA, Ü. (2008). *Habermas'ta Kamusal Alan Özel Alan Ayrımı*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YÜKSEL, M. (2002). *Modernite Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

YOLSUZLUĞUN ÖNLENMESİNDE ETKİLİ BİR ARAÇ: İHBARCILIK

Doç. Dr. Mustafa Lütfi ŞEN

Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
msen@sakarya.edu.tr

Özet

Kamu kesiminde yolsuzluğu önlemek amacıyla bir çok denetim yöntemi bulunmaktadır. Ancak bunların hiç birisi gizli olarak gerçekleştirilen yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında tam olarak etkili olamamaktadır. Denetimler sonradan yapıldığı için de kamu kaynaklarının israf olmasının önüne geçememektedir. Bu çalışmanın amacı, kamu kesiminde yolsuzluk yapacakların caydırılması ve yapılmış olan yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında etkili bir araç olan ihbarcılık kurumunu yönetsel etik yaklaşımı çerçevesinde ele almaktır. Bu bağlamda çalışmada ihbarcılık konusu kavramsal düzeyde ele alınmış, ülkemizde ihbarcılığa ilişkin düzenlemeler ile iç denetim ve ihbarcılık ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Yönetim Etiği, İhbarcılık, İhbarcı

AN EFFECTIVE TOOL IN PREVENTING CORRUPTION: WHISTLEBLOWING

Abstract

There are many control methods in order to prevent corruption in the public sector. However, none of these can be fully effective in revealing the corruption committed in secret. Since the inspections are carried out afterwards, it cannot prevent the waste of public resources. The aim of this study is to discuss the whistleblowing institution, which is an effective tool in deterring those who will commit corruption in the public sector and revealing the corruption, within the framework of administrative ethics approach. In this context, the subject of whistleblowing is discussed at a conceptual level, the regulations of whistleblowing in Turkey are examined and the relations between internal control and whistleblowing are revealed.

Key Words: Corruption, Administrative Ethics, Whistleblowing, Whistleblower

1. GİRİŞ

Günümüzde çeşitli nedenlerle giderek büyüyen devlet, üstlendiği kamu hizmetlerini, kamu yönetimi denilen bürokratik aygıt vasıtasıyla yerine getirmektedir. Devletin büyümesi ve yükünün artması, bürokratik mekanizmanın da büyümesine ve hantallaşmasına neden olmuştur. Kamu bürokrasilerinin büyümesi ve hantallaşması,

verimlilik ve etkinlik gibi değerlerden uzak olarak işlemesi bir çok olumsuz sonuca yol açmaktadır. Bu olumsuzlukların en önemlilerinden birisi de yozlaşma olgusudur. Kamu bürokrasileri, nitelikleri gereği yozlaşma eğilimi ya da potansiyeli içeren mekanizmalardır. Bürokratik örgütlenmenin var olduğu her yerde, yozlaşma ve yolsuzluk olgusu az ya da çok mutlaka vardır.

Yolsuzluğun en olumsuz sonuçlarından birisi, kamu hizmetleri için tahsis edilen kamu kaynaklarının israf olmasıdır. Bu nedenle hemen hemen bütün ülkeler yolsuzlukla mücadele stratejileri geliştirmekte, farklı bir çok denetim mekanizmasını hayata geçirmektedirler. Ancak yolsuzluğun gizlilik içerisinde yürütülmesi ve “minareyi çalan kılıfını hazırlar” atasözünde vurgulandığı üzere, yolsuzluk yapmayı planlayanların mevcut denetim yöntemlerini göz önünde bulundurarak gerekli önlemleri almaları nedeniyle söz konusu yöntemler yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında yetersiz kalmaktadır.

Mevcut denetim yöntemlerinin bir diğer eksikliği, nitelikleri gereği yolsuzluk olayı gerçekleştiikten sonra devreye girmeleridir. Bu durumda denetim yöntem(leri)i başarılı olsa ve bir süre sonra yolsuzluk ortaya çıkarılsa bile, çoğu zaman israf olan kamu kaynaklarının geri kazanılması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle 1980’li yıllardan itibaren dünyada alternatif bir denetim yöntemi olarak “yönetmel etik” (administrative ethics) giderek önem kazanmaktadır. Çünkü etik, diğer denetim mekanizmalarından farklı olarak, yolsuzlukları gerçekleşmeden önleme amacı taşımaktadır.

Yönetmel etik yaklaşımına göre (Şen, 1998) etiğe dayalı bir yönetim sisteminde, etik ilke ve standartların belirlenmesi, ulusal bir etik kurumunun oluşturulması, etiğe dayalı bir kurum kültürünün tesis edilmesi, etik eğitimlerinin yaygınlaştırılması, etiğe dayalı karar verme modellerinin geliştirilmesi gibi unsurların yanında, kurum içerisinde ahlak dışı davranışta bulunanların ortaya çıkarılması da son derece önemlidir. İhbarcılık (whistleblowing) olarak kavramlaştırılan bu mekanizma, kamu görevlilerini etik ilkelere uygun davranmaya yönelten bir dış denetim aracıdır.

Kurum içerisindeki görevliler, kamu kurumundaki ahlak dışı uygulamaları, savurganlığı ve görevi kötüye kullanmayı dışarıdakilere nazaran daha iyi bilmektedir (Sayğan ve Bedük, 2013: 3, 6). Bu nedenle, ancak kurum içerisindeki ahlaklı kamu görevlilerinin, ahlak dışı uygulamalarda ve yolsuz davranışlarda bulunanları ihbar etmeleri suretiyle söz konusu olaylar kolaylıkla açığa çıkarılabilir (Şen, 1998: 138).

Son yıllarda büyük şirketlerde ortaya çıkan skandallar sonrasında “whistleblowing”, popüler bir kavram olarak sık kullanılmaya başlanmış ve akademik literatürde bu konudaki çalışmalar yoğunluk kazanmıştır (Aktan, 2015: 20). Ancak literatür incelendiğinde, çalışmaların daha çok özel örgütlere odaklandığı, “whistleblowing”

kavramının örgüt içerisindeki olumsuzlukları bildirme anlamında ifşa, bilgi ifşası ya da bilgi uçurma olarak kavramlaştırıldığı görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, kamu kesiminde yolsuzluk yapacakların caydırılması ve yapılmış olan yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında etkili bir araç olan ihbarcılık kurumunu yönetsel etik yaklaşımı çerçevesinde ele almaktır.

Bu bağlamda çalışmada öncelikle yolsuzluk sorunsalı ve ihbarcılıkla bağlantısı kısaca incelenecektir. Sonraki kısımda ise ihbarcılık kavramı, ihbarcıları etkileyen faktörler, ihbarcılarının karşılaştıkları olumsuzluklar, ihbar yöntemleri ve ihbarcılarının korunması üzerinde durulacaktır. Daha sonra ülkemizdeki ihbarcılıkla ilgili düzenlemelere yer verilecek ve iç denetimde ihbarcılığın yeri irdelenecektir.

2. YOLSUZLUK SORUNSALI VE İHBARCILIK

Siyasal ve yönetsel sistemin işleyişinde ortaya çıkan olumsuzluklar, genellikle “yozlaşma” (corruption) kavramı ile ifade edilmektedir. Yozlaşma, günümüzde sıkça kullanılan ve genel anlamda devletteki bozukluğu, kamu görevlilerinin görevleriyle ilgili menfaat sağlamalarını, hizmet sunumunda bazı kişi ve gruplara ayrıcalık tanınmasını, memur atamalarındaki her türlü kayırmacılığı ifade eden genel bir kavramdır. Bu kavram, halk dilinde yolsuzluk, yiyicilik, soygunculuk, torpil, kayırmacılık, yağmacılık ve rüşvet gibi terimlerle anlatılmaktadır (Şen, 1998: 4).

Kamusal alandaki bozulma ve çürümeyi ifade etmek üzere, İngilizce’de “corruption” kavramı kullanılmaktadır. Türk kamu yönetimi literatüründe ise, “corruption” kavramının karşılığı olarak yozlaşma (örneğin Oktay, 1983) ve yolsuzluk (örneğin Berkman, 1983) kavramları kullanılmaktadır Zaman zaman bu iki kavram birbirinin yerine de kullanılabilir. Sonuç olarak, yolsuzluk, yozlaşma kapsamında değerlendirilen eylemlerden sadece çıkar sağlamak amacıyla yapılanları içeren bir terimdir. Dolayısıyla yozlaşma, yolsuzluğu da içine alan geniş bir kavramdır (Aktan, 1997: 1064).

Yolsuzluk kavramı özel sektördeki bazı çalışmalarda da kullanılmaktadır (Mercan vd., 2012: 169; Uyar ve Yelgen, 2015: 95). Ancak bunun yerine “yanlış uygulamalar” (wrongdoing – misconduct – malpractice) kavramının (Aktan, 2015: 21; Uyar ve Yelgen, 2015: 86; Aydan, 2018: 83) ya da hile (fraud) teriminin kullanılması daha doğru olacaktır. Çünkü işletmelerde yaşanan yanlışlıklar hata ve hile şeklinde karşımıza çıkar. Hata bilmeden yapılan, hile ise bilerek yapılan yanlışlıktır (Uyar ve Yelgen, 2015: 94). Bu nedenle rüşvet, zimmet, irtikap, kayırmacılık, aracılık, ihaleye fesat karıştırma, görevi kötüye kullanma gibi kamu kesimine özgü türleri bulunan yolsuzluk kavramının özel sektör için kullanılması doğru bir yaklaşım değildir.

Yolsuzluğun pek çok olumsuz sonucu vardır (Şen, 1998: 36-39): Yolsuzluk devlete ve kamu görevlilerine olan güveni ortadan kaldırır, yönetimin saygınlığını zedeler, rejimin meşruiyetini ortadan kaldırır, siyasal istikrarsızlığa neden olur, kamu kaynaklarının israf edilmesine yol açar, kamu harcamalarının artması ve kamu hizmetlerinin pahalılaşması sonucunu doğurur, gelir dağılımındaki adaletsizliği daha da artırır, kamu görevlilerinin niteliksizleşmesine ve etik değerlerin yozlaşmasına sebep olur. Bu devasa maliyetlerin ortadan kaldırılması ancak yolsuzlukla etkin mücadele ile mümkündür. Sözü edilen mücadelenin en etkili araçlarından birisi de ihbarcılık mekanizmasıdır.

Eğer yolsuzlukların ve ahlak dışı uygulamaların açığa çıkmasında ihbar etme mekanizması olmasaydı, geçmiş dönemde ortaya çıkan hiç bir yolsuzluk olayından kamuoyunun haberi olmayacaktı (Bowman, 1983: 89). Yolsuzlukların ihbar edilmediği durumlarda, bu tür olayların açığa çıkarılması çok zordur (Candan ve Kaya, 2016: 307). Ortaya çıkanlar büyük ölçüde tesadüflere bağlı olmaktadır.

3. İHBARCILIĞA İLİŞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kısımda öncelikle ihbarcılık kavramı üzerinde durulacak, daha sonra ihbarcılığı etkileyen faktörler, ihbarcıların karşılaştıkları olumsuzluklar, ihbar yöntemleri ve ihbarcılarının korunması konuları ele alınacaktır.

3.1. İhbarcılık Kavramı

Türkçe literatürde “whistleblowing” kavramının karşılığı konusunda bir uzlaşmanın olduğunu söylemek mümkün değildir; tam aksine bir kavram kargaşasından (Demirci ve Erigüç, 2019: 32) söz etmek olasıdır. Özellikle özel sektör organizasyonlarını ele alan çalışmalarda, “whistleblowing” kavramının karşılığı olarak ifşa (Arslan ve Kayalar, 2017), bilgi ifşası (Uyar ve Yelgen, 2015), ahlaki olmayan davranışların duyurulması (Sayğan ve Bedük: 2013) ya da bilgi uçurma (Aydın, 2002; Celep ve Konaklı, 2012; Aksu vd., 2016; Topgül, 2018; Nartgün ve Kaya, 2017; Baltacı, 2017; Akyürek, 2020) kavramları kullanılmaktadır. Doğrudan kavramın orijinalinin kullanıldığı çalışmalar (Ergun Özler vd., 2010; Mercan vd., 2012; Çiğdem, 2013; Aktan, 2015; Atılgan ve Koç, 2019) da bulunmaktadır.

ABD’de, “blow the whistle on someone” yanlış davranışlarda bulunanları, bunları durduracak yetkililere bildirmek anlamında kullanılan bir deyimdir (Spears, 1988: 33). Bu deyimden türetilen “whistleblowing” kavramının kamu yönetimi alanındaki Türkçe karşılığı Arapça kökenli “ihbar etme” ya da “ihbarcılık” kelimesidir. Keza yine bu deyimden türetilen “whistleblower” kavramının karşılığı ise yasa dışı olan bir durumu yetkili makamlara bildiren kimse anlamında “ihbarcı” ya da “muhbir” sözcükleridir (Şen, 1998: 138). Literatürdeki bazı çalışmalarda bu yaklaşımın benimsendiği ve “whistleblowing” kavramının Türkçe karşılığı olarak “ihbarcılık”

(Candan ve Kaya, 2016; Yürür ve Nart, 2016; Çiftçi, 2017; Çetinel ve Taslak, 2017; Aydan, 2018; Aydan ve Kaya, 2018) ya da “ihbar etme” (Demirci ve Erigüç, 2019) kavramlarının tercih edildiği görülmektedir.

Ülkemizde ihbarcılık, ihbarcı ve muhbir kavramlarının gerek toplumdaki gerekse örgütlerdeki algılanışı olumsuzdur (Çiftçi, 2017: 148). Söz konusu eyleme ve bu eylemi gerçekleştirenlere genellikle iyi gözle bakılmamaktadır. Nitekim yapılan bir alan araştırmasında “bizim kültürümüzde ihbarcılara iyi bakılmaz” ifadesine katılımcıların %62’si olumlu görüş belirtmiştir (Akıllı vd., 2013: 28). Literatürde ihbarcılık yerine çoğunlukla ifşa, bilgi ifşası, bilgi uçurma vb. kavramların tercih edilmesini bu olumsuz algıdan kurtulma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak kamu kesiminde, özellikle mevzuatta, haber verme anlamındaki “ihbar” kavramı yerleşmiş durumdadır. İhbarcılık kavramının, diğer kavramlarla karşılaştırıldığında daha kapsamlı (Çiftçi, 2017: 149; Aydan, 2018: 82; Aydan ve Kaya, 2018: 3) bir anlama sahip olduğu da söylenebilir. Öte yandan yaygın olarak tercih edilen ifşa – açığa çıkarma kavramı illa da yetkililere haber verme yoluyla olmayabilir; bir kişi, iş arkadaşlarına ya da çevresine dedikodu yapmak yoluyla da bir sırrı ifşa edebilir (Yürür ve Nart, 2016: 118). Bu nedenle özellikle kamu sektörüne yönelik çalışmalarda “whistleblowing” kavramının Türkçe karşılığı olarak “ihbarcılık” kavramının tercih edilmesi, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Literatürde ihbarcılık kavramına ilişkin farklı bir çok tanım bulunmaktadır. Aktan (2015: 20-21) literatürde yer alan tanımların ortak noktalarını göz önüne alarak ihbarcılık kavramını, “bir organizasyon içerisinde yasa-dışı ve etik değerlere uygun olmayan davranış ve eylemlerin organizasyon içi ve/veya organizasyon dışı başka kişilere veya kurumlara zarar vermemesi için enformasyon sahibi kişiler (çalışanlar veya paydaşlar) tarafından sorunları çözme güç ve yetkisine sahip iç ve dış otoritelere bildirilmesi” biçiminde tanımlamaktadır.

Bowman’a göre (1983: 91) “ihbarcı, halkın sağlığını, güvenliğini ve özgürlüğünü tehlikeye atan, yasal olmayan ve israfa sebebiyet veren yönetim faaliyetleri hakkındaki bilgileri açıklayan kamu görevlisidir”.

Bu bağlamda ihbarcılığın unsurları ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- İhbarcılık, kamu kurumlarının dışında özel sektörde ya da kâr amacı gütmeyen bir organizasyonda da söz konusu olabilir (Çiğdem, 2013: 95; Aktan, 2015: 21; Arslan ve Kayalar, 2017: 16; Baltacı, 2017: 402).
- İhbarın konusu yasa dışı ve/veya ahlak dışı bir durumdur. Bu durum halkın zararınadır ve/veya kamu kaynaklarının israf edilmesine yol açmaktadır.

- İhbarcı, ihbar edeceği durumla ilgili az veya çok bilgi sahibi olabilir. İhbarcının elinde etik dışı davranışa yönelik güçlü kanıtların olması gerektiği; sadece şüphelenmekle ya da formel olmayan bilgilerle eyleme geçmenin doğru olmadığı ileri sürülebilmektedir (Ergun Özler vd., 2010: 187). Ancak bu yaklaşımı doğru kabul etmek mümkün değildir. İhbarcının, ihbara konu olaya ilişkin derinlemesine bilgi sahibi olmasına ya da konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve belgeleri ihbara eklemesine gerek yoktur. İhbarcı “ıslık çalmakta”, ahlak ve/veya yasa dışı bir duruma işaret etmekte ya da dikkati çekmektedir. Adeta sökülecek bir çoraptaki ipin ucunu göstermektedir. İpi çekerek çorabı sökecek olan, yani konuyu derinlemesine araştırarak ve olayı tüm yönleriyle açığa çıkartacak olan ihbarcı değil, ihbarı değerlendirecek olan yetkili denetim organlarıdır.
- İhbarcılıkta esas olan kurum içinden bilgi sahibi olanların ihbarda bulunmasıdır. Bu nedenle ihbarcı aktif olarak çalışan bir kimse olabileceği gibi kurumdan ayrılmış (istifa, emeklilik vb.) eski bir çalışan da olabilir (Aktan, 2015: 22). Bununla birlikte, kurum dışında olmakla beraber kurum içi bilgiye sahip olan dış paydaşlar (Aktan, 2015: 25; Arslan ve Kayalar, 2017: 16; Baltacı, 2017: 401) da ihbarda bulunabilir.
- Genel olarak bakıldığında ihbarcıların “zorlama” ile değil “gönüllü” olarak ihbarda bulunmaları esastır (Aktan, 2015: 22; Arslan ve Kayalar, 2017: 16). Ancak kamu kesiminde durum biraz farklı olabilmektedir. Günümüzde demokratik ülkeler, kamu görevlilerini haberdar oldukları yolsuzluk olayları ya da etik dışı faaliyetleri ihbar etmekle yükümlü kılmaktadır (Yüksel, 2005: 149). Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacağı üzere, gerek yasal düzenlemelerde, gerekse belirlenen etik ilke ve standartlarda söz konusu yükümlülükler yer almaktadır. İhbarda bulunmayanlar için getirilen yaptırımlar nedeniyle, bu durumda kamu kesiminde ihbar etme, gönüllülüğten ziyade bir zorunluluğa evrilebilmektedir.
- İhbarcının ihbar etme güdüsü farklılık gösterebilmektedir. İhbarcı, ahlaki kaygılarla veya çıkar elde etmek amacıyla (Baltacı, 2017: 401) ya da intikam (Arslan ve Kayalar, 2017: 16), kin, nefret, garez, çekememezlik vb. duygularla ihbarda bulunabilmektedir. İhbarcının ahlaki kaygılarla ihbarda bulunması gerektiği hususu genel kabul görmektedir. İhbarcının, bireysel etik ilkeler doğrultusunda, kişisel çıkarlarından öte çalıştığı kurumun yararını gözeterek harekete geçmesi gerektiği ifade edilmektedir (Celep ve Konaklı, 2012: 67). Kişisel çıkar sağlamak amacıyla yapılan bir ihbarın, halk arasında ispiyonculuk olarak adlandırılan davranıştan bir farkı kalmayacağı da ileri sürülmektedir (Ergun Özler vd., 2010: 186). Ancak ihbarcılık kurumunun etiğe dayalı bir yönetim sistemi içerisinde bir “dış denetim” işlevi gördüğü (Şen, 1998) unutulmamalıdır. İhbarcılık yanlış yapanların açığa çıkarılması yanında, yanlış

yapma potansiyeli olanları korkutma (Aydın, 2002; 89) ve caydırma işlevi de görmektedir. Etik değerlere bağlı bir kamu görevlisi, ileride ele alınacağı üzere, “erdem etiği” (ethics of virtue) bağlamında zaten ahlaka aykırı olarak gördüğü davranışlarla mücadele edecek, onları yetkili makamlara iletacaktır (Steinberg ve Austern, 1996). İdeal olan ahlaki bir güdüyle ihbarın yapılmasıdır. Bununla birlikte kamu kesiminde ihbarcılığın amacı yolsuzlukların ortaya çıkarılması olduğuna göre, çıkar (maddi ödül, terfii, menfaat vb.) elde etmek amacıyla ya da intikam, çekememezlik, kin, nefret, garz vb. duygularla yapılan ihbarları olumsuz olarak değerlendirmemek ve işleme almak gerekir.

İhbarcılık kurumunun, çeşitli ülkelerdeki kullanımı ve toplum tarafından değerlendirilmesi farklı olmaktadır. Bazı durumlarda ihbarcılık kamu yararına yönelik bir nitelik taşırken, bazı durumlarda ise yukarıda belirtildiği üzere özel menfaat temini esas olmaktadır. Kısacası, söz konusu kurumun kötüye kullanılabilme yönü muhtemeldir. Dolayısıyla, eski uygulamalar ve buna bağlı yerleşik kanaatler, bazı ülkelerde ihbarcılığın kötü bir iş olarak algılanması sonucunu doğurmaktadır. Özellikle kurum içi yozlaşmanın üst düzeyde olduğu durumlarda, ihbarcılar, genellikle, kurum içindeki amirleri ve arkadaşları tarafından “istenmeyen adam” ilan edilmekte ve bir şekilde kurumdan uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır.

Muhbirlik, halk arasında da genel kabul görmemekte ve söz konusu kişiler toplum içerisinde dışlanmaktadır. Oysa israf, yasadışı uygulamalar ve gücün kötüye kullanımı konularında açıklamada bulunma, yönetimi halkın güveni açısından daha değerli kılmaya yönelik bir faaliyet olarak görülmelidir (Bowman, 1983: 92).

İhbarcılara, gerek kurum içinde gerekse toplumda gammaz, ispiyoncu, jurnalci, sadakatsiz, müzevir, ajan ve hain gibi aşağılayıcı sıfatlar (Şen, 1998: 140; Aktan, 2015: 22-23; Aksu vd., 2016: 1729; Baltacı, 2017: 398, 402) yakıştırılabilmekte ve hatta ihbarcılar ihanet ve casuslukla ilişkilendirilebilmektedir. Ancak bazı durumlarda ihbarcılar toplum tarafından bir kahraman olarak da görülebilmektedir (Uyar ve Yelgen, 2015: 90; Arslan ve Kayalar, 2017: 17).

İhbarcılık ahlaki bir davranıştır (Çiğdem, 2013: 97; Aktan, 2015: 34; Akyürek, 2020: 19; Baltacı, 2017: 402) ve bu eylemi gerçekleştiren kişileri kötü olarak nitelendirmek yanlıştır (Sayğan ve Bedük, 2013: 5). İhbarcılar, kamuda etik dışı faaliyetleri, hileleri, savurganlıkları ve suiistimalleri ortaya çıkararak heba olacak büyük miktarlardaki kamu kaynağını tekrar devlet hazinesine döndürmeyi veya baştan engellemeyi başarmışlardır (Yüksel, 2005: 150).

3.2. İhbarcılığı Etkileyen Faktörler

Çalışanlar kurumda yaşanan olumsuzluklara ve kötü davranışlara başlıca üç tür tepki gösterirler (Aktan, 2015: 25-26). Susma ve görmemezlikten gelme; karşı çıkma ve

ihbar etme ya da kurumdan ayrılma. Çalışanın gördüğü ya da haberdar olduğu bir olumsuzluğa ne tür tepki göstereceği, büyük ölçüde kişisel ahlaki değerlerine bağlıdır.

Steinberg ve Austern (1996: 76-92) ahlaki açıdan kamu görevlilerini üç gruba ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, ahlaka uygun olmayan davranışlarda bulunan “yoldan çıkarıcı (ahlaksız)”; ikincisi, temsil ettiği değerlere karşı yansız ya da göreliliği esas alan uygulamalarda bulunan “görevci” ve üçüncüsü, temsil ettiği ahlaki temel alan, kamu yararı ve kamu çıkarını gözeten davranışlarda bulunan “ahlakçı” kamu görevlileridir. Onlara göre her bir grupta yer alan kamu görevlileri, yasa ve/veya ahlak dışı davranışlar konusunda farklı tutum ve davranış sergilerler. Yoldan çıkarıcı (ahlaksız) kamu görevlileri, yasa dışı ve ahlak dışı uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmadığını söyler, ahlak dışı veya yasa dışı olayları ortaya çıkaranlara (ihbarcılara) düşmanca tavır alır ve onları dışlamaya ve yıldırmaya çalışır. İkinci grupta yer alan değer yargısı olmayan görevci kamu görevlileri, yanlış bir şey yapıldığını açıkça görse ve ahlaki bakımdan uygun olmayan bu olaydan kişisel olarak rahatsızlık da duysa amirlerini izler, otoriteye karşı koymaz ve emirlere uyar. Kendileri hiçbir yasa dışı ya da ahlak dışı eyleme girmez, başkalarını da bunlara katmaz, ama gerekli olduğu zamanda da bu eylemleri gerekli mercilere ihbar etmez ve açığa çıkmasını sağlamaz. Değerleri temel alan ahlakçı kamu görevlileri ise başkalarının ahlak ve yasa dışı eylemlerine göz yummaz ya da böyle bir davranışı affetmez ve gerekli yerlere bildirir.

İhbarcılarının genellikle yüksek etik farkındalığı vardır ve toplumun çıkarlarını ön planda tutarlar. İhbarcılık, genellikle vatanseverlik, fedakarlık, diğerkâmlık ve adanmışlık gibi ayrıcalıklı bir davranış modeliyle yapılır (Baltacı ve Balcı, 2017: 39).

İhbarcının adil bir örgütte çalıştığını ve kanunlarla güvence altında bulunduğunu bilmesi, ihbarcılık eğilimi için oldukça önem taşımaktadır (Çetiner ve Taslak, 2017: 80). Kurumda ihbarcılığı teşvik edici bir örgüt kültürünün bulunması, çalışanları ihbarcılık konusunda cesaretlendirecektir (Celep ve Konaklı, 2012: 68; Aydan, 2018: 86). Öte yandan çalışanlar ancak düzelme umudu gördükleri takdirde ihbara girişmektedirler (Aydan, 2018: 87; Aydan ve Kaya, 2018: 4). Yine ihbarcılık tutumu ile kültür arasında bir ilişki olduğu, bu nedenle ihbarcılık tutumunun ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği ifade edilmektedir (Park vd., 2016).

Olumsuz sonuçlarla karşılaşma (sert bir ceza gibi) düşüncesi ya da misilleme korkusu ihbarda bulunmayı olumsuz olarak etkileyen hususlardır (Akıllı vd., 2013: 31; Akyürek, 2020; Arslan ve Kayalar, 2017: 18).

Kişilerarası çatışmalar (kıskançlık, çekememezlik vb.) (Aktan, 2015: 23-34) ve maddi kazanç beklentisi de ihbarcılığın nedenleri arasında sayılabilir. Ödül ve kazanç elde etme, dikkat çekme, ün kazanma, kurum içindeki pozisyonunu güçlendirme ya

da mesai arkadaşlarının sosyal desteğini kazanma ihbar etmenin nedeni olabilir (Uygar ve Yelgen, 2015: 88; Baltacı ve Balcı, 2017: 39). Örneğin ülkemizde vergi gelirlerindeki kayıpları önlemek maksadıyla oluşturulan vergi ihbar müessesesinde ihbarcılara “ihbar ikramiyesi” ödenebilmektedir (Budak, 2010).

3.3. İhbarcıların Karşılaştıkları Olumsuzluklar

Gerek özel sektörde, gerekse kamu sektöründe, ihbarcılara karşı tepki gösterilmekte, ve karşı misillemede bulunulabilmektedir. Bir çok durumda, ihbarda bulunanlar işlerini kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır (Topgül, 2018: 178). Çoğu durumda, işten çıkarma doğrudan yapılamadığı için, ihbarcıyı kurumdan uzaklaştırmak için bazı yöntemler denenmektedir (Truelson, 1994: 285-286). Bunlardan bir tanesi, ihbarda buldukları konularda onları lekelemek için, mesleki yeterlik, cinsiyet veya erdem gibi hemen hemen her şeylerine saldırarak ihbarcılarını hedef haline getirmektir. İkinci bir yöntem, ihbarcıyı ihbar ettiği konuyla ilgili problemin çözümü için görevlendirmek, daha sonra bir çözüm üretmemesi için engeller ortaya koyarak görevi başarmayı imkansız kılmak ve böylece yetersizlik nedeniyle ihbarcıyı işten çıkarmaktır. Yine başka bir yöntem de, ihbarcıyı zor durumlara sokarak onlarla uğraşmasını sağlamak ve böylece konunun unutulmasını temin etmektir.

İhbarda bulunanların karşılaşılabilecekleri başlıca olumsuzluklar şöyle sıralanabilir:

- Ciddiye alınmama, dışlanma, misilleme ve işten atılma (Aktan, 2015: 29-30),
- Örgütten uzaklaştırmak için pasif bir göreve atama, psikolojik baskı ve mobbing ya da aşağılayıcı bir görev verme (Çiğdem, 2013: 100-101),
- Yalnız bırakma (selamlaşmayı ve sohbet etmeyi kesme, öğle yemeklerinde veya molalarda ihbarcıyla aynı masada oturmaktan kaçınma, herhangi bir sebeple bir araya geldiklerinde bir bahane ile ihbarcının yanından uzaklaşma vb.) (Arslan ve Kayalar, 2017: 18),
- Tecrit, kişilik haklarına tecavüz, düşman olarak etiketlenme, uyku bozuklukları, daha fazla sigara içme davranışı, ruhsal hastalıklar ve intiharla ilgili düşünceler (Aydan, 2018: 88-89).

Böyle bir ortam içinde, gerçekten de, bir kimsenin, kurum içerisinde beraber çalıştığı ve belki de yakın ilişkiler içinde bulunduğu bir iş arkadaşının ya da kendisiyle ilgili kararlar verme durumunda olan amirinin ahlak dışı bir eylemini gördüğünde, bu durumu ilgililere ihbar etmeye karar vermesi son derece zordur. Böyle bir davranışı, ancak sağlam bir karaktere, cesaret, dayanıklılık ve kararlılık gibi özelliklere (Truelson, 1994: 300) sahip olan ve etik ilke ve değerlere çok önem veren kişiler gerçekleştirebilirler.

3.4. İhbar Yöntemleri

İhbar etmenin çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Temelde bu yöntemler kurum içi ve kurum dışı yöntemler olarak ikiye ayrılmaktadır (Truelson, 1994: 286; Sayğan ve Bedük, 2013: 7; Aktan, 2015: 22; Aksu vd., 2016: 1730; Baltacı ve Balcı, 2017: 38; Çetiner ve Taslak, 2017: 82-83). İhbarcının kimliğinin gizli ya da açık olmasına göre de bir sınıflandırma yapılabilmektedir (Aktan, 2015: 24; Sayğan ve Bedük, 2013: 7; Aksu vd., 2016: 1730).

Park ve arkadaşları (2016: 930) yukarıda sözü edilen iki sınıflandırmaya ihbarcının resmi ya da gayri resmi kanalları kullanmasını esas alan yeni bir boyut eklemişler ve üç boyutlu bir model oluşturmuşlardır. Tanımlamalarına göre resmi ihbar, standart iletişim kanallarını veya bu tür bildirimler için oluşturulan bir süreci izleyerek yanlış davranışları resmi bir makama bildirmektir. Gayri resmi ihbar ise, çalışanın yanlış davranışları yakın çalışma arkadaşlarına veya güvendiği birisine açıklamasıdır. Onlara göre, ihbarcı önce resmi kanalları kullanıp kullanmayacağına, daha sonra kimliğini gizli tutup tutmayacağına ve en son olarak da kurum içi mi kurum dışı mı bildirim yapacağına karar verecektir.

Yukarıda kısaca özetlenen modelde, Park ve arkadaşlarının (2016: 930) ortaya koyduğu 8 farklı ihbar tipi bulunmaktadır:

- Resmi – Kimlik Gizli – Kurum İçi
- Resmi – Kimlik Gizli – Kurum Dışı
- Resmi – Kimlik Açık – Kurum İçi
- Resmi – Kimlik Açık – Kurum Dışı
- Gayri resmi – Kimlik Gizli – Kurum İçi
- Gayri resmi – Kimlik Gizli – Kurum Dışı
- Gayri resmi – Kimlik Açık – Kurum İçi
- Gayri resmi – Kimlik Açık – Kurum Dışı

Uygulamada kurum içinde yaygın olarak kullanılan ihbar yöntemlerinden birisi hiyerarşik olarak üstlere bildirmektir. İkincisi, iletişim araçları vasıtasıyla (mektup, telefon, e-mail, internet sitesi vb.) ihbarda bulunmaktadır. Üçüncüsü, bir kurum içi denetim mekanizmasına (teftiş kurulu, iç denetim birimi vb.) durumu iletmeğidir.

Kurum içerisinde gerçekleşen yanlış uygulamaların üst yönetime raporlanması için çalışanların üst yönetime önemli ölçüde güven duymaları gerekir (Uyar ve Yelgen, 2015: 90). İhbarcı, kurum içi ihbarda başarıya ulaşamaz ise örgüt dışına bildirme yöntemine başvurmuştur (Celep ve Konaklı, 2012: 68; Candan ve Kaya, 2016: 311). Aktan'a göre (2015: 29) ihbarcı, olayı kurum dışına bildirmeden önce kurumun üst yönetimine bildirmek için tüm çabayı göstermiş olmalıdır. Kurum içi yollara başvurmadan kurum dışı yollara yönelmek kuruma bağlılık/sadakat ile bağdaşmaz. Ayrıca bu durumun örgüt imajının zedelenmesine yol açabileceği ileri sürülmektedir (Aydan ve Kaya, 2018: 2). Öte yandan yolsuzlukların, çalışanlar tarafından bireysel

olarak gerçekleştirilebileceği gibi çoğu zaman yöneticiler ile birlikte ortak bir şekilde hayata geçirilebileceği de unutulmamalıdır. Bu tür durumlarda yolsuzluğu, zaten işin içinde olan bir yöneticiye bildirmek, sorunu çözmek yerine ihbar edilenlerin ihbardan haberdar olmalarını sağlayacak, böylece ihbarcıya misilleme yapılması söz konusu olabilecektir.

Kurum dışı yöntemlere gelince, bunların içinde en etkili olanı medyaya haber vermektir. Ulusal düzeyde görev yapan denetim organlarına (ulusal etik kurumu, ombudsman, meclis vb.), meslek odalarına ya da STK'lara ihbarda bulunma da kurum dışı yöntemler arasında sayılabilir.

Kurum dışı ihbar yöntemlerinin, kurum içine göre daha etkili olduğu ifade edilmektedir. Çünkü dış ihbar, ilgili kurumun incelemeleri veya diğer düzeltici eylemleri başlatmasını sağlamaktadır (Candan ve Kaya, 2016: 310). ABD'de yukarıda sözünü ettiğimiz yöntemlerden en çok, örgüt dışındaki bir kimse ya da kuruma ihbarda bulunma yöntemi kullanılmaktadır (Truelson, 1994: 286). Bunun da temel nedeni, kurum içi ihbar yöntemlerinin, yukarıda sözünü ettiğimiz misilleme tehlikelerini daha çok içermesidir. Özellikle örgüt kültüründe ihbarcılığın hoş karşılanmadığı durumlarda, kurum içi yöntemlerle ihbarda bulunmak büyük risk taşımaktadır. Bu nedenle, etiksel davranışı geliştirmede ihbar etmenin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için, örgüt kültürünün bu yönde değişmesi gerekmektedir (Truelson, 1994: 301).

Ahlaki değerlere önem veren bir kamu görevlisi, ihbarda kimliğini gizleme ihtiyacı duymayabilir. Ancak yukarıda belirtilen olumsuzluklar ve misilleme ihtimali ihbarcının kimliğini gizlemesine neden olabilmektedir (Arslan ve Kayalar, 2017: 19). Ülkemizde de insanlar, muhbir ve ispiyoncu olarak damgalanacağı endişesiyle ya da güvenlik gerekçesiyle kendisini ilgilendirmeyen ve doğrudan zarar görmediği bir konuda, özellikle de gerçek isim ve adresleriyle ihbarda bulunmaktan çekinirler (Uğur, 2013: 384-385).

İhbar etmenin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması amacıyla geliştirilen çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, kamu yönetimindeki ahlak dışı uygulamaların bildirilmesi amacıyla bir telefon hattının oluşturulmasıdır. Başka bir yöntem mektup, faks, e-mail, internet sitesi vb. yollarla ihbarda bulunulması için bir merkez kurulmasıdır. Bu kapsamda ülkemizde oluşturulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) internet üzerinden ihbar ve şikayette bulunulabilen etkili bir araçtır.

3.5. İhbarcıların Korunması

Kamu yönetiminde ahlak dışı uygulamaların önlenmesinde ihbar mekanizmasının işlevsel olabilmesi, ihbarcılarının korunmalarına bağlıdır. Maddi ve manevi bakımdan

yoğun riskler içeren ihbarcılık müessesesinin etkili olabilmesi ve kişilerin rahatça ihbarda bulunabilmesi için, onları korumaya yönelik şu önlemler alınabilir:

Birinci olarak, ihbarcılarının korumanın en etkin yolu, onların haklarını yasal güvence altına almak ve korunmaları ile ilgili ayrıntıları yasal olarak düzenlemektir (Bowman, 1983: 93; Yüksel, 2005: 150). Ancak pek çok durumda, ihbarcılarının yasal olarak korunması bile mümkün olmayabilmektedir. Çünkü, ihbarcının deşifre olması, yani isminin açığa çıkması, onu hedef durumuna getirmektedir.

İkinci olarak, ihbarda bulunanların gizli tutulması, ihbarcılarının korumanın bir diğer etkili yoludur (Steinberg ve Austern, 1996: 126; Yüksel, 2005: 150; Ergun Özler vd., 2010: 185). Ancak ismi açıklanmayan muhbirlerin kimlikleri, genellikle sonradan ortaya çıkmaktadır (Truelson, 1994: 286).

Üçüncü olarak, etik ilke ve standartlar içerisinde ihbarcılarını özendirerek maddelerin yer alması, hem ihbar etme konusunda tereddüde düşen kimseleri cesaretlendirici bir işlev görecektir, hem de onların davranışını meşru kılarak tepkileri azaltacaktır (Bowman, 1983: 93).

Dördüncü olarak, ihbarcılar, kamu görevlilerinin üye olduğu sendikalar (Bowman, 1983: 93), dernekler ve meslek birlikleri tarafından da korunabilir. Özellikle, ihbarda bulunanların görevine son verildiği durumlarda, söz konusu örgütler bunu önlemede bir baskı unsuru oluşturabilir.

Bir muhbirin, korunacak muhbirler içinde yer alması için, ihbar ettiği bilginin tüm detaylarıyla doğru olması gerekmeyebilir. Gerekli olan tek şey, ihbar konusu ile ilgili eylemlerin bir veya daha fazlası ile ilgili mantıklı delillerin bulunmasıdır (Truelson, 1994: 287).

Ülkemizde ihbarcılarının korunmasına yönelik yasal ve idari tedbirler oldukça yetersizdir. Nitekim yapılan bir alan araştırmasında katılımcılar, ihbarcılarının korunmasına yönelik tedbirlerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir (Usta ve Kocaoğlu, 2015: 170-171).

4. ÜLKEMİZDE İHBARCILIĞA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Ülkemizde ihbarcılığa ve ihbarda bulunanlara verilecek ödüllerle ilgili bir çok düzenleme bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, 2013). Bu kısımda başlıca düzenlemeler ele alınacaktır.

4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun, kamu görevlilerinin, bir suç işlendiğini ihbar, şikayet, bilgi, belge veya bulgulara dayanarak öğrendiklerinde durumu izin vermeye yetkili mercie iletmelerini hüküm altına almaktadır (md. 4). Benzer şekilde 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu “kamu

görevlisinin suçu bildirmemesi” başlıklı 279. maddesinde kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisinin cezalandırılmasını öngörmektedir. 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 158. maddesinde de ihbarla ilgili düzenlemeler bulunmaktadır.

4483 sayılı Kanun yapılacak ihbarın niteliğini de düzenlemektedir. Buna göre (md. 4) memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında yapılacak ihbar ve şikâyetlerin soyut ve genel nitelikte olmaması, ihbarda kişi veya olay belirtilmesi, iddiaların ciddi bulgu ve belgelere dayanması, ihbar veya şikâyet dilekçesinde dilekçe sahibinin doğru ad, soyad ve imzası ile iş veya ikametgâh adresinin bulunması zorunludur. Bu şartları taşımayan ihbarlar işleme konulmaz ve durum, ihbar veya şikâyette bulunana bildirilir. Ancak iddiaların, sıhhati şüpheye mahal vermeyecek belgelerle ortaya konulmuş olması halinde ad, soyad ve imza ile iş veya ikametgâh adresinin doğruluğu şartı aranmaz.

Benzer şekilde 3628 sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu’nda da ihbarla ilgili düzenlemeler (md. 18) bulunmaktadır. Buna göre kanunun kapsamına giren daha çok yolsuzluklara ilişkin suçlara (irtikap, rüşvet, zimmet vb.) ilişkin ihbarlar doğrudan Cumhuriyet Başsavcılıklarına yapılır. İhbar üzerine derhal bir ihbar tutanağı düzenlenir ve bir örneği muhbire verilir. Acele ve gecikmesinde sakınca umulan hallerde tutanak düzenlenmesi sonraya bırakılabilir.

5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’a dayanılarak çıkarılan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te de ihbarla ilgili hükümler vardır. Yönetmeliğin “yetkili makamlara bildirim” başlıklı 12. maddesi kamu görevlilerinin, etik davranış ilkeleriyle bağdaşmayan veya yasadışı iş ve eylemlerde bulunmalarının talep edilmesi halinde veya hizmetlerini yürütürken bu tür bir eylem veya işlemde haberdar olduklarında ya da gördüklerinde durumu yetkili makamlara bildirmelerini istemektedir. Görüldüğü üzere Yönetmelik, ihbarcılığı “etik davranış ilkesi” olarak belirlemiştir.

5176 sayılı Kanun, kapsamındaki kamu kurum ve kuruluşlarında etik davranış ilkelerine aykırı uygulamalar bulunduğu iddiasıyla, en az genel müdür veya eşiti seviyedeki kamu görevlileri hakkında “Kamu Görevlileri Etik Kurulu”na başvurulabileceğini öngörmektedir. Diğer kamu görevlilerinin, etik davranış ilkelerine aykırı uygulamaları bulunduğu iddiasıyla yapılacak başvurular, ilgili kurumların yetkili disiplin kurullarına yapılabilmektedir. Değerlendirme sonucu alınan karar, ilgililere ve başvuru sahibine bildirilir. Kanuna göre, kamu görevlilerini

karalama amacı güden, haklı bir gerekçeye dayanmayan, başvuru konusuyla ilgili yeterli bilgi ve belge sunulmamış başvurular değerlendirmeye alınmaz (md. 4).

Burada en az genel müdür ve eşiti dışındaki kamu görevlileriyle ilgili olarak “yetkili disiplin kurulu”na başvuru hakkı tanınması yanlıştır. Etik davranış ilkeleri bir disiplin kuralı değildir. Disiplin kurullarında yer alanların etik davranış ilkelerine ilişkin bilgi ve uzmanlıkları da bulunmamaktadır. Zaten yetkili disiplin kurullarına yapılan başvurular yok denecek kadar azdır. Doğru olan, başvuruların kurumlardaki “etik komisyonları”na yapılmasıdır. Bu nedenle ilgili maddenin bu şekilde değiştirilmesi yerinde olacaktır.

Mevzuatta ihbarcılarının korunmaları bağlamında düzenlemeler de bulunmaktadır. 4483 sayılı Kanun, ihbarcının kimlik bilgilerinin gizli tutulmak zorunda olduğunu açıkça belirtmektedir (md. 4). Benzer şekilde 3628 sayılı Kanun da muhbirlerin kimliklerinin, rızaları olmadıkça açıklanmayacağını, ancak ihbarın asılsız çıkması durumunda, aleyhine takibat yapılanın istemi üzerine muhbirin kimliğinin açıklanabileceğini hüküm altına almaktadır (md. 18). Etik Yönetmeliğinde de kurum ve kuruluş amirlerinin, ihbarda bulunan kamu görevlilerinin kimliğini gizli tutmaları ve kendilerine herhangi bir zarar gelmemesi için gerekli tedbirleri almaları öngörülmüştür (md. 12).

Burada son olarak Adalet Bakanlığı UHDİGM, Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü ile Kamu Görevlileri Etik Kurulu işbirliği ile 2009 yılında kamu görevlilerinin farkındalığının artırılması amacıyla hazırlanan “Yolsuzluğun Bildirilmesine İlişkin Kılavuz İlkeler”den bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kitapçıkta öncelikle yukarıda ana hatlarıyla özetlenen düzenlemelere (burada yer verilmeyenler de dahil olmak üzere) ayrıntılı olarak yer verilmekte, daha sonra bu düzenlemelerin özeti niteliğinde 14 maddelik ilkeler ortaya konulmaktadır.

İlkelerde ihbarcılarını korumaya yönelik kapsamlı düzenlemeler bulunmaktadır (Adalet Bakanlığı UHDİGM vd., 2009):

- Yasa gereği suç bildirim yükümlülüklerini yerine getiren kişi ya da kamu görevlisine ceza verilmez.
- Yasal olarak, suçu bildirmeme bir suç olarak düzenlendiğinden, bu bildirim yapılmamasına ilişkin emir, hiçbir surette yerine getirilemez. Bir emre dayalı olarak bildirim yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişi cezai sorumluluktan emrin yerine getirildiği gerekçesi ile kurtulamaz.
- İhbar yükümlülüğünü yerine getiren devlet memurlarına ihbarlarından dolayı bir disiplin cezası verilemez; doğrudan veya dolaylı olarak hizmet koşulları kısmen de olsa ağırlaştırılmaz ve değiştirilemez.
- Kurum ve kuruluş amirleri, ihbarda bulunan kamu görevlilerinin kimliğini gizli tutar ve kendilerine herhangi bir zarar gelmemesi için gerekli tedbirleri alır.
- Yaptığı ihbar nedeniyle haksız ve hukuka aykırı bir işleme maruz kaldığını iddia eden kamu görevlisi müracaat ve şikayet hakkına sahiptir.

- Yaptığı ihbar nedeniyle haksız ve hukuka aykırı bir idari işleme maruz kaldığını iddia eden kamu görevlisi hakkındaki işleme karşı idari yargı yerinde iptal ve tam yargı davası açma hakkına da sahiptir.

5. İÇ DENETİM VE İHBARCILIK

Gerek özel sektörde, gerekse kamu sektöründe iç denetim giderek önem kazanmaktadır. Uluslararası düzeyde kabul gören iç kontrol, kurumun hedeflerine ulaşması için makul güvence sağlamak üzere tasarlanmış olan bir sistemdir. Ülkemizde, kamu mali yönetiminde saydamlığın ve hesap verebilirliğin güçlendirilmesi ve etkin bir iç kontrol sisteminin işleyişi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan en önemlisi 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur (BÜMKO, Kamu İç Kontrol Rehberi).

İç kontrol sisteminin etkililiğinin artırılmasında (Uyar ve Yelgen, 2015: 94) ve yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında ihbarcılık etkin bir araç olarak kullanılabilir.

Kamu İç Kontrol Rehberi'ne göre, idareler, usulsüzlük, yolsuzluk ve hataların kendilerine bildirilmesi ve değerlendirilmesine ilişkin olarak yöntemler belirlemeli ve bunları duyurmalıdır. İdareler ihbar sistemlerini geliştirirken ihbarcılıkla ilgili düzenlemeleri de dikkate almak suretiyle, kendi kurumsal yapıları ve raporlama mekanizmalarına uygun olarak çalışanlarının ve üçüncü kişilerin bildirimde bulunabilecekleri iç düzenlemelere sahip olmalıdır.

Bu düzenlemelerde; nelerin ihbar edilebileceği, iyi niyetli ihbarcının güvenliğinin ve gizliliğinin nasıl sağlanacağı, ihbarın idare içinde hangi aşamalardan geçilerek yapılabileceği, yapılan ihbarların idarece nasıl değerlendirileceği ve hangi eylemlerin gerçekleştirileceği (kurum içi inceleme veya resmi soruşturma gibi), ihbarcıya konuyla kimin ilgilendiğinin, onunla iletişime geçip geçemeyeceğinin ve değerlendirme ve/veya sonuçların bildirilmesi gibi hususlara yer verilmelidir.

Rehbere göre, yazılı ihbar esas olmakla birlikte, idareler internet sayfalarında oluşturacakları çeşitli tip formlarla elektronik ortamda şikâyet ve ihbarlara olanak tanımalıdır. İdareler ayrıca dış paydaşların da daha kolay ihbar ve şikâyetle bulunabilmeleri için gerekli mekanizmaları oluşturmalı ve bunu idare ilan tahtalarında ve internet sayfalarında yayımlamalıdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Topluma maliyeti oldukça fazla olan yolsuzluklarla etkin bir şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir. Mevcut denetim mekanizmalarının yetersizliği, yeni arayışları gündeme getirmektedir. Yönetimsel etik ile onun bir parçası olan ihbarcılık, yolsuzlukları önlemede etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde etiğe ilişkin önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun oluşturulması, Kurulun hazırladığı yönetmelikle belirlenen etik davranış ilkeleri, Kurul'un etik kültürün geliştirilmesi amacıyla başta eğitim olmak üzere yaptığı çalışmalar son derece önemlidir. Kurul'un bir diğer işlevi etik davranış ilkelerine aykırılık iddiasıyla yapılan ihbar niteliğindeki başvuruları değerlendirmektir. 5176 sayılı Kanun'un ilk halinde Kurul'un aldığı "etik ihlal" kararları bir yaptırım olarak Resmi Gazete'de yayınlanarak duyurulmakta idi. Bu uygulama etik dışı davranışların önlenmesinde oldukça etkili bir yöntemdi. Ancak Anayasa Mahkemesi kararların idari yargı denetimi tamamlanmadan ilan edilmesinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile bu hükmü iptal etti. Her ne kadar Kurul, alınan aykırılık kararlarını isim belirtmeden internet sitesinde yayınlıyorsa da bu yeterli değildir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı göz önüne alınarak Kanunda yapılacak bir düzenleme ile etik ihlal kararlarının isimli olarak yeniden Resmi Gazete'de yayınlanmasının önü açılmalıdır.

Ülkemizde ihbarcılık ve ihbarcılarının korunması ile ilgili dağınık da olsa pek çok düzenleme bulunmaktadır. Düzenlemelerle ilgili şu değerlendirmeleri ve önerileri yapmak mümkündür:

- İhbar mevzuatta kamu görevlileri için bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir. Bu yükümlülüğü yerine getirmemek "kamu görevlisinin suçu bildirmemesi" suçunu oluşturmaktadır. İhbarcılık etik davranış ilkesi olarak belirlendiği için, bildirimde bulunmama etik ilkelere aykırılık teşkil etmektedir. Bu durumda kamu görevlileri bakımından ihbar, gönüllülüğten zorunluluğa evrilmiş olmaktadır. Zorunluluk olduğu halde kamu görevlileri çeşitli nedenlerle ihbarda bulunmaktan kaçınmaktadır. Bu nedenle ihbar zorunluluk olmaktan çıkarılmalı, yapılacak eğitimlerde ihbarın ahlaki bir yükümlülük olduğu vurgulanmalı ve kamu görevlileri ihbarda bulunmaya teşvik edilmelidir.
- İhbarların yetkili mercilere ve/veya Cumhuriyet Başsavcılarına ya da Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na kimlik belirterek yapılması istenmektedir. İhbarda kimlik belirtme zorunluluğunun olması olası ihbarları engellemektedir. Bu nedenle kimlik belirtilerek yapılacak ihbar kanallarının yanı sıra kimlik belirtilmeden yapılacak ihbar kanalları da oluşturulmalıdır. Bir çok gelişmiş ülkede yolsuzluk ihbar hatları bulunmaktadır. Ülkemizde de kimlik belirtilmeden ihbar yapılabilecek telefon hattı, e-mail hesabı ya da CİMER gibi bir internet sitesi oluşturulmalıdır.
- İhbarların soyut ve genel nitelikte olmaması, ihbarda kişi veya olay belirtilmesi, iddiaların ciddi bulgu ve belgelere dayanması istenmektedir. İhbarın somut olması yönündeki düzenlemeler yerindedir. Ancak yukarıda da tartışıldığı üzere ihbarın "ciddi bulgu ve belgelere" dayanması gerektiği ibaresi doğru bir yaklaşım değildir. İhbarcı bir denetim elemanı değildir; yolsuzluk gizli olarak yapıldığı

için her durumda ciddi bulgu ve belge elde etmek de mümkün değildir. İhbarcının “ıslık çalması” ve bir olumsuzluğa işaret etmesi yeterli sayılmalıdır. Burada önemli olan, gelen her ihbarın doğruluk derecesinin araştırılması ve titizlikle üzerinde durulmasıdır. Yapılan ihbarları isimsiz ve önemsiz olarak nitelendirip üzerine gitmemek, yolsuzlukların ortaya çıkarılmasını engelleyecektir. İhbar konusu olayı araştırmak ve bulgu ve belgeleri elde etmek yetkili makamların işi olarak görülmelidir.

- Mevzuatta yolsuzlukları ihbar edenlerin ödüllendirilmesine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Gelişmiş bazı ülkelerde, ihbarcılarının ödüllendirilmelerine yönelik (ihbar sayesinde israf olması önlenen kamu kaynağının belli bir oranının ihbarcıya ödenmesi biçiminde) düzenlemeler bulunmaktadır. Ülkemizde de buna benzer bir düzenleme yapılabilir.
- İhbarcılarının korunması bağlamında mevzuatımızda ihbarcılarının kimliklerinin gizli tutulması öngörülmüştür. Ancak uygulamada bunu sağlamak çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Kimliği açığa çıkan kamu görevlerine dolaylı yaptırımlar uygulanabilmektedir. Kimliğin açığa çıkmamasına ilişkin daha etkili önlemler (açığa çıkmasına neden olanlara yaptırım uygulanması vb.) alınmalıdır. Yine mağdur olan ihbarcılarının başvurabilecekleri bağımsız bir kurumun (Kamu Denetçiliği Kurumu, Kamu Görevlileri Etik Kurulu ya da İhbarcılarını Koruma Kurulu gibi yeni oluşturulacak bir birim) ve adli bir merciin belirlenmesi de önemlidir.

İhbarcılığa ilişkin mevzuat oldukça dağınıktır. Yukarıdaki hususlar göz önüne alınarak mevzuattaki dağınıklığı ortadan kaldıracak genel ve bütüncül bir düzenleme yapılmalıdır.

Son olarak hem çalışanların hem de üst yöneticilerin ihbarcılığın etik bir gereklilik olduğu konusunda eğitilmeleri yararlı olacaktır. Eğitimlerde ihbarcılarının hakları, ihbarı teşvik edici unsurlar ve ihbarcılarını korumaya yönelik düzenlemeler ayrıntı olarak açıklanmalıdır. Böylece kurum kültüründe ihbarcılığa karşı oluşan olumsuz atmosfer dağılacak ve ihbarcılık yolsuzluğu önlemede daha etkili bir araç olarak işlev görebilecektir.

KAYNAKÇA

ADALET BAKANLIĞI UHDİGM vd. (2009), *Yolsuzluğun Bildirilmesine İlişkin Kılavuz İlkeler*, Ankara.

AKILLI, H. S., ÇAM, S., KILINÇ, S. ve KIZILBOĞA, R. (2013), “Kamu Personelinin Etik İhlallerine Verdikleri Önem Derecesi ve Etik İhlallerin Bildirimi Konusundaki Görüşleri”, *Sayıştay Dergisi*, S. 89, ss. 5-33.

AKSU, A., YILMAZ, A. ve ORÇAN, A. (2016), “Denetimde Bilgi Uçurma”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 24, S. 4, ss. 1727-1748.

AKTAN, C. C. (1997), “Siyasal Patoloji ve Siyasal Yozlaşma”, *Yeni Türkiye*, S.14, ss. 1063-1077.

AKTAN, C. C. (2015), “Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vicdani Red Davranışı: Whistleblowing”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 2, ss. 19-36.

AKYÜREK, M. (2020), “Öğretmenlerde Whistleblowing (Bilgi Uçurma)”, *Türkiye Eğitim Dergisi*, C. 5, S.1, ss. 17-29.

ARSLAN, E. T. ve KAYALAR, M. (2017), “Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İfşa (Whistleblowing) Niyeti: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 32, ss. 15-26.

ATILGAN, A. ve KOÇ, E. (2019), “Whistleblowing: Türkiye’den İki Örnek Olay”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.41, ss. 380-389.

AYDAN, S. (2018), “İhbarcılık: Bir Kavram Analizi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 41, ss. 78-100.

AYDAN, S. ve KAYA, S. (2018), “Sağlık Sektöründe İhbarcılık: Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşire ve Sekreterler Üzerine Bir Uygulama”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, C. 21, S. 1, ss. 1-29.

AYDIN, U. (2002), “İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması (Whistleblowing)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, ss. 79-100.

BALTACI, A. (2017), “Bilgi Uçurma: Kavram ve Kuramsal Temeller”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, ss. 397-423.

BALTACI, A. ve BALCI, A. (2017), “Reasons for Whistleblowing: A Qualitative Study”, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, ss. 37-51.

BERKMAN, A. Ü. (1983), *Az gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, TODAİE Yayını, Ankara.

BOWMAN, J. S. (1983), “Ethical Issues for the Public Manager”, *Handbook of Organization Management*, (Ed. William B. Eddy), Marcel Dekker, New York.

BUDAK, T. (2010), “Türk Vergi Hukukunda İhbar ve İhbar İkramesi”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 0 (52), ss. 41-62.

BÜMKO (2014), *Kamu İç Kontrol Rehberi*, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/08/8227kamuickontrolrehberi1versiyon12.pdf>

CANDAN, H. ve KAYA, T. (2016), “İhbarcılık (Whistleblowing) ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Kamu Kurumunda Araştırma”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, ss. 305-330.

CELEP, C. ve KONAKLI, Y. (2012), “Bilgi Uçurma: Eğitim Örgütlerinde Etik ve Kural Dışı Uygulamalara Yönelik Bir Tepki”, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, ss. 65-88.

DEMİRCİ, Ş. ve ERİĞÜÇ, G. (2019), “Sağlık Yönetimi Literatüründe İhbar Etme Üzerine Yürütülen Çalışmaların İncelenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C. 8, S. 1, ss. 35-43.

ÇETİNEL, M. H. ve TASLAK, S. (2017), “Çalışanların İhbarcılık (Whistleblowing) Eğilimi İle Örgütsel Adalet Algısı İlişkisinin Kavramsal Boyutu”, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, ss. 78-96.

ÇİFTÇİ, B. (2017), “Türkiye’de Toplumsal Kültürün Örgütlerde İhbarcılık Üzerine Etkisi: Hofstede’in Kültürel Boyutlar Teorisi Bağlamında Bir Değerlendirme”, *International Journal of Academic Value Studies*, C. 3, S. 10, ss. 147-166.

ÇİĞDEM, S. (2013), “Büro Yönetiminde Whistleblowing ve Etik İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Büro Yönetimi Özel Sayısı, ss. 93-109.

ERGUN ÖZLER, D., DİL ŞAHİN, M. ve GİDERLER ATALAY, C. (2010), “Teorik Bir Çerçeve de Whistleblowing-Etik İlişkisi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, ss. 169-194.

MERCAN, N., ALTINAY, A. ve AKSANYAR, Y. (2012), “Whistleblowing (Bilgi İfşası, İhbar) ve Yolsuzlukla Mücadelede İç Denetimin Değişen ve Gelişen Rolü”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 2, ss. 167-176.

NARTGÜN, Ş. S. ve KAYA, A. (2017), “Öğretmenlerin Bilgi Uçurma Davranışları ve Bilgi Uçurma Nedenleri ile Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki”, *International Journal of Social Science*, C. 54, S. 1, ss. 65-89.

OKTAY, C. (1983), *Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*, İÜ. SBF Yayını, İstanbul.

PARK, H., BLENKINSOPP, J., ÖKTEM, M. K., & ÖMÜRGÖNÜLŞEN, U. (2008), "Cultural Orientation and Attitudes Toward Different Forms of Whistleblowing: A Comparison of South Korea, Turkey, and the U.K.", *Journal of Business Ethics*, C. 82, S. 4, ss. 929-939.

SAYĞAN, S. ve BEDÜK, A. (2013), "Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing) ve Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, ss. 1-23.

SPEARS, R. A. (1988), *NTC's American Idioms Dictionary*, NTC National Textbook Company, Illinois.

STEINBERG, S. S. ve AUSTERN, D. T. (1996), *Hükümet, Ahlak ve Yöneticiler*, TODAİE Yayını No: 264, Ankara.

ŞEN, M. L. (1998), *Kamu Yönetiminde Yozlaşmanın Önlenmesinde Yönetmelik Etik Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.

TOPGÜL, S. (2018), "Demografik Özelliklerin Whistleblowing (Bilgi Uçurma) Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Kamu Kurumları Üzerine Bir Araştırma", *Verimlilik Dergisi*, S. 4, ss. 153-183.

TRUELSON, J. A. (1994), "Whistleblowers and Their Protection", *Handbook of Administrative Ethics*, (Ed. Terry L. Cooper), Marcel Dekker, New York.

UĞUR, H. (2013), "Suçların İhbarı ve İhbarcılarının Korunması", *TBB Dergisi*, S. 108, ss. 383-406.

USTA, S. ve KOCAOĞLU, M. (2015), "Kamu Yönetiminde Etik Davranış İlkeleri: Kırşehir Belediyesi Çalışanlarının Etik Algıları Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 3, ss.153-173.

UYAR, S. ve YELGEN, E. (2015), "Bilgi İfşası (Whistleblowing) ve Denetim", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 1, ss. 85-106.

YÜKSEL, C. (2005), *Devlette Etikten Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik (Cilt 1)*, TÜSİAD, İstanbul.

YÜRÜR, S. ve NART, S. (2016), "Örgütsel Adalet Algısı Kamu Çalışanlarının İhbar Etme Niyetinin Belirleyicisi midir?", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 49 S. 3, ss.117-148.

**BALTA LİMANI'NDAN MONDROS'A OSMANLI'DA EKONOMİK YAPI
VE DIŞ TİCARET (1838-1918)**

Ramazan AVDAR¹

Reyhan AVDAR²

ÖZET

Osmanlı Devleti Tanzimat ve sonrasında idari, hukuki, siyasal ve sosyal reformlarının dışında ekonomik gelişme, ilerleme ve kalkınmayı sağlamak amacıyla bazı teşvik tedbirlerini uygulamaya başlamıştır. Fakat 1838 yılında İngiltere ve sonrasında diğer Avrupalı ülkeler ile yaptığı ticaret anlaşmalarının neticesinde Osmanlı İmparatorluğu adeta Avrupalı ülkelerin ürünlerinin istilasına ve talanına uğradı bunun sonucunda henüz fazla gelişmemiş olan Osmanlı sanayisi çökmeye ve bütçesi de açık vermeye başladı. Bu durum da 1854'lerden sonra başlayan dış borçlanmalara sebep oldu. Aldığı bu yüklü borçları yatırım faaliyetlerine dönüştüremeyen Osmanlı yönetimi 1875 yılında borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayınca bunu takiben 1881 yılında alacaklıları temsilen Duyun-u Umumiye idaresi kuruldu. Osmanlı Devleti 1881-1914 arası dönemde gelirlerinin bir miktarını dış borç ödemeleri için bu kuruluşa bırakmak zorunda kaldı. Bu dönem zarfında ulaştırma, elektrik, bankacılık ve madencilik gibi karlı ve getirisi yüksek yatırımları tercih eden yabancı sermaye girişinde çok önemli artışlar oldu. 1880'li yıllara kadar Osmanlı siyasi ve ekonomik hayatında var olan İngiliz ve Fransız etkisi yerini Alman hegemonyasına bıraktı. İttihat ve Terakki döneminde de artarak devam eden bu durum neticesinde Osmanlı'da Alman yatırımlarında çok önemli artışlar meydana geldi. Bu olaylar neticesinde Osmanlı Devleti son yıllarında artık yarı sömürge bir devlet konumundaydı.

Anahtar Kelimeler: *Duyun-u Umumiye, Dış Borç, Yatırım, Ekonomi, Sermaye*

**THE BALTA PORT TO MONDROS ECONOMIC STRUCTURE AND FOREIGN
TRADE IN THE OTTOMAN (1838-1918)**

ABSTRACT

Apart from the administrative, legal, political and social reforms of the Tanzimat and the aftermath of the Ottoman Empire, the Ottoman Empire started to implement some incentive measures in order to ensure economic development, progress and development. However, as a result of the trade agreements she made with England and other European countries in 1838, the Ottoman Empire almost invaded and plundered the products of the European countries. This situation led to external borrowings that started after 1854s. When the Ottoman administration, which could

¹ KBÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, avdar.91@hotmail.com

² KBÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, avdar.9189@gmail.com

not convert these large debts into investment activities, declared that it could not pay its debts in 1875, Duyun-u Umumiye administration was established in 1881 to represent the creditors. In the period between 1881-1914, the Ottoman Empire had to leave some of its income to this institution for the payment of foreign debt. During this period, there was a significant increase in the inflow of foreign capital, which preferred profitable and high yielding investments such as transportation, electricity, banking and mining. The British and French influences in the Ottoman political and economic life until the 1880s were replaced by German hegemony. As a result of this situation, which continued increasingly during the Committee of Union and Progress, there were significant increases in German investments in the Ottoman Empire. As a result of these events, the Ottoman Empire was now a semi-colonial state.

Keywords: Duyun-u Umumiye, Foreign Debt, Investment, Economy, Capital

1.Giriş

İngiltere’de başlayan daha sonra da diğer Avrupa ülkelerine yayılan sanayi devrimi neticesinde üretim süreçleri çok önemli ve büyük dönüşüme uğramış, kitlesel üretim yöntemleri neticesinde maliyetler önemli düzeyde düşmüştür. Sanayi devrimi neticesinde buhar kazanlı gemilerin uluslararası ticarete kullanımıyla birlikte sermayenin akışkanlığı artmış ve bu sayede kapitalizmin yeni pazarlara nüfuzu giderek hızlanmıştır. Bu bağlam içinde İngiltere ile imzalanan 1838 serbest ticaret anlaşması ve bu anlaşmayı izleyen dönemde yapılan diğer anlaşmalar sonucunda Osmanlı’nın yarı sömürge sürecine ilişkin ilk durumlar ortaya çıkmış, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yarı sömürge olma süreci giderek belirginleşmiştir. Sanayi devrimini yakalamış ve gerçekleştirmiş ülkeler için Osmanlı’nın açık bir pazara dönüşmesi, geleneksel üretimini olumsuz şekilde etkilemiş, kapitalist ekonomiyle etkileşimin yoğun yaşandığı liman şehirlerinde azınlık-işbirlikçi ticaret burjuvazisi de oluşmaya başlamıştır (Eşiyok, 2010; 68-69).

Sanayi devriminin ardından yeni pazar arayışına yönelen İngiltere ve Avrupa ülkeleriyle Osmanlı arasındaki ilişkiler giderek asimetrik ve eşit şartlar taşımayan bir güç ilişkisine dönüşmüştür.

Osmanlı’nın Avrupa ekonomisi ile bütünleşmesi 16. Yüzyıl başlarında başlamış ve Avrupa ile yapılan ticaret faaliyetleri arttıkça kapalı bir konumda olan Osmanlı ekonomisi çözülmeye ve çökmeye başlamıştır. Özellikle de 1838’de İngiltere ve akabinde diğer Avrupalı devletler ile imzalanan ticaret anlaşmaları sonucunda 19. yüzyılda dış ticaret hacmi hızla artmıştır. Bu ticaret anlaşmaları Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini hızlandırırken bir taraftan dış ticaret açığını artırmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kronikleşen bütçe açıklarının en önemli ve geçerli nedenlerinden birisi de dış ticarete sürekli verilen açıklardır. Bütçede oluşan bu açık verme miktarlarının artmasıysa nakit kaynak ihtiyacını artırmıştır. Öncelikle iç borçlanma araçlarına başvuran Osmanlı yönetimi,

iç borçlanmanın bu büyüklükteki fon ihtiyacını karşılamada yetersiz olması sebebiyle Avrupa ekonomi piyasalarından dış borç alma yoluna gitmiştir. İlk dış borcunu 1854 yılında Kırım Savaşı yıllarında alan Osmanlı İmparatorluğu daha sonra 1854-1914 arasında 41 kere dış borç alımına gitmiştir (Anbar, 2009; 18-19).

Yıllar içerisinde iç ve dış borçlanma miktarı artan ve sonraları bu borçların faiz ve anapara ödemelerinde sıkıntı çeken Osmanlı, 1875 yılı içinde borç erteleme ilan etmiş ve 1881'de ise borçlarının düzenli bir şekilde ödemesini sağlamak amacıyla borç verenler tarafından Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu idarenin kurulmasıyla beraber, Osmanlı'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımları da yükselmeye başlamıştır. Örnek verecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1854-1881 arasında 19 yabancı anonim şirket kurulmuşken, 1882-1914 arasında bu sayı 193'e çıkmıştır (Kıray, 1993: 175).

Bu bağlamda Osmanlı'nın birincil tüketim malları üretiminde uzmanlaşmasını öngören, yeni bir uluslararası iş paylaşımının giderek belirginleştiği bir dönemin başlangıcını göstermesi bakımından iktisat tarihimizin önemli dönüm noktalarından olan 1838 serbest ticaret anlaşmasını yeniden irdelemeyi hedefleyen bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada 1838 anlaşmasından sonra Osmanlı'da ortaya çıkan ekonomik ve ticari durum incelenmiş anlaşma ve anlaşmayı izleyen dönemde Osmanlı'ya ne gibi sorunlar açtığı tartışılmıştır. Elde edilen bulgu ve veriler ışığında Osmanlı'nın nasıl adım adım finansal ve siyasi bir çöküşe sürüklendiği anlatılmış ve bir rehber olması amaçlanmıştır. Yapılan hataların neler olduğu tespit edilmiş, bu hataların Osmanlı'yı nasıl bir açmaza sürüklediği gözler önüne serilmiştir. Çalışma sonucunda Osmanlı'yı finansal ve siyasi çöküşe götüren nedenlerin günün teknolojisini yakalayamaması, kendine aşırı güven duyması, yenilikleri takip edememesi olduğu ortaya konmuştur.

2.19. Yüzyıl'da Osmanlı Ekonomisi ve Sosyal Durum

Osmanlı, genel manada yönetici ve reaya olmak üzere iki farklı toplumsal sınıftan teşekkül etmektedir. Göçebe gruplardan, köylü kesimden, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan reaya sınıfı üretim yapıyor ve devlete vergi veriyordu. Yönetici sınıfsa hükümdarın vermiş olduğu özel bir berat ile herhangi bir devlet hizmetine tayin edildikleri için belirli vergi yükümlülüklerinden muafiyeti olan kesimdi. Yönetici sınıfsa meslek yaşamı özelinde seyfiye, ilmiye ve kalemiye olmak üzere üç ana gruba ayrılıyordu. Seyfiye (kılıç ehli), yönetici kadronun asker bölümünü; ilmiye (ilim ehli), hukuk uzmanlarını, kadıları, müderrisleri, diğer din adamlarını; kalemiye (kalem ehli), devletin bürokrasi işlerini yürüten ve diğer iki ana grubun işlev ve eğitiminin bazı alanlarının bir araya getiren sınıftır (Aslan vd. 2001; 289-291).

Osmanlı ekonomisi ve maliyesi, devletin toprakların mülkiyetini elinde tutması ve başlıca zenginlik kaynağı konumunda bulunan tarımsal üretimi kontrol etmesi ve yönlendirmesi işlevine dayalıydı (İnalçık, 2000: 86-94). Osmanlı'da en önemli ve hayati değeri bulunan ekonomik faaliyet tarımdı. Ekonomik, resmi olarak devletin

elinde bulunan toprakları kullanma hakkına sahip, geçimlik tarımla uğraşan köylüler tarafından sağlanıyordu.

Bu üretimlerin belirli bir kısmına ayan-bürokratlar tarafından el konuyor ve vergi gelirlerinin büyük bölümü İstanbul'a merkeze aktarılıyordu. Osmanlı bu ürünleri tüccarlara satıyor, bu tüccarlar da aldıkları bu ürünleri ihracat için Avrupalı tüccarlara satılıyor. Bir kısmı da devlete satılıyor (Kıray, 1993: 193)

Tablo 1. Avrupa'da nüfus başına düşen gelirin büyüme oranı 1800-1913 (%)

1800-1840	0,5
1841-1870	1,2
1871-1890	0,2
1891-1914	1,5

Kaynak: İnalçık (2006) çalışmasından tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 1. den anlaşılacağı üzere, kişi başına düşen gelir yüzyıl içerisinde dengeli olarak artış göstermiştir. Avrupa'nın ürettiği gayri safi milli hasılası 6 kat kişi başına düşen gelir de üç kat civarında artmıştır.

19. yüzyıl ilk yarısında Osmanlı ekonomisi, var olan geleneksel yapısını korumaktaydı. Geçen yüzyılda olduğu gibi himayeci ve tutucu ekonomi politikaları egemen olmuştur. İç ve dış ticaret devletin gözetimi ve denetimi altında yapılabilmiş; üretim ile tüketim de esnaf loncaları vasıtası ile denetlenmiştir. Fakat dış ticaret hacminde kaçakçılık çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Yasal yollar ile yapılanlar ise bilgi ve denetim yetersizliği sonucunda gerekli ilerleme ve gelişmeyi kaydedememiştir. Avrupa ülkelerine tanınan ticaret kolaylıklarında var olan denge 18. yüzyılın başlarından artarak Osmanlı aleyhine bozulmuştur(Çadircı, 1991: 6).

19. yüzyılda Avrupalı ülkelere bakıldığında sanayi, tarım ve ulaşımda son derece büyük ilerlemeler var olduğu görülmektedir. Sanayide özellikle buhar makinesinin keşfi ile yeni üretim metotları kullanılmıştır. Yeni tip döneme göre modern matbaa makinelerinin bulunuşu, giyim sanayisinde çağ atlatan dikiş makinesi, inşaat sektöründe metal iskelet ve kirişlerin kullanılması, ağaç işleme ve mobilya sanayiinin gelişmesi, makine yapımının mekanik yöntemlerle gerçekleşmesi sayılabilir. Tarım alanında doğal ve kimyasal gübrenin kullanımıyla birim alan üzerinden alınan verim yükselmiş hasat zamanında kullanılan elverişli makineler icat edilmiştir. Ulaştırma alanında da özellikle demiryolu ve deniz nakliyatını mümkün kılan çok önemli ve azımsanamayacak gelişmeler yaşanmıştır (Menmiş, 2008: 59).

Dünya ticaret hacmi bu yüzyıl içerisinde reel fiyatlar temel alındığında 50 kat artarak büyük bir oranda genişlemiştir. Sınai verimlilikteki çok büyük artışlar olmuştur. Bu da mamul malların fiyatlarını devamlı surette düşürmüş ve bu olgu da yaygın bir fiyat deflasyonuna sebep olmuştur. Fiyat bakımından 19. yüzyılı bir deflasyon çağı

olarak adlandırmak mümkündür. Fiyatlar genel anlamda %50 civarında düşmüştür. Sanayisi gelişmemiş ülkelerde eşya fiyatlarının ve dış ticaret hadlerinin düşmesi sonucunda, harici sermaye akımlarının kesilmesi neticesinde ciddi mali istikrarsızlıklara yol açmıştır. 1880'lere kadar Avrupa ülkeleri, Osmanlı topraklarında çok az yatırım yapmıştır. Yatırımların en büyük bölümü dış ticaretle ilgilenen işletmelerdeydi. Demiryolları yapımı ve işletmesi için yapılan yatırımlar var olan yabancı sermayenin hemen hemen üçte ikisini teşkil ediyordu (İnalçık, 2006: 896-900).

19. yüzyıl Osmanlı'da yoğun savaşların ve isyanların yaşandığı dönemidir. Dolayısıyla, ağır savaşların ve de isyanların mali ekonomik yapıya getirdiği yük de hiç azımsanmayacak düzeydedir. 1812 de Bükreş ve 1829 da imzalanan Edirne Antlaşması imzalanmaları ile sona eren savaşlardan sonra, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyanı sonucunda Mısır'ın elden gitmiştir. Bu nedenden ötürü yoksun kalınan vergi ve diğer gelirler ve savaşın yükü, 1853-1856 arasındaki Kırım Savaşı ve 1877-1878 arasında yaşanan Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı maliyesine çok ağır faturalar getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı yönetimi, giderek artan savunma sorunlarının çözümlenmesinde yeni arayış ve yollara girmiştir. Yeni ve çağdaş ordu oluşturma çabaları maliyenin gelir ihtiyacını arttırmıştır. Ortaya çıkan gelir ihtiyacını geleneksel ve tutucu mali yapıda çözmeye çalışan Osmanlı, müsadere, tağşiş, miri mubayaa, ticari tekeller oluşturma gibi kısa zamanda merkezi hazineye bol kazanç sağlayabilecek ve uygulaması kolay olan mali kaynak oluşturma yöntemlerine başvurdu. Fakat bu yöntemler, uzun vadede başta tarım, ticaret ve sanayi ile ilgili alanları olumsuz etkilemiş ve bu kısımları üretim faaliyetlerinden çok büyük ölçüde koparmıştır (Güran, 2003: 6-7).

Doğu ve Avrupa arasında var olan ticaret yollarının değişmesi ile Avrupa'nın gelişmiş ekonomilerinde sanayileşme sürecinin başlamıştır. Osmanlı'nın sınırlarını genişletmesinin artık eskisi gibi mümkün olmaması, güçlü bir yerel sınıfın ortaya çıkması, devletin elde ettiği vergi gelirlerinin azalması, askeri harcamaların artması, Osmanlı'nın başta tarım ürünleri olmak üzere hammadde satması ve işlenmiş mal ithal eder konuma gelmesi gibi 17. ve 18. Yüzyıllar boyunca yaşanan içsel ve dışsal gelişmeler neticesinde imparatorluğun toplumsal ve ekonomik yapısı büyük oranda sarsılmış ve merkezi yönetimin üretim, idare ve vergi toplama üzerindeki kontrolü azalmıştır. Merkezi bürokrasi açısından bakıldığında 19. yüzyıl bir reform ve yenedünya ekonomik düzenine geç kalınmış bir uyum sağlama dönemi olmuştur (Anbar, 2009: 19-20).

3. 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Dış Ticaret

1830'lu yıllardan başlayarak Osmanlı Dış ticareti çok büyük bir göstermiş ve Avrupa ile yapılan ticaretin yıllık büyüme oranı %5 oranını geçmiştir (Kıray, 1993: 66). 1830-1914 arasında dış ticaret miktarı on kattan daha fazla artan Osmanlı'da, I. Dünya Savaşı öncesi dönemde toplam üretimin yaklaşık olarak %10'ndan fazlası

dışa satılmaktaydı (Pamuk, 1997: 169). 19. Yüzyıl içerisinde buharlı gemilerin kullanımının yaygınlaşması ve demiryolu kullanımının genişlemesi de Osmanlı dış ticaretinin artmasını sağlamıştır. Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında var olan dış ticaret hacminin artmasının diğer bir sebebi de Amerika kıtasından Avrupa'ya getirilen altın ve gümüş gibi değerli madenlerin, para birimlerinde çok önemli değer kayıplarına sebep olması ve satın alma gücü paritesini destekleyerek talebi arttırması sebebiyle fiyatların artmasına yol açmıştır. Avrupa'da fiyatların yükselmesiye daha ucuz konumda olan Osmanlı ürünlerine talebi arttırmıştır (Özcan,2005: 245).

Tablo 2'de, 1840-1907 arasında, Osmanlı' da dış ticaretin yıllık büyüme hızları görülmektedir.

Yıllar	Cari Fiyatlarla		1880 Fiyatlarıyla	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1840-53	%5,3	%5,5	%5,3	%6,4
1957-73	%5	%4,9	%6,2	%5,2
1879-98	%1,1	%0,6	%2,7	%2,5
1898-1907	%4,3	%6	%3,4	%4,2

Tablo 2: Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Ortalama Büyüme Oranları

Kaynak: Anbar (2009, 22).

1820'lerden başlayarak 1870'lerin sonuna kadar var olan dönemde İngiltere'nin Osmanlı'nın ve özellikle de Anadolu coğrafyasının dış ticaretindeki payı her geçen gün artmıştır. Buna karşın Fransa, 18. Yüzyılda elde etmiş olduğu konumu bir daha elde edememiştir. 1880'lerden itibaren Almanya'nın Osmanlı dış ticaretindeki payı artmaya başlamıştır. Fakat İngiltere, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı dış ticaretinde büyük payı elinde tutmayı başarmıştır (Pamuk, 1997: 171). Tablo 3'de, 1830-1852 arasında belirli dönemlerdeki dış ticaret hacmi ve dış ticaret açığı görülmektedir.

Tablo 3: Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticaret Açıkları

Dönem	İthalat	İhracat	Dış açık
1830-32	4,9	3,8	1,1
1840-42	5,7	5,2	0,2
1850-52	9,5	8,8	0,7
Toplam	20,1	17,8	2,3

Kaynak: Anbar (2009, 22-24).

Dış ticaret, Osmanlı'nın sosyolojik ve iktisadi tarihinde çok tartışma konusu edilen bir mevzudur. İmparatorluğun iç ticareti ile Mısır, İran ve Hindistan ile olan ticareti ise tamamıyla yok sayılmıştır (Alkin, 1981: 221). Tanzimat'tan öncesine baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret politikası, ülkede mal çokluğu ve piyasada ucuzluk yaratmak amacıyla, dış alımı teşvik edici, dış satımı kısıtlayıcı ekonomik anlayışa dayanıyordu. İhracat daha yüksek oranda gümrük vergisine tabi tutulmakta, öte yandan bazı mallara ihracat yasağı uygulanmaktaydı.

Birçok batılı devlete verilmiş bulunan Kapitülasyonların sonucunda ithalatı teşvik edici dış ticaret politikaları uygulanmıştır. 1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Sözleşmesi ve bunun akabinde Fransa ile diğer Avrupa devletleri ile yapılan benzer ticaret sözleşmeleri ile Osmanlı kendi gümrükleri üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmiştir. Yabancılar, Osmanlı vatandaşı ve tüccarlarına nazaran birçok ayrıcalık verilmek sureti ile engelsiz ve sorunsuz bir dış ticaret politikası geliştirmiştir. Böylelikle Osmanlı ekonomisi gelişen ve dönüşen Avrupa sanayisi için net ve açık bir pazar haline gelmiştir (Güven, 1998: 1-6). 19. yüzyıl içerisinde Osmanlı dış ticareti önceki dönemler içinde hiç görülmemiş oranlarda büyümüştür. Fakat dış ticaretin genişlemesinin bu yüzyıl içinde aynı devinim içinde sürmediği de aşıkardır (Pamuk, 1997: 18-171).

4. 1838 Tarihli Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması

Takvimler 16 Ağustos 1838 tarihini gösterdiğinde İngiltere ile Osmanlı arasında bir dönüm noktası kabul edilebilecek bir serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İngiltere, kapitülasyon düzeninde sahip olamayacağı bir takım ayrıcalıkları kazanmıştır (Akşin, 1998: 22-25).

1838 Ticaret Antlaşması, I. Dünya Savaşı dönemine kadar süre gelen Osmanlı ekonomi politikasının ana çerçevesini çizmiştir. Bütün tekel oluşumlarını ortadan kaldırmıştır. İngiliz tüccarlara, mallarını Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde satabilme izni vermiş, vergilendirme oranları ise ithalattan %5 ve ihracattan %12 olarak belirlemiştir. Daha sonraki zaman dilimlerinde diğer Avrupalı ülkeler antlaşma kapsamına alınmıştır. İthalattan alınacak olan %5 oranındaki vergi alındıktan sonra mallar memleket içerisinde serbestçe dolaşabilecek ve diğer uygulanabilecek her türlü vergiden muaf konumda pazarlanabilecektir (Memiş, 2008: 79-81).

Anlaşma öncesi dönemde yerli ve de yabancı tüccarlardan İmparatorluk sınırları içinde ürünlerini bir yerden bir yere naklederken alınmayan %8 iç gümrük vergisi, imza altına alınan bu antlaşma ile yabancılar için kaldırılmıştır. Yabancı tüccarların ürünleri Osmanlı sınırları içinde serbestçe dolaşabiliyorken yerli tüccarların ürünlerinden gümrük vergisi alınmaya devam ediyordu. Bu durumun sonucunda

doğal olarak yerli tüccarlar yabancılar karşısında güçsüz durumda kalıyor ve haksız rekabet ortamı oluşuyordu (Memiş, 2008: 90).

Anlaşma maddelerinin Osmanlı üreticilerinin aleyhine sonuçlar doğurduğunun anlaşılması ve de hükümetin gelir ihtiyacının son derece artmış olması sebebiyle gümrük vergisi tarife oranlarının ayarlanması için bazı girişimlerde bulunulduysa da anlaşma devletleri ile yeni bir ticaret antlaşması ancak 1861-1862 yılları arasında imzalanabilmiştir (Güran, 1997: 6). İthalata uygulanmak istenen bu vergilerin amacı sadece hazineye ek gelir sağlamak bundan başka bir amaç taşımıyordu.

1830-1902 arasında ihracat yaptığı İngiltere ve Fransa'nın ihracat içindeki payları bu yıllar aralığında hemen hemen sürekli bir artış eğilindedir. Avusturya ve Rusya'nın ihracat içindeki payıysa bazı seneler hariç sürekli olarak azalmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın sanayisi gelişmiş ülkeler olması dolayısıyla Osmanlı hammaddelerine olan ihtiyaçları, ticaret antlaşmaları, vb. sebeplerle bu ülkelerin dış satımdaki payının artış gösterdiği söylenebilir. Toplam ihracata baktığımız takdirde 1830-1832 döneminden 1900-1902 dönemine kadar ortalama ihracat rakamının 3.8 milyon İngiliz sterlininden 20.3 milyona çıkarak, 72 senede tam olarak 5.3 kat artış yaptığı görülmektedir. İngiltere'nin Osmanlı ihracatı içerisindeki payı 1840 yılından yani anlaşmadan itibaren daha da artmıştır. Avusturya'ya yapılan dış satım oranınınsa İngiltere'nin tersine zaman içinde azaldığı görülmektedir. Genelde sanayisi gelişen ülkeler, Osmanlı ihracatından artan ve değişken oranlarda pay almışlardır (Memiş, 2008: 90-95).

5. 1838 Anlaşmasının Osmanlı Üretim Sektörü Üzerindeki Etkisi

1838 anlaşması imzalanmadan önce, Batı Avrupa'da başlayan sanayi devrimine dayalı olarak gelişen seri üretim Osmanlı üretim sektörünü derinden etkilemeye başlamıştır. Fakat Osmanlı ekonomisi henüz bir açık Pazar haline gelmediğinden bu gelişmenin etkisi zayıf ve sınırlı kalmıştır. Başka bir ifade ile, 1838 anlaşması, sanayi devriminin Osmanlı imalat ve üretimi üzerinde var olan etkilerini daha da arttırmış ve Osmanlı dünya ekonomik düzenine eklenerek açık bir ekonomik pazara dönüşmüştür. Bu manada özellikle liberal iktisatçıların çoğu kez öne sürdüğü gibi, 1838 anlaşması yapılmamış olsa bile Osmanlı üretim sektörünün sanayi devrimi önünde tutunamayacağını aşıkardır. Bu tarih tezinin anlamlı oluşu bir tarafa sanayi devriminin doğal sonucu olarak bu serbest ticaret anlaşmasının gündeme geldiği düşünülür ise, Osmanlı üretim sanayindeki çözülme sürecinin bu iki gelişmenin birlikte ve beraber değerlendirilmesi durumunda anlamlı olacağını da belirtmek gerekir (Eşiyok, 2010: 87).

Sanayi devriminin sonuçları ile birleşen 1838 serbest ticaret anlaşması sonucunda, İngiltere'nin Osmanlı'ya yönelik pamuklu kumaş ve türevleri ihracatı zamanla çok önemli miktarda artarak, Osmanlı üretiminin bel kemiği olan iplik üretimine ve pamuk dokumacılığına son derece ağır bir bedel ödetmiştir. Hiç şüphesiz İngiltere'nin Osmanlı pazarlarını kontrol altına almasıyla kaliteli ve sağlam İngiliz

ürünleri yanında ucuz fiyatlarda etkili olmuş, 1840'lı yıllara kadar devam eden fiyat düşüşleri Osmanlı halkını İngiliz mallarını almaya ve tüketmeye zorlamıştır (Önsoy, 1988: 19). Ucuz İngiliz malları tüm Anadolu coğrafyasını adeta istila etmiştir. Yine önemli dokuma ve üretim merkezlerinden birisi olan İstanbul'da 1830 senesinde 3160 adet olan dokuma tezgâhı sayısı, 1866 senesine gelindiğinde 37'ye kadar gerilemiştir (Göçek, 1999: 97).

1840'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı dokumacıları üretimden hemen hemen çekilmek zorunda kalmışlardır. Sanayideki dokumacılık ise tam manada yok olmuştu. Dokuma sanayisi, 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak özellikle de 1838 anlaşmasından sonra hızla gerilemeye başlamıştır. Sultan Abdülmecid (1839–1861) döneminde bu çöküş çok daha da hızlanmış ve Avrupa ürünleri Osmanlı pazarlarını ele almaya başlamıştır. Abdülaziz dönemine gelindiğindeyse sanayi devrimi ile serbest ticaret anlaşmasının birleşen etkileri çok daha yıkıcı olmuş, el tezgâhları neredeyse üretim hattından çekilmiştir (Çadircı, 1997: 350).

1838 serbest ticaret anlaşmasının görülen etkileri Balkanlar, Anadolu, Suriye ve daha az seviyede Mısır'daki dokuma sektöründe de hissedilmeye başlanmıştır bunun sonucunda dokuma sektörü üretimi bu bölgelerde de tamamen yok olmuştur (Karpat, 2002: 89).

Neticede 1838 serbest ticaret anlaşması, ithal ürünlerin Osmanlı pazarını büyük oranda ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Geleneksel yöntemlerle yapılan üretime çok büyük bir yara vermiştir. Avrupalı tüccarların Osmanlı malı olan hammadde ve ara üretim mallarına yönelik son derece artan taleplerinin neticesinde ortaya çıkan fiyat artışları yani enflasyon, yerli imalatçıların ve üreticilerin hammadde temin etmeleri yolunda çok önemli sıkıntılarla karşılaşmasına da sebep olmuştur. Üretimin gerilemesi ve azalmaya başlayan gümrük gelirleri neticesinde Kırım Savaşı'nın (1853-1856) finansmanı ortaya çıktığında tekellerden alınan gelirlerin ortadan kalkması ve bunun neticesi olarak dış ticaretten ek gümrük vergisi alma imkanı da ortadan kalkmıştır (Pamuk, 2008: 30). Devlet iç ve dış borçlanma yoluna gitmek zorunda kalacaktır (Türel, 2001: 37).

Bu politikalar neticesinde Osmanlı İmparatorluğu çok ağır bir borç batağına sürükleyecek ve sonuçta 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile beraber kurulan, yabancı temsilcilerden ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ile sonuçlanacaktır (Avcıoğlu, 1984: 126-134). Düyun-u Umumiye İdaresi 1888-1914 seneleri arasında Osmanlı'nın var olan borçlarını aksatmadan ödemiştir. Başka bir ifadeyle yarı-sömürgeleşmiş konuma gelen bir ekonomik yapı özelliği gösteren Osmanlı İmparatorluğu, merkez konumda bulunan kapitalist ülkelere büyük miktarda kaynak transferi yaparak kapitalist devletlerin sermaye birikim miktarlarına çok yüksek oranda katkı yapmaktaydı (Kazgan, 1995b: 13-15). Neticede İdare, Avrupalı sermaye sahiplerinin ekonomi üzerindeki denetiminin simgesini gösteren bir kurumsal yapı olarak halen daha tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Pamuk, 2001: 39).

6. Birinci Dünya Savaşı ve Öncesinde Osmanlı Ekonomisi Genel Görünümü

19. yüzyılın sonlarına ve Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, iç pazarda verilen imtiyazlara madenlerde de yoğun ayrıcalıkların eklendiğini görmekteyiz. Özellikle petrolün keşfinden sonra yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin bir konuma gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun madenleri imtiyaz avcıları tarafından adeta istila edildi. Başlangıçta yabancıların elinde bulunan maden şirketlerine ancak hissedar olabileceğini dile getiren yönetim (1861 Nizamnamesi) bu tutumdan zaman içinde vazgeçmiştir. Sonunda yabancıların gayrimenkul alımlarını sağlayan 1867 Nizamnamesinin doğal neticesi olarak, Maadin Nizamnamesinin eski maddeleri de 1869'da değiştirildi (Çavdar, 2001: 33). Bu değişikliklerden sonra madenlerimizin tamamına yakını süreç içerisinde sermaye sahibi yabancı uyruklulara veya azınlıklara devredildi. 1901-1911 arasında madensel üretimdeki Türk, Azınlık ve Yabancı gruplarının ekonomik oranları toplam payları şu şekildedir: Türkler % 37.77, Azınlıklar % 24.81 ve Yabancılar % 37.42 (Gündüz, 1969: 803-892). Bu veriler ışığında madenlerimizin yarıdan fazlasının sahibi olan ve işletenlerin ülkedeki azınlıklar veyahut yabancılar olduğu gün gibi açıktır.

Savaşa öncesi Osmanlı ekonomisine baktığımızda, yabancı şirketlerin ve yabancı sermayeli sanayinin pazara hâkim olduğunu, Düyûn-u Umûmiye İdaresi'ni yabancıların kontrol ettiğini, kapitülasyonların devletin ekonomik bağımsızlığının önündeki en büyük engeli oluşturduğunu görmekteyiz. Osmanlı'nın bu zor şartlar içerisinde savaşa girmesi, onu savaş sırasında çeşitli ve zorlu ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Ancak devlet savaş sırasında ekonomiyle yakından ilgilendi ve "millî ekonomi" oluşumunun temelleri atılmaya başlandı.

Osmanlı, İttifak yanında savaşa girişinden hemen sonra ilk iş olarak dış borçların ödemelerini durdurmuştur. Osmanlı Devleti ikinci olarak da Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldıracağını duyurdu. II. Meşrutiyet senelerinde yönetime gelen hükûmetler kapitülasyonları kaldırmayı gündemlerine almışlar hatta yabancı devletleri ikna çalışmalarına çalışmışlar fakat başarılı olamamışlardır. Osmanlı Devleti'nde verilen bu kapitülasyonlar çiftçisinden işçisine, memurundan aydını kesime kadar tüm halkı rahatsız ediyordu. Kapitülasyonların kaldırılması askerler açısından bir zafer niteliğindedi. Donanma Cemiyetinin bastırılmış olduğu el ilanlarında, halka verilen bir müjde ve ilk zafer sayılmıştır (Tunaya, 2000: 420). Kapitülasyonların kaldırılacağını ilan edilmesinin hemen ardından aynı ayın içinde gümrük vergileri de % 15'e çıkarılmıştır (Toprak, 2004: 412). Bu karardan sonra Bâb-ı Âli yabancı devletlerden onay istemeden gümrük vergilerini yükseltebilmiştir. Bu kararların ardından Avrupa'ya bağımlı konumda bulunan Osmanlı Devleti iktisadî olarak çok önemli bir kazanım sağlamıştır.

Savaş döneminde Osmanlı'nın para düzeni köklü değişimler geçirmiştir. Metali baz olan Osmanlı para sistemi işlerliğini tamamen yitirmiştir. Bütçe gelirlerine göre Bâb-ı Âli'nin savaşı finanse etmesi imkânsızdı. Savaşın başlamasıyla beraber seferber

edilen orduyu beslemek için 500 bin liralık bir ödenek ayrılmıştır. Bâb-1 Âli'nin emisyonunda bulunması için kâğıt para çıkarması gerekmiştir. Kâğıt para üretim ayrıcalığını elinde bulunduran Osmanlı Bankası ile Bâb-1 Âli uzlaşmaya çalışmıştır. Yabancı sermayeyle kurulmuş olan Osmanlı Bankası'nın Paris'te bulunan yönetim kurulu bu yükümlülüğü yerine getirmek istemedi. Bu durumun sonucunda kâğıt para emisyonunu devletin çıkarması gerekmiştir ancak Osmanlı bu konuda iyi bir geçmişe sahip değildir. Tanzimat zamanında denenen ve Osmanlı Devleti'nin ilk kâğıt parası olan "Kaime" 1840 yılın da tedavüle sokulmuştur. Gerçekte kaime para olmaktan daha çok tahvildi denebilir. Yılda % 8 oranında reel faiz getiriyordu(Toprak, 2004: 414). Fakat bu paranın bölgeler arasında farklı fiyat seviyeleri üzerinden dönüşmesinden ve de sürekli fiyat değişimlerine sebep olmasından ötürü Osmanlı parasal sistemi istikrarsızlaşmıştır. Osmanlı parasal düzenini çökerten Kaime çok zaman geçmeden tedavülden kaldırılmıştır.

Hükümetin savaşın şiddetlendiği bu zaman zarfında emisyon bankası bulacak ve uygulamaya alacak yeterli zamanı olmamıştır. Cephelerde çok yoğun ve şiddetli çarpışmalara giren ordunun ihtiyaçlarının çok acil olarak giderilmesi gerekiyordu. Osmanlı Bankası ile emisyon sorununu ortadan kaldıramayan yönetim, emisyon çıkarma konumunu Düyûn-u Umûmiye'ye devretti. Temmuz 1915'e gelindiğinde de ilk kâğıt para olarak tanımlanabilecek olan "evrak-ı nakdiye" tedavüle alınmıştır. Hükümet, var olan mütteliklerinden sağladığı kaynaklarla 161.000.000 Osmanlı Lirası tutarında yedi tertip kâğıt para çıkarmıştır. Bu para miktarı ile askerî teçhizat, tahıl, kömür, makine gibi taleplerini karşılamıştır. Düyûn-ı Umûmiye' nin tedavüle soktuğu yedi tertip kâğıt paranın ilki için Almanya ve Avusturya'dan altın karşılık sağlanmıştır. Diğer tertipler ise Almanya hazine bonolarının güvencesi altında tedavüle sokulmuştur(Toprak, 1981: 220-222). Osmanlı'nın çıkarmış olduğu kâğıt para, halkın paraya karşı güvensizliğinin artması ve enflasyonun artması ile Osmanlı parasının çok geçmeden değer kaybetmesiyle sonuçlandı.

Savaşın tahmin edilen zamandan daha uzun sürmesi savaşa taraf olan devletleri birçok alanda yıpratmıştır. Tüm bunların neticesinde Hükümet ilk kez 1918 yılında iç borçlanmaya gitmiştir. Osmanlı'da o zamana kadar hiç denenmemiş olan yol ve yöntemler ile iç borçlanmanın propagandası yapılmış ve halk borç tahvili satın almaya sevk edilmiştir. Halkı borca ortak olmaya özendirici elektrik ile aydınlatılmış ilanlar her yere asılmıştır. Faiz olarak ödemesi yapılacak olan altınların Darphane'de basılışını ve de halkın Osmanlı Bankası'nda borca kaydoluş durumlarını gösteren filmler çekilerek İstanbul ve İzmir sinemalarında gösterilmiştir. Reji İdaresinin de tütün ve sigara kâğıdı paketlerine iç borçlanmayı özendirici ufak etiketler konmuştur. Borçlanmayı halka mal etmek amacıyla şarkılar bestelenmiş ve marşlar yazılmıştır (Toprak, 1981: 220-222). Tüm bu girişimlerin neticesi olarak iç borçlanma çalışması başarıyla sonuçlanmıştır. İç borçlanma için yapılan tahvil satışlarından 17.977.600 Lira hâsılat sağlanmıştır (Eldem, 1994: 109-110). Osmanlı Devleti elde ettiği bu gelirle var olan bütçe açıklarının büyük bir kısmını kapatmıştır.

7.Sonuç

Osmanlı'nın tarım ürünlerini ve hammaddeleri ihraç edip mamul halde mal ve ürünler ithal ediyor olması diğer bir taraftan da dış ticaret dengesini ve diğer yönden de bazı sektörleri olumsuz etkilemeye başlamıştır. Batı ülkelerinden mamul ürünlerinin ithalatının artması özellikle de yünlü ve ipekli dokuma sektörlerini, madenciligi ve tüm bunların yanında yerel zanaatları çok olumsuz yönde etkilemiştir. Kapitülasyonların ve özellikle İngiltere ile 1838 yılında imzalanan ve ardından da öteki Avrupa devletlerini de kapsayan 1838 tarihli ticaret antlaşması Osmanlı'nın dünya ekonomisi ile bütünleşmesini hızlandırmıştır. Fakat tüm bunların yanında Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin Osmanlı ekonomisine hâkim olmaya başlamasının da hukuksal ana çerçevesini oluşturmuştur. Tımar sisteminin bozulması ve alınan vergi gelirlerinin toplanması yolunda iltizam uygulamasının giderek daha yaygın bir şekilde kullanılması varlıklı ve güçlü merkezi yönetim üzerinde etkin ve etkili olan bir ayan hiyerarşisinin oluşmasına ve merkezi otoritenin de giderek zayıflamasına sebep olmuştur. Merkezi yönetimin üretimde ve vergi toplamada kontrolünün azalmaya başlamasıyla vergi gelirleri giderek azalmıştır. Tüm bunların yanında askeri başarısızlıklar, savaflara harcanan giderler ve genişletilmiş düzenli merkezi bir ordu, askeri harcamaları giderek daha da arttırmıştır. Osmanlı, merkezi otoritesini güçlendirmek ve devamlılığını sürdürebilmek amacıyla askeri, siyasi ve de vergi bölümlerinde reformlar yapmaya ve uygulamaya çalışmıştır. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı'nın bütçe açıklarını ve finansman karşılama ihtiyacını günden güne arttırmıştır. Yabancılardan ve dış ülkelere ekonomik yardım almanın geleneklere aykırı ve de onur kırıcı olarak kabul eden Osmanlı yönetimi ihtiyacı olan fonları karşılamak amacıyla öncelikli olarak iç borçlanma yöntemine başvurmuş fakat bu durumun ihtiyaçlarını karşılayamaması üzerine dış borç almadan sadece ve sadece 1854'e kadar dayanabilmiştir. Osmanlı ilk dış kaynaklı borcunu 1854 senesinde almıştır. Böylelikle, Avrupa ticaret sermayesinin girişinden sonra İmparatorluk sınırlarına Avrupa finans sermayesi de dâhil olmuştur.

Diğer bir değerlendirmeye Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal kaynakları ve coğrafi konumu değerlendirildiğinde, alınan iç ve dış borçlar yönünden o devrin sanayileşmiş güçlü ve gelişmiş Avrupa devletlerinin iç ve dış borçları içerisinde çok önemsiz seviyede kaldığı görülmektedir. Fakat Osmanlı'nın zayıf ve kırılgan ekonomik ve finansal durumu düşünüldüğünde bu durum Osmanlı için son derece sıkıntılı bir durumdur. Alınan borçların, yatırım yapmak ve de ekonominin ve sanayinin üretim kapasitesini arttırmak yerine, silah ve askeri araç gereç ithal etmekte, eski borçları ödemede ve iç borçları dış borçlar ile dönüştürmede kullanılması sebebiyle Osmanlı, borçlarını ödeyemez konuma gelmiş ve 1875 senesinde borç erteleme ilan etmiştir. Bu durumun neticesinde Osmanlı'nın Batılı finans piyasalarına olan vadesi gelmiş borçlarını ödemeyi garanti altına almak amacıyla 1881 senesinde Düyun-ı Umumiye İdaresi oluşturulmuş ve bazı vergi gelirlerinin denetim ve yönetimi bu kuruluşa verilmiştir. Bu kurumun kurulmasının

ardından yabancı yatırımlarında artış ortaya çıkmış ve böylelikle Avrupa sanayi ve üretim sermayesi de Osmanlı'dan elde ettiği büyük ve önemli ayrıcalıklar ile imparatorluğa girmiş ve Osmanlı ekonomisi ve finansının Avrupa ekonomisi ile bütünleşmesi artmıştır. Tüm bunların neticesinde Avrupalı girişimcilerin imparatorluk sınırlarında doğrudan ve dolaylı yatırımlarının artması, Osmanlı'nın finansal açıdan da Avrupa ile bütünleşme sürecini hızlandırmış ve de Osmanlı ekonomisinde bankacılığın ve sermaye piyasalarının gelişmesini sağlamıştır.

Daha genel bir manada değerlendirildiğinde, serbest ticaret şartları çerçevesinde az gelişmiş olan ülkelerin dünya ekonomisine dâhil olduğu küreselleşme zamanları, çevre ekonomilerin kalkınma ve finansal dinamiklerinin çok büyük ölçüde tahrip edilmesiyle neticelenmektedir. Hiç şüphesiz, bu dönemler aynı anda ekonomilerin dış faktörlerden kaynaklanan krizlere karşı da aşırı duyarlılık kazandığı ve ekonomilerin gelişme politikasının dış şoklar ile önemli düzeyde çözüldüğü zamanları ifade etmektedir. 1838 serbest ticaret anlaşması 19. Yüzyıl'da yaşanan küreselleşme bağlamında değerlendirildiği takdirde günümüz çevre ekonomilerinin sanayileşme ve kalkınma politikalarına ilişkin de son derece öğretici çok önemli dersler barındırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Osmanlı ekonomisinin durumuna baktığımızda devlet koruyucu ve olağanüstü tedbirlere başvurarak savaş zamanında ortaya çıkan ve çıkması çok muhtemel olan ekonomik darboğazlara karşı koymaya çalışmış mütteliklerinden ekonomik yardımlar alarak savaşın yükünü hafifletmeye çalışmıştır. Bu dönemde halktan da kaynak bulma yoluna gidilmiş ve elde edilen kaynakta ordunun ihtiyaçlarına ayrılmıştır. Sonuç olarak baktığımızda Osmanlı ekonomisi 1938 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar geçen dönemde siyaseten ve ekonomik açıdan son derece çalkantılı ve buhranlı günler geçirmiştir. Bu süre zarfında devlet batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak için çok büyük tavizler vermiş ve bunun neticesinde ekonomi çökmüştür. Bu fırsattan istifade eden batılı güçler Osmanlı'yı açık ve engelsiz bir Pazar haline getirmişler ve Osmanlı ekonomisini ele geçirmişlerdir. Tüm bu gelişmelerin ardından büyük savaşın ardından Osmanlı tarih sahnesinden çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (1998). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Anbar, A. (2009), 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914', *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, s.18-23, 23(84), İstanbul.
- Aslan, S. ve A. Yılmaz. (2001). 'Tanzimat döneminde Osmanlı bürokratik yapı ve düşüncesinin değişimi'. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2(1), 287-297. Sivas.
- Avcıoğlu, D. (1984), *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Çadırcı, M. (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kent'lerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Erdoğan A. (1981). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Gür yay Matbaası, İstanbul.
- Eşiyok, A. (2010), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi*, s.68-69, 34(26), Ankara.
- Göçek, M. (1999), *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme* (1. Baskı), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Gündüz Ö. (1969). "XX. Yüzyıl başlarında Osmanlı maden üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", *S.B.F.* 1969, s.803- 892.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, DİE, Ankara.
- İnalcık, H. (1996), *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300 – 1600*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnalcık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1500-1914*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Karpat, H. (2002), *Osmanlı Modernleşmesi* (1.Baskı), A. Zorlu Durukan, Kaan Durukan (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, H. (1995a), "Borçlarına Sadık Ülke Türkiye", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 13-15.
- Kıray, E. (1993). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Memiş, N. (2008). *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi s.59-110, Erzurum.
- Önsoy, R. (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası* (1.Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özcan, R. (2005). "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (17),s.237-266. Erzurum.
- Pamuk, Ş. (1983), "Osmanlı Zanaatlarının Yıkılışı: Pamuklu Tekstil Örneği; 1826–1913", *Toplum ve Bilim*, (23), s.75-99.
- Pamuk, Ş. (1997). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914*. Gerçek Yayınevi. İstanbul.

- Pamuk, Ş. (2001),“Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi”, Doğu Batı, (17), s.35-42.
- Tarık G. (1998). ‘‘Cumhuriyet’imizin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü’’, Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı, s. 1-6. Ankara.
- Tevfik Ç. (2001).‘‘Milli Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm’’, (1), s.33. İstanbul.
- Toprak, Z. (1981). ‘‘Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II’’, ODTU Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı, s.220-222. Ankara.
- Toprak, Z. (2004), *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Tunaya T. (2000), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türel, O. (2001), ‘‘Trajik Monologlar veya Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı’’, Mülkiye, (25), s.31-74.

TOPLUMUN SİYASETSİZLEŞTİRİLMESİ AÇISINDAN BÜROKRATİK- OTORİTERYENİZM VE POPÜLİZM

Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç¹, Doç. Dr. İrfan HAŞLAK²

ÖZET

Bu çalışmada uzmanlık ilkesini esas alan Bürokratik Otoriteryen rejimle milli irade ilkesini esas alan popülist rejim karşılaştırılmaktadır. Bürokratik Otoriteryen model toplumsal işlerin uzmanlara havale edilerek bilimsel bir yöntemle çözülebileceği kanaatinden hareket ederken, popülizm milli iradenin uzmanlık gerekçesiyle sınırlandırılmasına itiraz eder. BO rejimler siyaseti ve özellikle de tüm toplumsal kesimleri hareketlendiren demokratik siyaseti olabildiğince yok ederek uzmanlar eliyle toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Popülizm ise tek söz sahibinin milli iradenin temsilcisi seçilmiş hükümet olduğunu ileri sürerek siyasetçilerin alanını uzmanlık aleyhine olacak şekilde genişletir. Fakat, popülizmin siyaset ve liderlik anlayışı paradoksal biçimde toplumun siyasetten dışlanması ile sonuçlanır. Dolayısıyla BO açıkça demokratik siyaseti dışlarken popülizm toplumun siyasetlesizleşmesine dolaylı yoldan sürüklenir.

Anahtar Kelimeler: Bürokratik Otoriteryenizm, Uzmanlık, Popülizm, Milli İrade.

BUREAUCRATIC-AUTHORITARIANISM AND POPULISM IN TERMS OF DEPOLITICISATION OF SOCIETY

ABSTRACT

This study compares and contrasts Bureaucratic-Authoritarian system based on expertise and Populist regime based on the general will. Bureaucratic-Authoritarian system assumes that social problems could be solved by using scientific approach, while Populist regime tries to limit expertise by claiming the supremacy of the general will. BA regimes attempts to suppress all political activities and especially democratic multi-party politics in order to realize social development by delegating it to experts. Populist regime, though, assumes the supremacy of the general will and tries to broaden the scope of politics, due to its somewhat mystical and sacred concept of political leadership, paradoxically, leads to depoliticisation of society in the final analysis. Thus, while BA overtly attempts to depoliticise society, Populism leads to the depoliticisation of society indirectly.

Key Words: Bureaucratic-Authoritarianism, Expertise, Populism, National Will.

¹ Sakarya Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü zkilinc@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü haslak@sakarya.edu.tr

1. GİRİŞ

Modern demokratik toplum hem *uzmanlık* toplumdur hem de *milli iradenin* temsilini esas alır. Uzmanlık; beşeri hayatta işbölümünün kaçınılmaz olmasının sonucudur ve modern toplumsal meseleler yüksek düzeyde uzmanlık gerektiren becerilere bağlıdır. Diğer taraftan, demokratik varsayım egemenliğin kaynağının halk olduğunu ileri sürer ve seçilmiş temsilcilerin halk adına yönetmesini öngörür.

Uzmanlık ilkesi gittikçe karmaşıklaşan ve uzun süre eğitim ve tecrübe gerektiren işlerin hem devlette hem de özel sektörde uzmanlara (bürokratlara, teknokratlara ve bilim insanlarına) havale edilmesini gerektirir (Putnam, 1977). Örneğin, Avrupa’da yasama meclislerinin “artan biçimde marjinalleşmelerinin temel nedeni... Batılı toplumların, meclis veya herhangi bir idari biriminin ilgili konularda karar alabilmeleri için gerekli nitelikleri elde edemeyecekleri kadar... karmaşık hale gelmesi ve çok sayıda politika uygulamalarının binlerce birim tarafından üretilmesidir” (Branco, 2011: 29-30). Genel anlamda özel mülkiyet ilkesi gereği, yasal sınırlar içerisinde hareket etmek kaydıyla, özel sektör kararlarını kendisi alır. Kamu kurumları için ise durum farklıdır. Özel sektör için sorun olmayacak uzmanlık ilkesi kamusal kararlar söz konusu olunca milli iradenin sınırlanması ya da toplumun siyasetleştirilmesi olarak eleştirilir (Rahman, 2011: 275).

Bu nedenle iki ilke kaçınılmaz biçimde çatışır. Modern toplumun yönetiminde her ikisi de gerekli olmakla birlikte sınırın nerede çizileceği sorunu ile karşılaşırız. Örneğin, merkez bankalarının özerkliği yakın dönemde çeşitli ülkelerde tartışma konusu olmuştur. Seçilmiş hükümetler, milli iradenin kısıtlanması olarak değerlendirdiği özerklik konusuna itiraz ederken, uzmanlık ilkesini ön plana çıkaranlar ekonomi politikalarının bilimsel verilere uygun olmasını gerekçe göstermektedir (Fischer, 1990; Freeman, 2002: 889). Benzeri tartışmalar nükleer santrallerin kurulması ve kentsel dönüşüm gibi alanlarda da görülür.

İki ilkenin hem vazgeçilmezliği hem de kaçınılmaz biçimde çatışması, yeni formül arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Genel eğilim her iki ilkeyi de sistem içerisinde tutmayı hedefleyen denge arayışıdır. Denge arayışında, uzmanlık ilkesinden vazgeçilmeksizin demokrasinin gerekleri olan halk adına denetim, şeffaflık ve hesap verme şartlarının karşılanabilmesi için formül arayışı vardır (Runciman, 2020). Daha marjinal çözümler ise ya siyasetin bilim adına daraltılması ya da milli irade adına uzmanlığın günah keçisine dönüştürülmesi eğilimlerine sahiptir. Bu tartışma günümüze özgü de değildir. Devlet yönetimine ilişkin benzeri tartışmalar Antik Yunan’da Platon’un filozof-kralın yönetimindeki ideal devletinde, Ortaçağ İslam siyasal düşüncesinde ehli hal ve’l akd anlayışında, modern rasyonel bürokrasi anlayışında ve elitist teoride çeşitli biçimlerde görülür. İki ilkenin çatışmasının yakın dönemden bir örneği, yirminci yüzyılın ortalarında bazı Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşmiştir. Latin Amerika ülkelerinde

ekonomik krizlere ve siyasal istikrarsızlıklara tepki olarak gelişen Bürokratik Otoriteryen rejimler 1964-1985 arası dönemde uygulanmış ve 1980'lerden itibaren terk edilmiştir. Bürokratik Otoriteryen rejimlerin yükselişi ve çöküşü, uzmanlık ve milli irade ilkelerinin daha sınırlı ve belirli kurumsal düzlemlerde değil tüm ülke genelinde çatışmasının en kapsamlı örneğidir. Bürokratik Otoriteryen rejimlerde bilimsellik ilkesi ülke düzeyinde ve tüm toplumsal konuları kapsayacak biçimde mantıksal sonuçlarına götürülecek kadar uygulanma imkânı bulmuştur.³

Bu çalışmada uzmanlık ilkesini esas alan Bürokratik Otoriteryen rejimle milli irade ilkesini esas alan popülist rejim karşılaştırılmaktadır. Bürokratik Otoriteryen model toplumsal işlerin uzmanlara (bürokratlara ve teknokratlara) havale edilerek bilimsel bir yöntemle çözülebileceği kanaatinden hareket ederken, popülizm milli iradenin uzmanlık gerekçesiyle sınırlanmasına itiraz eder. BO rejimler siyaseti ve özellikle de tüm toplumsal kesimleri hareketlendiren demokratik siyaseti olabildiğince yok ederek toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Popülizm ise tek söz sahibinin milli iradenin temsilcisi seçilmiş hükümet olduğunu ileri sürerek siyasetçilerin alanını uzmanlık aleyhine olacak şekilde genişletir. Fakat, popülizmin siyaset ve liderlik anlayışı paradoksal biçimde toplumun siyasetten dışlanması ile sonuçlanır. Dolayısıyla Bürokratik Otoriteryen rejimler açıkça demokratik siyaseti dışlarken popülizm toplumun siyazetsizleşmesine, farklı gerekçelerle olsa da, dolaylı yoldan yol açar.

2. MODERN TOPLUM: UZMANLIK VE MİLLİ İRADE ÇATIŞMASI

Geleneksel feodal toplumun ticaret, sanayi ve bilim devrimleriyle ortadan kalkması sonucu gelişen modern toplumun tüm insanlığın bir yandan refaha öte yandan aydınlanmaya kavuşacağı varsayımı bilimin rehberliği inancına dayanır. Aydınlanma devrimi ile insanlığın rüşdüne erdiği ve geleceğin tümüyle rasyonel-bilimsel aklın rehberliğinde kurulabileceği ileri sürülmüştür. Bilim, modern öncesi toplumun bilgi kaynaklarını – din, gelenek, mitoloji vs. – hurafe olarak değerlendirmiştir (Habermas, 1984: 147; Berlin, 1991: 1-2). Her iki amacın da gerçekleşmesi, bilimin gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde belirleyici olmasına bağlıdır. Bir yandan aydınlanmacı varsayım diğer taraftan modern toplumun devamlı artan karmaşıklığı tüm toplumsal alanlarda uzmanlaşmayı yaygınlaştırmıştır. Gerek pratik alanlarda gerekse teorik alanlarda meslekler ve disiplinler uzmanlığın ve işbölümünün gereği olarak devamlı

---

³ Yirminci yüzyılın başlarında kurulan Sovyetler Birliği bilimsellik ve rasyonellik ilkeleri ile feodal bir toplumdan modern bir toplum meydana getirme teşebbüsünün tarihte görülmüş en kapsamlı örneğidir. Demokratik siyasetin tümüyle dışlandığı ve masa başında tasarlanan bilimsel planların topluma empoze edildiği bir uygulamadır.

çoğalmaktadır. Bilim doğru, objektif ve işe yarar tek bilgi kaynağıdır. Aydınlanma felsefesinin bilimsel toplum tasavvuru, bilimsel bilgiyi üreten bilim insanlarına ve bu bilgiyi toplumsal sorunların çözülmesinde kullanan uzmanlara ayrıcalıklı bir statü sağlamıştır (Branco, 2011: 29). Örneğin, bu varsayıma göre farklı değer yargılarına sahip olan siyasal aktörler herhangi bir meselede uzlaşamayabilir fakat bilimsel olarak tespit edilmiş bir konu kaçınılmaz biçimde ihtilafı ortadan kaldırır. Klasik değer-bilim ayrımı, bilimsel bilgiyi üzerinde ittifak edilebilir bir alan olarak görürken değerleri kamusal tartışmanın dışına taşıyarak özel alanla sınırlar. Toplumsal sorunların çözülmesi ve arzu edilen hedeflere ulaşılabilmesi için bilimsel yöntem ve bilgi, özellikle üzerinde rasyonel olarak ittifak edilemeyecek değer yargılarının ürettiği ihtilaflardan toplumu kurtaracaktır. Doğa bilimlerinde daha rahat ileri sürülebilen bu görüş, sosyal bilimlerde günümüzde aynı kesinlikle ileri sürülemez de bilimsellik iddiası bu alanda da belli bir imtiyaza ve otoriteye sahiptir. Özellikle matematik yöntemleri sosyal bilimlerde en başarılı biçimde kullanabilen ekonomi disiplini siyasal olanla ekonomik olan arasında bilimsel bir sınır çizilebileceği izlenimini bırakır (Branco, 2012: 24). Örneğin, genel olarak ekonomik gelişme ve özel olarak merkez bankalarının özerkliği, enflasyon, istihdam, para politikası vb. konularda başarının, doğası gereği objektif ve bilimsel olma imkânı olmayan siyasetin kontrolünden kurtarıldığı oranda mümkün olabileceği kanaati yaygındır. Siyasetçiler toplumun yararına olan optimal ekonomik politikalar yerine kendi kısa vadeli siyasal amaçlarına öncelik verirler. Siyasetçiler hem donanımları gereği hem de hedefleri açısından sapmalara yatkındır. Birçok ülkede gözlemlediğimiz ekonomik sorunlar, bu perspektife göre, siyasal heveslerin, çıkarların ve önyargıların sonucudur. Dahası siyasetçiler iktidara gelmek ya da iktidarlarını devam ettirebilmek için kaynakları verimsiz kullandıkları gibi yozlaşmaya da açıktırlar. Bilim insanları ise bilimsel verilerle hareket ederler ve objektiftirler. Dolayısıyla, toplumsal sorunların olabildiğince uzmanlara havale edilmesi tüm toplumun menfaatinedir (Rahman, 2011: 270; Freeman, 2002: 901-902).

Diğer taraftan, mevcut temsili demokrasinin bile yeterince demokratik katılıma imkân sağlamadığı eleştirisi günümüzde yaygındır ve daha katılımcı (radikal, güçlü ya da müzakereci) demokrasi modelleri arayışına yol açmıştır. Mevcut temsil sistemine dayalı liberal demokratik modelin yeterli görülmediği bir ortamda uzmanlık ilkesi ile milli irade ilkesi arasındaki mesafe daha da açılmıştır. Demokrasi, kamusal işlerin mümkünse toplum tarafından, iletişim ve ulaşım gibi zorluklar nedeniyle eğer mümkün değilse hiç olmazsa halkın seçtiği temsilciler tarafından alınmasını gerektirir. Temsilciler, kararları şeffaf ve hesap verebilecek bir süreç içerisinde gerçekleştirmek zorundadır. Düzenli seçimler, yetki verilen seçilmişlerin dönem dönem milli iradenin sahibi halka hesap vermesi demektir. Yasama meclisinde ve kamuoyunda toplumsal meselelerin tartışılması hem hesap verme hem de şeffaflık ilkelerinin gereğidir. Demokrasi, özetle, toplum adına karar alıcıların şeffaf, sorumlu ve hesap verebilir bir süreç içerisinde karar almasını öngörür. Gerek

mecliste gerekse kamusal alanda tartışmanın özel çıkarların kamusal çıkarlar aleyhine iş görmesini engelleyeceği varsayılır (Williams, 2006: 122-123). Bu nedenle, toplumsal gelişmeden eğitime, sağlıktan kentsel dönüşüme kadar birçok alanda bazı devlet kurumlarına özerklik tanınarak işlerin siyasal iktidarın yetki alanından çıkarılması ya da yetkisinin azaltılması milli iradenin yetki alanının daraltılması ya da gaspı olarak değerlendirilir. Branco, bilim ve uzmanlık iddiasıyla siyasal yetkinin alanının daraltılmasını “uzman diktatörlüğü” olarak adlandırır ve demokrasiyi marjinalleştirdiğini söyler (2011: 29).

3. MODERNLEŞME VE BÜROKRATİK OTORİTERYENİZM

Avrupa modernleşmesinden hareketle geliştirilen klasik modernleşme teorisi, hem Avrupa tecrübesini açıklama hem de diğer toplumların gelişmesinde kullanabilecekleri bir model/program ortaya koyma hedeflerine sahiptir. Modernleşme teorisi, Aydınlanma felsefesinden hareketle geleneksel toplumdan modern topluma geçiş için gerekli toplumsal gelişmenin rasyonel-bilimsel yönteminin artık bilindiğini ve yapılacak tek şeyin bu modelin aşama aşama gerçekleştirilmesi olduğunu varsaymıştır (Berlin, 1991: 1-2). Klasik modernleşme teorisi bu nedenle oldukça iyimserdir ve toplumsal ilerlemenin neredeyse “sancısız, otomatik” bir süreç olduğunu düşünmüştür (Lane, 1997: 53). Buna göre insan toplumları ilkel, köleci ve feodal dönemlerden geçerek modern/medeni toplum aşamasına ulaşır. İlk üç dönem bir tür evrimsel süreç gibi görülebilirse de modern toplum aşaması bilimin belirleyici olduğu dönemdir. Hem modern döneme geçiş hem de devamlılığının sağlanması bilimin rehberliğine muhtaçtır. Batı’da ortaya çıkan modernleşme evrensellik iddiasıyla diğer toplumlar için de yol gösterici kabul edilmiştir (Habermas, 1984: 147).

Bu görüşün öndegelen temsilcilerinden Rostow modernleşme sürecini somut aşamalara ayırmış ve her bir aşamanın kendinden sonraki döneme geçişin temellerini kurduğunu ileri sürmüştür: İlk aşama, geleneksel toplum aşaması; ikincisi, ön şartlar aşaması; üçüncüsü, kalkış aşaması; dördüncüsü, olgunlaşma aşaması; beşincisi yüksek kitlesel tüketim aşaması ve daha sonra eklediği altıncısı, kalite/nitelik arayışı aşamasıdır (aktaran Lane, 1997: 53). Rostow'un aşamalardan oluşan modernleşme süreci "lineer" bir yaklaşım içerir (Harrison, 1988: 27). "Avrupa ve Amerika tecrübesine dayanan Rostow'a göre ülkeler ekonomik olarak geliştikçe orta sınıf büyüyecek ve güçlenecek, çoğulcu, demokratik, istikrarlı, adil ve huzurlu" toplumlar ortaya çıkacaktır (Wiarda, 2006: 145). Benzer şekilde Lipset modernleşmenin ön-şartlarının neler olduğunu ve aşama aşama sürecin nasıl işleyeceğini ortaya koymuştur. Lipset'e göre ekonomik ilerleme, eğitimin yaygınlaşması, toplumsal hareketlilik ve demokratikleşme modernleşme sürecinde aralarında sıkı bağlar olan unsurlardır ve her biri diğerinin gelişmesine katkıda bulunur.

Ekonomik kalkınma modern kentlere, eğitimin yaygınlaşmasına, toplumun hem sosyal hem de siyasal açıdan hareketlenmesine yol açacak ve nihai olarak modern birey ve modern toplum ortaya çıkacaktır (Lipset, 1959: 75-80). Lipset'in modeli oldukça popüler bir modeldi (Acemoğlu ve Robinson, 2007: 160). Bu model tipik biçimde Aydınlanma felsefesinin varsayımlarını yansıtır: Buna göre, maddi ilerleme, toplumun kültürel, sosyal ve siyasal olarak dönüşümünü gerçekleştirecektir. Yükselen modern sanayi ve ekonomik ilerlemeyle birlikte geleneksel birey ve toplum yerlerini modern birey ve topluma bırakacaktır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın Batı toplumlarının öncü ülkesi haline gelmesiyle birlikte Amerikalı akademisyenler ve siyasetçiler bu iyimser modelin sözcüsü haline geldiler. Wiarda bu iyimser modeli özetle açıklar:

"Ekonomik ve sosyal değişim ve demokrasi arasındaki nedensel ilişkiye dair düşünceler uzun bir süre (hatta şu an bile) ABD'nin gelişmekte olan ülkelere dönük yardım programının ideolojik temelini temsil etti. Bu yardım programı büyük oranda erken 1960'larda iktisatçı W. W. Rostow tarafından oluşturuldu... Uyarıcı güç... ekonomik gelişme idi. Parsons, Lerner, Deutsch ve Lipset'e göre ekonomik gelişme, demokrasiye götüren toplumsal modernleşme ve farklılaşmaya yol açar. ABD'nin yapması gereken tek şey... ekonomik yardım sağlamak, eğitime, yeni medyaya, yeni sosyal gruplara vb. yardım etmektir: Demokrasi kaçınılmaz olarak kendiliğinden gelecekti" (2006: 54).

1950'lerden itibaren Türkiye'nin de dâhil olduğu çeşitli ülkelerde yaşanan sanayileşme, iktisadi ilerleme ve demokratikleşme süreçleri kısa süre bu iyimser beklentiye desteklemekle birlikte birçok ülke gerek ekonomik gerekse siyasal krizler yaşamaya başlamıştır. 1960'lardan itibaren ekonomik ve siyasal krizlerin askeri darbelerle sonuçlanması iyimser modernleşme teorisinin de sorgulanmasına yol açmış ve "ölü paradigma" olduğunu ileri sürenler olmuştur (Remmer, 1997: 392, 394; Hagopian, 2000: 898). Bu dönemde iyimser modernleşme modelinin neden çalışmadığına dair bir açıklama Huntington tarafından geliştirilmiştir. Huntington, bu beklenmedik sonuçları, iyimser modelin birbiriyle uyumlu varsaydığı modernleşmenin öğeleri arasındaki zıt yönlere giden eğilimlerle açıklamıştır. Huntington'a göre sanayileşme, eğitimin yaygınlaşması, kentleşme, toplumsal hareketlilik ve demokratikleşme arasında olumlu etkileşim otomatik ya da verili olmayıp devlet kapasitesine ve yeterli kaynak olup olmadığına bağlıdır. Buna göre sanayileşme, ekonomik ilerleme, kentleşme ve eğitimin yaygınlaşması toplumsal hareketliliği ve siyasal katılımı artırır. Durağan geleneksel toplum artık hareketlenmiş ve kentlere, üretim merkezlerine doğru yönelmiştir. Ayrıca taleplerini dile getirebilecekleri siyasal partiler, sendikalar gibi mecralara sahip olmuşlardır. Çok partili siyasal hayat, iktidara gelmek isteyen partilerin, devlet kurumlarının kapasitelerini ve kaynakları dikkate almaksızın, toplumun beklentilerini artıracak şekilde davranmalarına yol açmıştır. Huntington'a göre toplumun artan ihtiyaçlarını, taleplerini ve beklentilerini

karşılayamayan hükümetler toplumda memnuniyetsizliğe yol açar ve toplumsal gelişme değil siyasal istikrarsızlık ve bozulma ortaya çıkar. Yaygın toplumsal huzursuzluk ve siyasal istikrarsızlık düzen, istikrar ve güvenlik arayışlarını ön plana çıkarır ve darbelerle sonuçlanır. Huntington, iyimser modelin iç çelişkisini açıkladıktan sonra devlet kurumlarının ve kaynaklarının kapasitesini dikkate alan ve bu doğrultuda toplumsal hareketliliği ve siyasal katılımı kontrol ederek hareket eden bir gelişme modelinin daha gerçekçi ve uygun olacağını ileri sürmüştür (1965: 408-409).

Bu dönemde Türkiye örneğinde askeri idare kısa sürede iktidarı sivilere devretse de Arjantin (1966-1973), Brezilya (1964-1985), Şili (1973-1990) ve Uruguay'da (1973-1985) ordunun kontrolünde uzun süreli otoriter “askeri rejimler” iktidarda kalmıştır (Dargent, 2011: 315). Bu rejimler daha sonra Arjantinli bir siyaset bilimci olan Guillermo O'Donnell tarafından Bürokratik Otoriter rejimler olarak adlandırılmıştır. O'Donnell'a göre bu rejimler, otoriteriyenin yeni bir türüdür ve tümüyle geç modernleşme sürecinin ürünüdür. Bürokratik Otoriter rejimler, Latin Amerika'da bazı ülkelerde daha önceden tecrübe edilen ve genellikle siyasal kültür perspektifinin ilgili ülkelerin kültürel unsurlarına ve geleneklerine atıfla açıkladığı “*caudillos* veya güçlü liderler kontrolündeki popülist ve oligarşik otoriter rejimlerden” ve tipik totaliter modellerden farklı olup modern bir olgudur (Heiss, 2017: 1; Collier, 2001: 93). O'Donnell'in deyişiyle, “sözünü ettiğimiz devlet, siyasal açıdan durağan bir toplumu yöneten geleneksel otoriter devlet ya da popüler sektörü kontrollü biçimde hareketlendirmiş olan popülist bir devlet değildir... Bürokratik Otoriteriyenizm popüler sektörün siyasal ve ekonomik açıdan dışlandığı bir sistemdir. Temel karakteristiği şudur: önemli derecede sanayileşme gerçekleştirildikten ve popüler sektörün kayda değer bir düzeyde siyasal açıdan hareketlenmesinden sonra ortaya çıkar” (1977: 59-60). Nasıl ki Huntington'da siyasal yozlaşma ve istikrarsızlık modernleşmenin farklı unsurlarının özel bir bileşiminden doğuyorsa, O'Donnell'a göre, Bürokratik Otoriter rejimler geç modernleşme sürecinin belirli ülkelerdeki özgün şartlarının bir bileşiminin sonucudur. Dolayısıyla O'Donnell'in açıklaması da iyimser, zahmetsiz ve otomatik gelişme beklentisinde olan klasik modernleşme modelinin eleştirisini içerir (Collier, 2001: 93).

Bürokratik Otoriter rejimlerin karakteristik özellikleri şunlardır: “Güçlü bir bürokratik örgütlenme, teknokratik karar alma, popüler [hareketlenmiş] toplumsal kesimlerin dışlanması ve siyasetleştirilmesi ve siyasal partiler ve işçi sendikaları da dâhil olmak üzere siyasetin bastırılması” (Heiss, 2017: 1). Bürokratik Otoriter rejimde iktidar bir koalisyon tarafından kontrol edilir (O'Donnell, 1979: 81). Bu koalisyonun patronu, darbe yaparak iktidara el koyan ordudur. Koalisyonun küçük ortağı ise ulusal

burjuvazidir (Schamis, 1991: 204).⁴ Yatırım ve kâr için uygun şartlar arayan uluslararası sermaye sisteme dışarıdan eklenir (Geller, 1982: 35). Ülkenin toplumsal gelişmesini gerçekleştirme işi bu koalisyonun kontrolünde teknokratlar ve bürokratlara havale edilmiştir. Bu kişiler statülerini “siyaset aracılığıyla değil büyük kamusal ve uluslararası kurumlar ve ulus-ötesi şirketler de dâhil olmak üzere özel sektör kurumlarında” edinmişlerdir (Collier, 2001: 93). Rejimin mantığı; kimleri dışlayıp kimleri içerdiğine bakılarak rahatlıkla görülebilir. Profesyonel siyasetçiler, “popüler sektör” olarak adlandırılan ister işçi ister memur ya da serbest meslek sahibi olsun özellikle örgütlü yurttaşlar ve bunlara ait siyasal partiler, dernekler, kuruluşlar ve sendikalar kamusal alandan tümüyle dışlanmışlardır (Remmer ve Merckx, 1982: 4). Toplumsal gelişmenin seyri üzerinde herhangi bir söz hakları yoktur. Diğer taraftan, tarımdan sanayiye, eğitimden uluslararası ticarete ülkenin toplumsal gelişmesine ilişkin tüm programlar ve kararlar, koalisyonun çizdiği genel çerçeve içerisinde teknokratlara ve bürokratlara havale edilmiştir. Dolayısıyla, dışlanan kesimler duygusallığı, karmaşayı, düzensizliği, yozlaşmayı ve özel çıkar çatışmalarını temsil ettiği varsayılan siyasetçiler ve modernleşmenin harekete geçirdiği diğer toplumsal kesimlerdir. İktidara el koyan asker ve yedeğindeki burjuvanın işleri emanet ettiği her türden uzmanlar bilimi ve rasyonelliği temsil etmektedir. Bu modelin geri planında, toplumsal gelişme meselesinin bilimsel bir konu olduğu ve yeterli donanımına sahip ilgili uzmanlara havale edilerek çözülebileceği varsayımı yatar. Askerin rolü, uzmanların bilimsel bir planlama ile gerekli programları herhangi bir engelle karşılaşmaksızın gerçekleştireceği ortamı hazırlamaktır. Bu yaklaşım, her ne kadar otoriter bir usulle icra edilse de bilimsellik iddiasının tipik bir örneğidir ve uzun vadede dışlanan gruplar da dâhil olmak üzere tüm toplumun yararına olacağı kanaatine sahiptir (Collier, 2001: 94).

O'Donnell'a göre Bürokratik Otoriter rejimleri doğuran süreç geç modernleşme bağlamında gelişen siyasal, sosyal ve ekonomik güçlerin etkileşiminin sonucudur. Sanayileşmenin başlangıç aşamalarında ekonomik faaliyetler büyük oranda tüketici malları imalatına yönelmiş, ithal ikameci sanayileşmeyi gerçekleştirmek için devlet yerel sektörleri teşvik etmiş ve onlara koruma sağlamıştır. Devlet çalışanların gelirlerini yükseltmeye çaba göstermiş ve tüketim ürünlerinin fiyatını makul düzeyde tutmaya

---

⁴ O'Donnell, BO rejimlerde görülen koalisyon yapısını, B. Moore'un devrimleri tasnifi çerçevesinde, burjuva ve komünist devrimlere ilaveten “sanayileşmenin tarihsel üçüncü rota”sında ortaya çıkan koalisyona benzetir: “Bu rota kamu bürokrasisi ve (daha aşağı katmandaki sanayiciler de dâhil olmak üzere) mülkiyet sahiplerinin köylülere ve ortaya çıkmakta olan işçi sınıfına karşı bir koalisyonunu içerir” (1979: 88-89).

çalışmıştır. Sanayileşme ve ekonomik faaliyetlerin getirdiği canlılık, klasik modernleşme teorisinin beklentilerine uygun olarak toplumsal hareketliliğe ve farklılaşmaya yol açmıştır. Mevcut şartlardan memnuniyet duyan toplum bu politikalara destek vermiştir. Toplumsal mobilitenin ve siyasal katılımın arttığı bu ortamda sendikalar, partiler, esnaf teşkilatları gibi örgütlenmeler de yaygınlaşmıştır (O'Donnell, 1979: 53-58; Geller, 1982: 37).

Tüketim mallarına yönelik ithal ikameci politikalar, ara mallar ve sermaye ithalatı gerektirdiği için enflasyon ve dış ticaret açığına neden olmuştur. İthal ikameci stratejiyi ara mallar ve sermaye alanında da gerçekleştirmek isteyen devlet bu hedefin ulusal işletmecilik becerileri, teknoloji düzeyi ve maddi imkânları ile gerçekleştiremeyeceğini fark ederek uluslararası kaynaklara ve şirketlere yönelmiştir. İkinci aşamayı başlatan bu süreçte, bir yandan uluslararası sermaye için uygun şartları (liberal ekonomik düzenlemeler) sunmak zorunda kalan devlet diğer taraftan hareketliliği artmış ve siyasallaşmış popüler sektörün ekonomiden aldığı payı azaltmak zorunda kalmıştır. Popüler sektörün bu karara tepkisi sert olmuş ve siyasal ve toplumsal protestolar yaygınlaşmıştır. Zamanla bu ülkeler istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Askeriye, planlanan ekonomi politikalarının mevcut kaotik ortamda çok partili siyasal usulle gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı kanaatine ulaşarak iktidara el koymuş, tüm siyasal faaliyetleri yasaklamış ve popüler sektörü bastırma yoluna girmiştir. Askerin iktidara el koyması birçok ülkede tecrübe edilen bir problem olmakla birlikte, bu ülkelerde askeri yönetimler düzen ve istikrarı sağladıktan sonra sivillere yönetimi devretmek yerine toplumsal gelişmeyi gerçekleştirme hedefine yönelmiştir. Askeriyenin toplumsal gelişmeyi gerçekleştirme misyonunu teknokratlara, bürokratlara ve uzmanlara havale etmesi ile Bürokratik Otoriter rejimler ortaya çıkmıştır (O'Donnell, 1979: 53-58, 67-71, 85-86) .

4. POPÜLİZM

Popülizm gerek siyaset anlayışı gerekse siyaset yapma tarzı olarak günümüzde birçok ülkede yaygınlık kazanmıştır. Popülist siyasal partiler bazı ülkelerde iktidara gelmiş, bazılarında ise muhalefette önemli düzeyde güç kazanmıştır. Amerika'da Trump, Rusya'da Putin, Macaristan'da Orban en bilinen popülist hükümetlerdir. Müslümanların, mültecilerin ve diğer yabancıların azınlıkta bulunduğu birçok batılı ülkede popülist partiler ciddi destek bulmuştur.

Popülist hareketlerin ve partilerin hemen hemen her türden ideolojik yaklaşımda ve ülkede ortaya çıkması popülizmin tanımlanmasını ciddi bir probleme dönüştürmüştür. Bu nedenle Mudde, popülizmi "ince ideoloji" olarak tanımlar (2004: 544). Popülizm; liberalizm, Marksizm ya da muhafazakârlık gibi ideolojilere kıyasla, sabit bir içeriğe sahip değildir. Her ideolojik eğilim rahatlıkla popülizme kendi rengini verebilmekte, diğer bir

ifadeyle popülizm tüm ideolojilere rahatlıkla eklenilebilmektedir. Yine popülizm birçok ülkede farklı farklı siyasal eğilimlere de sirayet etmektedir. Bu nedenle, popülizm ülkeden ülkeye çok farklı karakter kazanmaktadır. Popülizm; Müslüman karşıtlığı, yabancı ya da mülteci düşmanlığı, küreselleşme karşıtlığı olabildiği gibi ülke içindeki büyük sermayeyi, Yahudileri ya da herhangi bir grubu da rahatlıkla hedef haline getirebilmektedir. Genel olarak ülkenin karşılaştığı problemlerden sorumlu tutulmak istenen gruplar ya da güçler popülizmin hedefini teşkil etmektedir (Munro, 2020).

Popülizm teorik perspektiften ele alındığında oldukça tartışmalı ve muğlak bir konudur: Kimi akademisyenler popülizmi bir “ideoloji, hareket ve sendrom” olarak görürken kimileri de politik bir strateji ve siyaset yapma biçimi olarak değerlendirir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 2, 4). Yine de popülizmin genel olarak üzerinde uzlaşılan bazı temel unsurları vardır: Birincisi, popülizm elit ve halk düalizmi üzerine temellendirilir ve ikisi arasında kaçınılmaz bir düşmanlık varsayar. İkincisi, elitler ahlaken yozlaşmışken halk ahlaki safiyeti temsil eder. Üçüncüsü, popülizme göre homojen bir halk vardır ve halkın asli menfaati ortaktır. Dördüncüsü, siyasal lidere milli iradenin sözcüsü olarak atfedilen neredeyse mistik/aşkın karaktere sahip roldür.

Popülizm, elitlerle halk arasında kaçınılmaz bir çatışma varsayar. Buna göre halk milli iradenin asli sahibi iken elitler milli iradeyi halkın elinden gasp ederek kendi özel çıkarları için kullanır ve bazen de uluslararası güçlerle birlikte halkın aleyhine hareket ederler. Siyasal iktidar, elitlerin kontrolüne açık ya da dolaylı biçimde geçtiğinde halkın aleyhine çalışır. Elitler sadece halkın asli/ortak çıkarı aleyhine hareket etmekle kalmaz aynı zamanda ahlaken yozlaşmıştır. Halk ise yozlaşmış elitin aksine ahlakî saflığı temsil eder. Bu nedenle, ülkenin yönetimine rehberlik edecek ilkelerin kaynağı kozmopolit elitler değil halk irfanı, geleneği ve kültürüdür. Halk bu açıdan siyasete yön vermesi gereken ahlaki bir varlık olarak tecessüm eder (Mudde, 2004: 543). Popülizm’e göre halk homojen bir bütündür ve tüm halkı kapsayan bir ortak iyi vardır. Siyasetin amacı bu ortak iyinin gerçekleştirilmesidir. Homojen halk anlayışı ahlaki ve siyasal çoğulculuğu ülkeye ve topluma tehdit kabul eder (Müller, 2016: 2). Elitler ve ahlaki ya da siyasal çoğulculuk adına ortak iyiye itiraz edenler halkın bir parçası sayılmazlar. Tam tersine halkın varlığına tehdit teşkil eden düşmanlardır. Siyaset düşmanla uzlaşma sanatı değil, tarihi ve moral bir varlık olarak halkın değerlerinin tavizsiz biçimde hayata geçirilmesi misyonudur. Bu nedenle, popülist siyasetin dili keskin ve ötekileştiricidir. Ahlaki bir varlık olarak halkın iradesinin tercümanı olarak siyasal lidere özel ve aşkın bir rol tayin edilir. Popülizme göre lider “milli iradenin ne olduğunu bilecek kadar aydınlanmıştır” ve liderin iradesi ile halkın iradesi özdeşir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 16). Halkı ancak lider temsil edebilir ve bu temsil “empirik değil, devamlı surette ve açıkça ahlakidir” (Müller, 2016: 26-31). Popülizmde halkla lider arasındaki bağ, empirik düzlemde standart anlamda katılımdan ziyade sembolik anlamda ahlaki bir varlık olarak halkın tarihsel/ilahi misyona sahip

liderini bulması olarak tasavvur edilir. Halk ve lider özdeşliğinin tipik örneği Robespierre’de görülür: Robespierre ”Jakobenlerin halkın iradesinin tecessüm etmiş hali olduğunu” ileri sürmüştür (Crick, 2005: 627). Milli iradenin sözcülüğü misyonuna sahip lider anlayışı, popülizmin siyaset anlayışını da belirler. Doğrudan halkı temsil eden, onun adına hareket eden ve tarihi misyonu olan bir liderle halk arasındaki bağ, mümkün olduğunca doğrudan olmalıdır. Liderin yetkilerinin kurumsal ya da yasal açıdan sınırlanması liderin şahsında milli iradenin sınırlanması olarak yorumlanır. Halk ile lider arasında temsil doğrudan olmalıdır (Müller, 2016: 30). Bu siyaset yaklaşımı temsili demokrasiden ziyade doğrudan demokrasiyi teşvik eder gözükse de aslında doğrudan demokrasinin de ötesine geçecek şekilde lidere tarihi hatta metafizik bir misyon yüklenir. Halkın iradesinin mütercimi ya da müşahhas hali olarak lider ile halk bir kez buluşmuşsa seçimler bile anlamsızdır. Siyaset gündelik dilin ötesine geçer ve hayırla şer olanın epik bir mücadelesine ve ölüm kalım savaşına döner (Canovan, 1999: 6; Müller, 2016: 36). Milli iradenin mücessem hali olarak lider ya da halkın iradesiyle özdeşleşmiş lider iradesi anlayışı halkın katılımını mistik ve sembolik bir karaktere büründürür. Siyasal katılım, seçimlerden ziyade mistik/metafizik bir anlayışla verilir ve asıl katılım halkın liderin etrafında kenetlenmesidir. Halkın lidere ne yapacağını söylemesinin aracı katılım değil, liderin yapılmasını söylediği şeylerin halk tarafından kayıtsız şartsız desteklenmesi anlamında katılıma vurgu vardır. Bu şekilde katılım, standart demokratik katılımı ilgisizdir. Dolayısıyla, halkın temsilciliği iddiasıyla yola çıkan popülist lider, katılıma mistik bir mahiyet kazandırarak aslında demokratik katılımı gereksiz hale getirir (Müller, 2016: 26-27).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bürokratik Otoriter rejimler toplumsal gelişme probleminin bilimsel bir konu olduğu varsayımından hareketle çok partili demokratik siyasetin bastırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Siyaset; tarfgirliğin, yozlaşmanın, kamu kaynaklarını toplumun genel yararının aleyhine olacak şekilde partililer lehine kullanmanın, yolsuzluğun ve sonu gelmez ihtilafların kaynağı olarak görülür. Bürokratik Otoriter rejimlere göre siyaset; irrasyonel, duygusal, tarfgir ve bilim dışı olanı temsil eder. Bu nedenle, eğer toplumsal gelişme hedefine ulaşılacak isteniyorsa, toplumun siyazetsizleştirilmesi (siyasal partilerin kapatılması ve tüm siyasal faaliyetlerin yasaklanması) kaçınılmazdır. Bürokratik Otoriter rejimler bilimsellik/uzmanlık varsayımıyla toplumsal gelişme işini uzmanlara havale etmek üzere açıkça toplumun siyazetsizleştirilmesi gerektiğini ilan etmiş ve bunu da hayata geçirmiştir.

Popülizm ise milli irade adına siyasetin alanını genişletmek iddiasıyla yola çıkar. Temel varsayımı, toplumsal konuların milli iradeye tâbi olduğu ve milli iradenin

temsilcileri eliyle karar verilmesi gerektiğidir. Popülizm özellikle kamusal işlerin bilimsellik/uzmanlık iddiasıyla siyasal alandan teknokratların ve bürokratların alanına aktarılmasına karşı çıkar. Bu aşamaya kadar popülizm siyasetin alanını korumak ve genişletmek kaygısını örneklendirir. Fakat, popülizmin milli iradeyi koruma ve gerçekleştirme iddiasıyla uzmanların elinden aldığı konuları halka ya da halkın temsilcilerine değil mistik ve neredeyse yarı-kutsal kavramlarla tanımladığı bir liderin eline aktardığı görülür. Lider, sıradan bir siyasetçi değildir. Halk, liderin şahsında tecessüm eder; liderin iradesi halkın iradesinin bire bir tercümanıdır. Bu tarihi ve mistik bir andır ve yapılacak çok şey vardır. Lidere atfedilen rol, bir yönüyle siyaset üstü bir karakter kazanır. Günübürlük, alışageldiğimiz türden siyaset liderin tarihsel ve kutsal misyonuna ayak bağı olmamalıdır. Popülizmin milli iradenin alanını koruma iddiasıyla çıktığı yolda toplumun siyazetsizleştirilmesine sürüklenmesi lidere atfedilen bu rol ve niteliklerle gerçekleşir. Liderin tarihsel, mistik ve kutsal misyonu siyasal katılımı standart formunun ve anlamının ötesine taşır ve liderle bütünleşme ve kutlu yolculuğunda liderin peşinde kenetlenme olarak tasavvur edilir. Bu aşamada, sadece halk değil milli iradenin temsilcilerinden oluşan yasama meclisi de siyazetsizleştirilir. Homojen ve ortak iyiye sahip olan halk, liderle bütünleşmiş olur. Bu nedenle, popülizm, paradoksal biçimde toplumun siyazetsizleşmesine yol açar. Popülizmde siyazetten bahsedilecekse, farklı bir düzlemde (tarihsel an, mistik/aşkın düzlem) ve liderin kişiliğinde toplanmış bir siyazetten bahsedilebilir fakat bu bildiğimiz anlamda demokratik siyazet değildir.

Bürokratik Otoriter rejimler modern devrin bilimsel damarının uzantısı iken, popülizm modern milli irade kavramının milli iradeyi ortadan kaldıracak şekilde hiç de modern olmayan, mistik/metafizik/mitik bir tasavvurla ve anlayışla tersyüz edilmesidir, fakat her ikisi de toplumun siyazetsizleştirilmesi ile sonuçlanır.

KAYNAKÇA

- ACEMOĞLU, D. ve ROBINSON, A. R. (2007). On the Economic Origins of Democracy, *Daedalus*, 136 (1), 160-162.
- BRANCO, M. C. (2011). Economics Against Democracy, *Review of Radical Political Economics*, 44 (1), 23-39.
- BERLIN, I. (1991). The Counter-Enlightenment, Against the Current: Essays in the History of Ideas, Edt. H. Hardy, Clarendon Press.
- CANOVAN, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy, *Political studies*, 47(1), 2-16.
- COLLIER, D, (2001). Bureaucratic Authoritarianism, The Oxford Companion to Politics of the World, Edt. Joel Krieger, Oxford University Press.

- CRICK, S. B. (2005). Populism, politics and democracy, *Democratisation*, 12(5), 625-632.
- DARGENT, E. (2011). Agents or Actors? Assessing the Autonomy of Economic Technocrats in Colombia and Peru, *Comparative Politics*, 43(3), 313-332.
- FISCHER, F. (1990). *Technocracy and the Politics of Expertise*, Sage.
- FREEMAN, J. R. (2002). Competing Commitments: Technocracy and Democracy in the Design of Monetary Institutions, *International Organization*, 56(4), 889-910.
- GELLER, D. S. (1982). Economic Modernization and Political Instability in Latin America: A Causal Analysis of Bureaucratic-Authoritarianism, *The Western Political Quarterly*, 35(1), 33-49.
- HABERMAS, J. (1984). *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society*, Beacon Press.
- HAGOPIAN, F. (2000). Political Development Revisited, *Comparative Political Studies*, 33(6/7), 880-911.
- HEISS, C. (2017). Bureaucratic Authoritarianism, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory*, Ed. Bryan S. Turner. John Wiley & Sons, Ltd.: 1-3.
- HUNTINGTON, S. P. (1965). Political Development and Political Decay, *World Politics*, 17(3), 386-430.
- LANE, R. (1997). *The Art of Comparative Politics*, Allyn & Beacon.
- LIPSET, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *APSR*, 53(1), 69-105.
- MUDDE, C. (2004). The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
- MUDDE, C. ve KALTWASSER, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- MUNRO, A. (2020). Populism, <https://www.britannica.com/topic/populism>, Erişim tarihi: 15.09.2020.
- MÜLLER, J. W. (2016). *What Is Populism?*, University of Pennsylvania Press.
- O'DONNELL, G. (1979). *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*, University of California Press.
- O'DONNELL, G. (1977). Corporatism and the Question of the State, Edt. James M. Malloy, *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, University of Pittsburgh Press.
- PUTNAM, R. D. (1977). Elite Transformation in Advanced Industrial Societies: An Empirical Assessment of the Theory of Technocracy, *Comparative Political Studies*, 10(3): 383-412.
- RAHMAN, K. S. (2011). Conceptualizing the Economic Role of the State: Laissez-Faire, Technocracy, and the Democratic Alternative, *Polity*, 43(2), 264-286.

- REMMER, K. L. (1997). Theoretical Decay and Theoretical Development: The Resurgence of Institutional Analysis, *World Politics*, 50(1): 34-61.
- REMMER, K. L. Ve Merckx, G. W. (1982). Bureaucratic-Authoritarianism Revisited, *Latin American Research Review*, 17(2), 3-40.
- RUNCIMAN, D. (2020). Why replacing politicians with experts is a reckless idea, <https://www.theguardian.com/news/2018/may/01/why-replacing-politicians-with-experts-is-a-reckless-idea>, Erişim tarihi: 15.10.2020.
- SCHAMIS, H. E. (1991). Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970s: From Bureaucratic-Authoritarianism to Neoconservatism, *Comparative Politics*, (23)2, 201-220.
- WIARDA, H. J. (2006). *Comparative Politics: Approaches and Issues*, Rowman & Littlefield.
- WILLIAMS, M. E. (2006). Escaping the Zero-Sum Scenario: Democracy versus Technocracy in Latin America, *Political Science Quarterly*, 121(1), 119-139.